İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YAPILI ÇEVRE ÜZERİNDEN MİMARLIK BİLGİSİNİN ÜRETİLMESİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

DOKTORA TEZİ

Y. Mimar Sema SERİM

Anabilim Dalı : MİMARLIK

Programı : BİNA BİLGİSİ

EKİM 2006

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YAPILI ÇEVRE ÜZERİNDEN MİMARLIK BİLGİSİNİN ÜRETİLMESİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

DOKTORA TEZİ

Y. Mimar. Sema SERİM
502992032

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 28 Nisan 2006
Tezin Savunulduğu Tarih : 5 Eylül 2006

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Alper ÜNLÜ
Diğer Jüri Üyeleri Prof.Dr. Semra AYDINLI (İ.T.Ü.)
Prof.Dr. Vedia DÖKMECİ (İ.T.Ü.)
Doç.Dr. Bülent TANJU (Y.T.Ü.)
Prof.Dr. Güzin KONUK (M.S.G.S.Ü.)

EKİM 2006

ÖNSÖZ

Her türlü araçsallaştırıcı etkinliğin anlamayı olanaksızlaştıracağı düşüncesinden hareketle bu tezde hiçbir şey araç kılınmamaya çalışılmıştır. Dil de bu araç kılınmamaya çalışılanların en başında yer almaktadır. Sözcük seçiminde yaygın olana ya da yaygınlaştırılması gerektiği düşünülenlere öncelik tanınmıştır. Dolayısıyla Türkçe olandan çok anlamı aktarma açısından daha isabetli olduğu düşünülen sözcüklere yer verilmiştir, bu nedenle kimi noktalarda kullanımdaki çelişkiler kaçınılmazlaşmıştır.

Ciddi fikir ayrılığına düştüğümüz zamanlarda dahi desteğini esirgemeyen ve cesaretlendiren danışman hocam Alper Ünlü'ye,
tüm yüksek lisans eğitimim süresince tartışma olanağı bulduğum Semra Aydınlı'ya,
dünyanın bir ucundan kaynak ve motivasyon sağlayan arkadaşım Selen Morkoç'a,
Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ndeki çalışma arkadaşlarıma,
bitmek bilmeyen, gece gündüz tanımayan tartışmalarımız ve düşünsel desteği için, daha da önemlisi yalnız olmadığımı hissettirdiği için sevgili kardeşim Mehtap Serim'e ve ailemin diğer üyelerine teşekkür ediyorum.

01.10.2006
Sema SERİM

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ **v**
ÖZET **vi**
SUMMARY **viii**

1. GİRİŞ **1**
1.1. Sorunsalın Belirlenmesi 1
1.2. Yönteme İlişkin Düşünceler 5

2. GÖRÜNGÜNÜN TEMSİLİ: BİLGİ **8**
2.1. Temsil Eden Olarak Bilginin Görüngü İle İlişkisinde Özne Dolayımının Belirleyiciliği 10
2.2. Mutlak Bir Model ve/veya Hakikat Olarak Bilgi 13
2.3. Temsil Edilen ve Temsil Eden Arakesitinde Araç/Yöntem/Dil 18
2.4. Temsil Edilenin Gerekçesi Olarak Mimarlık Bilgisi 23

3. MİMARLIK BİLGİSİ İÇİN "ZEMİN BELİRLEMEK" **27**
3.1. "Zemin Belirleyici" Olarak Köken 28
3.2. Sürekli ve Özgül Diyalektiği 29
3.3. Bir İlk İmge: Arketip 31
3.4. "Kısıtlı Bir Dilsel Yapı"; Kalıp 33
3.4.1. Arketip ve Tipin Arayüzü Olarak Kalıp 34
3.4.2. Christopher Alexander'ın Kalıp Dili ve Yaşantısal Olan 36
3.5. Süreç Çözümlemesi Olarak Tip 49
3.6. Ad Koymak 59

4. YAŞANTI OLARAK YAPILI ÇEVRENİN BİLGİYE DÖNÜŞMESİ **61**
4.1. Yapılı Çevre İle Kastedilen 63
4.2. Yapılı Çevrenin Değerlendirilmesi 66
4.2.1. Yapılı Çevrenin Değerlendirilmesinde Farklı Eğilimler 67
4.2.2 Yapılı Çevrede Okunabilirliğin İki Yüzü; Açıklama ve Betimleme 80

4.3. Yapılı Çevrenin Bilgisinin Yorum Temelli Bir Yaklaşımla Yeniden Üretilmesi 82

4.3.1. Belleğin Fenomenolojisi ve Boşluğun Yıkılışı 83

4.3.2. Yüzeyin Derinliği ya da Derindekinin Yüzeydeki Görünürlüğü 90

4.4. Yaşantının/Hakikatin Dilden Bağımsızlığı, Dille Görünür Kılınması, Dilin Kendisi Olması 91

4.5. Özgül Olanın Bilgi Değeri 95

5. SONUÇ **100**

KAYNAKLAR **105**

ÖZGEÇMİŞ **113**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 3.1 : Alexander'ın kalıplarından örnekler; alt-kültürler mozaiği, hayat döngüsü, kadınlar ve erkekler, kentte çocuklar…….. 39

Şekil 3.2 : Alexander'ın kalıplarından örnekler; ayırt edilebilir komşuluk, aile fertlerinde karmalık, kamusallık düzeyi……. 40

Şekil 3.3 : Alexander'ın kalıplarından örnekler; kamusal alanda uyumak, güneşli yer, caddede dans etmek, basamaktan oturaklar……. 40

Şekil 3.4 : Alexander'ın kalıplarından örnekler; tek kişiye ait dükkanlar, küçük buluşma odaları, dükkan önü okulları, suya doğru…… 40

Şekil 4.1 : Kayseri eski kent merkezi imgesi…… 88

Şekil 4.2 : Kayseri eski kent merkezi imgesi…… 88

Şekil 4.3 : Kayseri eski kent merkezi imgesi…… 88

YAPILI ÇEVRE ÜZERİNDEN MİMARIK BİLGİSİNİN ÜRETİLMESİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET

Bu çalışmada, yapılı çevre üzerinden mimarlık bilgisinin, nasıl üretildiği sorun alanı olarak belirlenmiştir. Nasıl üzerinden nedenlerin sorgulanması ve özne dolayımını temel alan kavramsal bir bakış açısı geliştirmek amaçlanmaktadır. Yapılı çevre üzerinden bilgi üretimindeki yaklaşımlar tartışılarak, özgül bir yapılı çevrenin okunmasında, anlamak için anlamlandırmanın ve kavramsallaştırmanın olanakları araştırılmaya çalışılmaktadır. Özellikle aynı görüngüye ilişkin bilginin, farklı düşünce gelenekleri ve farklı duruşlar içinden üretilmesiyle görüngünün kazanacağı, göstereceği farklı anlamlara dikkat çekilmektedir.

Bilginin üretilmesinde, çözümleme, deşifre etme, açıklama, tanımlama, okuma, betimleme, yorumlama gibi farklı isimler alan değerlendirme edimi, farklı düşünce yapıları içinden ele alınırken yöntem kavramı da sorunsallaştırılmaktadır. Yöntemin her durumda geçerli olan bir formülü, şemayı ya da modeli işaret eden, genelliği ve tümelliği hedefleyen içeriği, bağlam bağımlı, özgül bakış açılarını içerecek şekilde genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede anlama yolunda anlamlandırma olarak bilginin araçlardan dolayısıyla da amaçlardan boşalarak özerkleşmesinin koşulları soruşturulmaktadır.

Konvansiyonel bilgi üretim biçimleri, epistemolojik değişimle birlikte gelen, nesnellik, kesinlik, mutlaklık ve yarar öğretisine eleştirel pozisyon alan düşünsel tavırlarla karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışıldığında özne dolayımı, dil, hakikat ve meşruluk sorgusu kaçınılmazdır. Bilgi bir temsil problemidir, temsil ise dolaysız bir yerine geçme, ayna tutma, aslını işaret etme ediminden çok bir anlamlandırma edimidir. Bu bağlamda hakikat bulunmaktan çok kurgulanır, bu süreçte özne dolayımı belirleyicidir, dil hakikatin ortamındır ve bir meşruluk zemini olarak mimarlık da hakikatin gerekçelerinden biridir. 20. yüzyıl düşüncesinde aydınlanma aklına, pozitivizme, nesnelliğe karşı geliştirilen eleştirel yaklaşımlar, dilin ayrıcalıklı konumuna dikkat çekmektedir.

Mimarlıkta zemin tanımlanmaya kalkışıldığında köken, arketip, kalıp ve tip en bilinen ve yaygınlık kazanmış anahtar kavramlardır. Bu kavramların zemin tanımlayıcı metafizik çağrışımlardan sıyrılması sağlandığında mimarlık bilgisinin üretiminde taşıdıkları potansiyeller açıkça görülebilir. 20. yüzyılda zemin oluşturmak üzere tanımlanmış her türlü metafizik etkinlik, etkili bir şekilde eleştirilmektedir. Köken de zemin tanımlayıcı bir kavram olarak bu eleştirilerden payına düşeni almıştır. Kökenin tekrarlanan süreklilik ile kurulduğu düşüncesi, mutlak başlangıç olarak köken anlayışı ile yer değiştirdiğinde kökenin kavramsal çerçevesinin daha isabetli çizileceği düşünülmektedir. Köken burada derindeki imge olarak arketipin görünür kılınması olarak ele alınmaktadır. Bir ilk imge olarak arketip, bellekte içkindir; ideal, ilkesel ve soyut olandan çok imgeselden yaşantıdan somuttan

kaynaklanır. Arketiplerden gücünü alan kalıp ise, bir şablon olmanın ötesinde arketipin deneyim üzerinden görünür kılınmasıdır; her farklı bağlamda özgül bir duruşla ifadesini bulur. Bitmiş bir biçime referans vermeyen kalıp, imge kadar da belirsiz değildir; modele dönüşmesi ertelenmiş bir prototiptir. Alexander'ın kalıp dili, yaşantısal olanı içermesi, ilişkileri betimlemesi, derinlikli bir sezgisellikle kurulmasıyla kalıbın sözlük anlamının sınırlarını genişletmiştir. Yüzeydeki sınıflandırıcı ve genelleyici yanı, bir paradigma değişimi öngördüğü ve fenomenojik bir duyarlılık barındırdığı düşüncesini örtememektedir. Mimarlık bilgisinin üretimine, özgülü açık etmeye çalışan yanı ile konvansiyonel epistemolojik çerçevelerin dışında kalan bir yaklaşım getirmektedir. Kalıba göre biçimle ilişkisi daha kurumsal olan tip ise özellikle 20. yüzyılda bağlamı hesaba katan yanı ile özgül bilginin üretimine katkı sağlamıştır. Bugün gelindiği noktada süreç çözümlemesi olarak tipoloji, sadece bir bilgi üretme şekli olarak soyut bir ilkeden, temeldeki bir ilk geometrik birimden, ihtiyaçların karşılanmasına bağlı bir işlevden, dolayısıyla idealize edilmiş bir köken anlayışından ya da salt kökene ilişkin bir olgudan temellenmez. Aslında ad koymak, etiketlemek olarak anlaşılmaz, betimlemek için bir ilk adım olarak görülürse, kalıp ve tip üzerinden bilgi üretmek; şiirle ilişkili ad koyucu bir etkinlik olarak görülebilir. Dolayısıyla üçüncü bölümde köken, arketip, kalıp ve tipin; pozitivizmin çizdiği çerçevenin dışına çıkıldığında yapılı çevreyi anlamak için sunduğu olanaklar sorgulanmaya çalışılmaktadır.

Pozitivist gelenek içinde zemin tanımlayıcı olarak görülen kavramların potansiyelleri üzerine düşünüldükten sonra, yapılı çevreyi anlamak için yapısalcı referansları ve bakış açısını kullanan yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara getirilen eleştiriler değerlendirilmeye çalışılmaktadır; bu eleştiriler daha ziyade post-yapısalcılık, fenomenoloji ve hermeneutik kaynaklıdır. Bu farklı yaklaşımların yapılı çevreye ilişkin bilgileri değerlendirilirken yapılı çevrenin çağrıştırdıklarının çerçevesi daraltılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Burada yapılı çevreyle kastedilen; tek mekan ya da bina ölçeği olmadığı gibi, değerlendirme sürecinde daha karmaşık verilere ve ölçütlere gereksinim duyulan metropoller de değil, genel anlamda yaşantının geçtiği, yerleşimi barındıran kentler ya da kent parçalarıdır. Yapılı çevreyi çözümlemeye çalışan mekan dizimi, biçim grameri gibi aksiyomatik, model temelli yaklaşımların ve çevre-davranış teorilerinin yapılı çevreyi anlama konusundaki zaafları bulunmaktadır. Bu zaaflar, genellemeler yerine özgülün bilgisini üretmedikleri, bilginin üretiminde dili araçsallaştırdıkları, anlamın çok boyutluluğunu benimsemek yerine, anlamın sınırlarını çizmeye çalıştıkları için kaçınılmaz hale gelmektedir. Ve ancak pozitivist bakış açısının ve yapısalcı bilgi kuramının belirleyiciliği kırılarak bu zaaflar görülebilir ve alternatif okuma önerileri geliştirilebilir. Bu değerlendirmelerin ışığında özgül bir yapılı çevreye ilişkin bilginin yorum temelli bir yaklaşımla üretilmesinin olanakları bellek, boşluk, yüzey ve derinlik kavramları üzerinden sorgulanmaktadır ve anlamlandırmanın olanakları araştırılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç itibariyle bugün, imge betimlenirken ve gösterge kurulurken özdek ile düşünce, gösterenle gösterilen, arasındaki mesafe ne kadar açılırsa bilginin içeriğini derinleştirmek ve anlamı yoğultmak da o kadar kolaylaşacak gibi görünmektedir. Bu nedenle tezin bütününde, yapılı çevrenin bilgisinin üretiminde, başka bir ifadeyle yapılı çevrenin anlamlandırılmasında, görüngünün özne dolayımıyla pozitivist sterotipleri kırarak kendini açmasının olanakları tartışılmaktadır. Bu olanakları yaratabilmek eleştirel, özgül olana odaklı, alternatif bakış açılarını gerektirmektedir.

PRODUCING ARCHITECTURAL KNOWLEDGE THROUGH THE BUILT ENVIRONMENT: A CRITICAL EVALUATION

SUMMARY

The main problem of this dissertation is how architectural knowledge is produced. Through various ways, it aims to question the reasons and develop a conceptual view point mediating the subject. By discussing various approaches about the knowledge of the built environment, on the way of reading a specific built environment for understanding, the potentiality of meaning and the process of conceptualization are discussed. Especially producing knowledge based on the same phenomenon, through different traditions and different positions, it proposes to discuss different meanings the phenomenon acquires or signifies.

In producing knowledge, the evaluation strategies take different names such as analysis, decoding, explaining, defining, reading, describing or interpreting. In fact through these strategies, the thesis argues, the concept of method which is problematized. The content of the method that designates the formula, schema, model which is valid in every circumstance aiming at generality and universality is enlarged which comprises context-bound specific view points. With this consideration, the autonomy of knowledge is interrogated by obliteration of tools and thus the aims through the notion of method.

When the contradistinction between conventional ways of producing knowledge and the modernist criticism to the epistemology that derives from the doctrines of objectivity, certainty, absoluteness and utility is aimed to be deciphered, thinking about the mediating subject, language, truth and the question of legitimacy become inevitable. The knowledge is a problem of representation and knowledge as representation means charging with meaning rather than presenting, mirroring or indicating. Consequently, truth can not be discovered but it can be invented or speculated. On the way of truth subject is the main mediator and the language is the main medium of truth. In this vein, architecture is nothing but the justifying instrument of truth. In fact in the 20th century conjuncture, the criticisms of the positivism, objectivism and structuralism emphasize the stratified character of language.

An attempt to define a ground in architecture has to confront the prevalent concepts of the origin, the archetype, the pattern and the type. These concepts are the most eminent ones alluding to a starting point. It is discussed then that when these concepts are freed from their metaphysical implications, their potential about producing knowledge in architecture can be undertaken more precisely. In the 20th century, all metaphysical attempts that aim to construct a safe ground are criticized. The notion of origin was the main target of these criticisms. Instead of the notion of an origin as an absolute beginning, the idea of an origin constructed by the iterative permanence can restore the potential of the term. Origin in this thesis is proposed as

an image in the deep which makes the archetype considerable. Archetype is a primary image which is immanent in memory. It relies on shared experience beyond time, concrete phenomenon and imaginary rather than ideal, abstract phenomenon and a principle. Pattern that has originated from archetype is beyond being a template or tool that makes the archetype visible; it gets its specific expression in different contexts with a specific stance. Pattern does not refer to concrete form and also is not as ambiguous as image; it is in fact a prototype whose transformation to being a model is postponed. Christopher Alexander's pattern language expands the conceptual borders of 'pattern' by holding experience, describing intricate relations and using a profound intuition. First impression about patterns analyzed with a first glance depicts the notions of categorization, taxonomy, and generalization but this first impression can not blur its phenomenological providence and paradigmatic structure. It gathers a new point of view apart from conventional epistemological directions to architectural knowledge which concentrates on specificity. The notion of type also makes significant contribution to the notion of specificity in the second half the 20th century by emphasizing the importance of the context. Type refers to the substance much more than the pattern. In contemporary conjecture, typology is not only based on abstract principles, primary geometric forms or functions in other words it is not based on an idealized origin. Other than naming as mere labeling, if evaluated as first diagnostic steps on the way of description; the notions of pattern and type can be seen as naming acts which are related with the poetic. Therefore, it is argued that the potentiality of these concepts for understanding the built environment needs to be freed from previous conventional evaluations.

After highlighting the concepts that are evaluated as foundationalist in the positivist evaluations of the built environment, the thesis aims to evaluate the structuralist view point and its critique. The critique to structuralism especially comes from the post-structuralist, phenomenological and hermeneutic perspectives. While evaluating the knowledge produced through these distinct approaches, the thesis accentuates their constricting attitude of framing the built environment. It is intended that built environment is neither a single building nor a metropolis which needs more sophisticated evaluation processes for understanding. Here built environment specifically refers to cities, towns or part of cities which imply possibilities of explicit and clear experience. Axiomatic and model based view points which analyze built environment as space syntax, shape grammar and environment-behavior theories have shortcomings. These shortcomings become inevitable because of their insistence on generalization rather than specificity, instrumentalization of language and fixing the meaning rather than accentuating its multivalence. By following this path of argument, the possibilities of the knowledge of a specific built environment based on interpretation of meaning developed mainly from the notions of memory, space, surface and essence are favoured.

Consequently, today on the way of describing the image and constituting the sign when the distance between the matter and the idea, the signifier and the signified is expanded as much as possible, the content of knowledge and the condensation of meaning become more refined. For this reason, the overall thesis is the searching of an alternative view point in which the phenomenon opens itself explicitly for becoming knowledge through the subject by overcoming the positivist stereotypes.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın ana eksenini, "Oluşmuş yapılı çevre üzerinden mimarlık bilgisi nasıl üretilir?" sorusu belirlemektedir. Amacın pragmatik bir şablon arayışı olmadığı kuşku götürmez; nasıl sorusu üzerinden nedenlerin sorgulanması ve özne dolayımını temel alan kavramsal bir bakış açısı geliştirmek amaçlanmaktadır. Sorulan bu soru bağlamında genelde bilginin, özelde mimarlık bilgisinin üretim koşulları sorgulanmaya ve bilginin elde ediliş biçimi üzerinde düşünülmeye çalışılacaktır. Bilgi nesnesi olarak mevcut yapılı çevrelerin nasıl oluştuğu ya da yeni oluşacak çevrelerin nasıl olması gerektiğini tartışmak yerine bir görüngü olarak yapılı çevrenin bilgiye dönüşmek için kendini nasıl açtığı, sergilediği, ele verdiği ve öznenin yapılı çevreyi nasıl anlamlandırdığı problem alanı olarak seçilmiştir.

1.1. Sorunsalın Belirlenmesi

Bilgi üretimi tekrar tekrar değerlendirilmek üzere bir problem alanı olarak her disiplinin önünde durmaktadır. Bilginin üretilmesinde yöntem ya da bakış açısı; üretim sürecindeki aktörler; bilginin enformasyondan farkı; bilginin paylaşılmasındaki ahlaki ve etik ölçütler bilgiye ilişkin sorunsalın farklı yönlerine işaret etmektedir. Bilginin aktarımı ve paylaşımını içeren praksisteki değişimlerin, düşünsel ve ideolojik dönüşümlerin sağladığı bugünün ortamıyla bilinen epistemolojik çerçeveler dışında farklı açılımlardan bahsedilir olmuştur. Hem ispatlanmış olmak, hem de normatifliğin getirdiği kabul görmüşlük geçerlilik için geçersiz ya da yetersiz ölçütler olarak durmaktadırlar.

Burada; çözümleyici ve açıklayıcı, sentaksı deşifre eden, yöntem temelli çalışmalardan özne ya da nesne ikiliği yerine özne-özne ve özne-nesne ilişkisini öne çıkaran, yaşantı ve yorum merkezli fenomenoloji ve hermeneutik temelli çalışmalara ve post-yapısalcı okumalara kadar kapsamlı bir literatürün parçası olan yapılı çevrenin değerlendirilmesinin, bilgiye dönüştürülmesinin farklı bakış açılarıyla nasıl ele alınabileceğinin olanakları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Farklı düşünce yapıları içinden bakıldığında bu değerlendirme işi; çözümleme, deşifre etme,

açıklama, tanımlama, betimleme, okuma, yorumlama gibi farklı biçimlerde adlandırılabilir. Ancak her durumda mevcudun nasıl temsil edilmesi gerektiğidir problem alanı olarak seçilen. Temsiliyet ilişkisini belirleyen, nesnelliğini ispatlanabilir olmasından alan soyutlama olarak bir model ya da herhangi bir pragmatist tavırdan uzak, somut olana yakın, anlatılabilir değil ancak anlaşılabilir olduğu için öznel ve özerk, kurgusal (speculative) ya da kurmaca (fiction) bir anlatı olabilir; mutlak geçerli bir yaklaşım belirlenemeyeceğine göre en iyimser amaç; modelle anlatı arasındaki alanda, kabul edilebilir noktaları açığa çıkarmak olabilir. Bu nedenle açıklayıcı olma niyetiyle yola çıkan soyutlayarak ya da genelleyerek oluşturduğu modelin indirgeyici ve yok sayıcı olabileceğini, okuma ya da yorumlama amacıyla yola çıkan da öznellikle eleştirilebileceği ihtimalini peşinen göze almalıdır.

Günümüzün üst-anlatılara (meta-narrative) şüpheyle bakan, çoğul okumayı öngören düşünce ortamı, aynı yaklaşımın farklı duruşlarla, farklı gelenekler içinden okunabilmesine olanak vermektedir. Aynı görüngü bambaşka okumalarla bambaşka anlamlara gelebilmektedir. Hiç bir görüngünün tam siyah ya da tam beyaz olmadığının anlaşıldığı bir tarihsel aralıkta olduğumuz kolayca söylenebilir. Siyahla beyazı net gösteren ideolojik araçlardan şüphe duyulmaktadır. Bu nedenle de aşırı uçlar için meşru gerekçeler bulmak zorlaşmıştır. Başka bir ifadeyle hiç bir değerlendirme, açıklama, yorum yoktur ki, bir dünya görüşünün ya da ideolojinin içinden üretilmesin ve elbette ki bu durum en nesnel, en mutlak, en değişmez, en evrensel olduğunu iddia edenler için bile fazlasıyla geçerlidir. Bu bağlamda en tanımlı, açık seçik, adı konmuş, sonuçlandırılmış yargı bile sorgulanmaya açıktır ve bambaşka güzergahlar üzerinden yapılacak değerlendirmelere ihtiyaç duyar. Bir çok farklı disiplin içinden örneklenebilecek bu duruma mimarlık içinden bir örnek verilecek olursa Christopher Alexander'ın duruşu çarpıcıdır: Alexander'ın 'kalıp dili', soyutlayıcı ve eşzamanlı bir model olarak yapısalcı, gözlemden yola çıktığı için ampirik, mutlak bir rasyonellik ve nesnellik peşinde olmayışı nedeniyle paradigmatik, genellemek yerine özgül bir durumu betimlediği için fenomenolojik bir yaklaşım olarak değerlendirebilmektedir. Yapısalcı ilkelere bağlı, tamamen soyut bir model geliştiren Hillier ve Hanson kimi farklarla kalıplarla oluşturulan bu yaklaşımı 'mekan dizimi'nin öncülü olarak görürken; Seamon her ikisinin de yaşantı temelli olduğundan söz açar; Dovey ise 'kalıp dili'ni, her türlü -izm'e alternatif bir yaklaşım, bir paradigma değişimi olarak değerlendirir. İleride daha ayrıntılı ele

alınacağı gibi görüngüye ilişkin aynı bilgi üzerinden ya da aynı görüngü üzerinden birbiriyle karşıt ya da çelişen değerlendirmeler üretmek söz konusu olabilmektedir.

Bahsedilen bu gibi farklı duruşlar, yapılı çevrenin değerlendirilmesinde kimi zaman alternatif –birbirinin yerine geçen–, kimi zaman da sürekliliği öngören –birbirine eklemlenen– yaklaşımları oluşturmaktadır. Kültürel üretim ve bu ürünlerin okunması söz konusu olduğunda, birbirinin varlığını açığa çıkaran bu gibi farklı yaklaşımlar, her durumda kullanılabilecek bir reçete geliştirmeye çalışmanın beyhudeliğini işaret eder. Her durumda geçerli olmak değişmez ve sürekli olanın saptanmasıyla sağlanabilir hiç şüphesiz fakat bu ortak noktaları açık seçik görmek ve üzerinde uzlaşmak her zaman olası değildir. Zaten uzlaşım sağlandığında bile görüngü, ancak olumsal bir sürekliliğin belirleniminde değerlendirilmiş olur. Bu nedenle ancak sürekli olan içinden, özgül ve duruma özgü olanı görebilmek, süreklilikleri genelleyici ve indirgeyici olmaktan kurtarabilir. Bütün ortak nitelikler bir yana bir görüngüyü büyük harfle ifade edilir kılanın onu karakterize eden özgül yanlar olduğu düşünüldüğünde, anlama yolunda ortaklıkları açığa çıkarma çabası, biricik olanın varlığını hesaba katmalı; soyutlama ile genellemelere giden düşünce, özgül olanın biricikliğini gözden kaçırmamalıdır.

Tasarımcı olarak mimarın yapılı çevrenin oluşmasında geçerli, meşru sayılabilecek bir etkisinin olabilmesi mevcut koşullarla ya da başka bir değişle yapılı olanla hesaplaşmayı gerektirmektedir. Bu önermeden hareketle çalışmada temel amaç; oluşmuş yapılı çevrenin mimarlık disiplini içinde nasıl bir bilgi nesnesi olduğu ve bilgi nesnesi olarak yapılı çevrenin –bilgi hem doğal hem de kültürel alanda verili olmadığına göre– bilgiye dönüştürülmesinin, başka değişle epistemolojik düzlemlerin sağladığı genel geçerliğin ötesinde bilgi haline gelişinin nasıl gerçekleştiğinin çözümlenmesidir.

Tanımlanan ana problem ışığında yapılı çevrenin değerlendirilmesiyle oluşmuş mimarlık bilgisinin kapsamı, oluşma süreçleri, diğer bilgi üretim alanları ile ilişkisi tartışılacaktır. Kültürel bir kodlar dizgesi olarak yapılı çevrenin oluşmasından sonraki süreçte yapılacak yeni katkılar için bu değerlendirmelerin isabetliliğinin önemi açıktır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında kentin çok disiplinli bir bakışla kavranabileceği düşüncesinin yaygınlık kazanmasıyla mevcut olanın değerlendirilmesi sürecinde girdi olabilecek bileşenler de artmıştır. Mimarlığın her türlü bağlamı uyum ya da reddediş ile sonuçlanacak bir süreç içinde, her durumda

hesaba katmasının gerekliliğinden bahsedilmesi disiplinler arası bakışın etkilerini taşımaktadır. Bu gelinilen noktada, yapılı çevre farklı disipliner yapılar içinde farklı bilgi üretim mekanizmalarına tabi tutularak değerlendirilebilir. Bu değerlendirme işi çözümlemeden, yorumlamaya; görece nesnel olandan, öznel olana, ayrı uçlarla karakterize edilebileceği gibi daha uzlaşmacı bakış açıları da içerebilmektedir. Bu farklı bakış açılarının belirleyiciliğinde, değerlendirme süreci sonucunda bilgiye dönüşen yeni ürünler de farklı paradigmaların, dünya görüşlerinin temsilcileri olmaktadır.

Dolayısıyla yapılı çevre birçok farklı bilme şeklinin malzemesi olagelmiştir. Bu malzemeyi anlamak her disiplin için farklı amaçlar taşır. Mimarlık adına insanı ve onun ürettiklerini anlamak, yeni müdahalelerin yerinde olabilmesi için gerekli koşuldur. Bu nedenle, böyle bir çalışmanın nihai amacı da iki kelimeyle, "anlamaya çalışmak" olarak özetlenebilir. Uygulamanın temellendirilmesi her düşünsel pratik için kaçınılmazdır bu nedenle anlama çabası eyleme geçmenin temel koşulu olmalıdır. Eylem, anlamlı bir temellendirme çabası sonucunda ürün verdiğinde bir adım sonraki düşünsel etkinliğe alt yapı oluşturabilecektir. Aksi takdirde mimarlığın bina inşa etmekten farkının olduğunu savunmak mümkün olmayacaktır. Bu durum farklı disiplinler içinde gerçekleştirilecek farklı edimler için genellenebilir. Edebiyatın reçete yazmaktan, resim yapmanın kroki çizmekten farkı ya da felsefenin gündelik hayattaki düşünce pratiklerinden farkı çok katmanlı anlamsallığı içeren düşünsel bir alt yapıyı barındırabilmelerinde aranmalıdır. Anlamak için, bilgi üretiminin dolayısıyla anlamlandırma ediminin içkin bir amaç üzerinden oluşturulması gerekmektedir. İçkin bir amaç için bilgi üretmek ise özerklik demektir. Özerkliği, araçlar ve amaçlar gibi her türlü belitten boşalmak olarak anlarsak anlamın kurulması, eylemin temellendirilmesini sağlarken bilgiyi de özerkleştirir.

Bilginin özerkliğinden bahsedilmesi her tür disiplinin varlık sebebinin sorgulanmasını gerektirir. Bir anlam bütünü olarak düşünsel etkinliği ve ifade aracı olarak biçimi deşifre ermek, konumlandırmak mimarlık için de kaçınılmazdır. Modern olanla olmayan arasındaki çizgiyi nereye koyarsak koyalım, mimarlığın bilgisinin özerkleşmesi hiç şüphesiz modernite ile gerçekleşmiştir. Ancak ne Rönesans ne de Endüstri Devrimi 20. yüzyıldaki kadar görünür bir şekilde mimarlık bilgisinin kendi için üretilmesini sağlamıştır. Uzmanlaşmanın yaygınlaşması, uzmanların artması, hizmet sektörünün önemsenmesi ile bilginin özerkliği arasında

ters orantı varmış gibi görünse de 20. yüzyılın düşünsel ortamı bunu yanlışlamaktadır. Bilginin disiplinlere ayrılmış yapısıyla bilginin özerkliğinin aynı uzamda filizlenmesinin sebepleri modernitenin düşünsel ve fiziksel anlamda dönüştürücü çelişkilerinde aranmalıdır. Mimarlık bu ortamın sağladığı olanakla bir yandan kendisini farklı düşünce pratiklerinin alet ve edevatlarını kullanırken bulmuş, diğer yandan farklı disiplinler için bir *case study* alanı oluşturmuştur. Özerk bir mimarlık bilgisinden bahsetmek mimarlık kuramını var eden ana damar değildir ancak şüphesiz 'yarar' ve 'yüce bir amaç' da mimarlığı belirlemekten uzak, minör karaktaristiklerdir artık. Nihayetinde ilk bakışta bir belirsizlik anına işaret ediyor gibi görünen bu durum, mimarlığın disipliner yapısının ve bilgi üretim koşullarının değişen uzama göre yeniden düşünülmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

1.2. Yönteme İlişkin Düşünceler

Değerlendirme sürecinde seçilecek yöntemin, benimsenecek bakış açısının nihai ürünü sadece etkilemediği, büyük ölçüde şekillendirdiği, oluşturduğu birçok kez dile getirilmiştir. Bilginin ne olup olmadığı da elde ediliş biçimi ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğuna göre yönteme ilişkin soruların tartışılması gerekliliği kendiliğinden doğmaktadır. Yöntemle ilgili olarak mimarlık içindeki sorgulamalar sırtını genelde başka disiplinler üzerinden yapılan tartışmalara dayamıştır. Pozitivist bakışı benimsemiş kuramcılar ve tasarımcılar mimarlıkta eksik olanın; doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnelliğine tamamen güvenilebilecek yöntemlerin bununla bağlantılı olarak da kuramların oluşturulamamış olmasında aramışlardır. Bu yaklaşım, başka bir deyişle doğa bilimlerinin "güvenilir" sularına sığınma isteği, hiç şüphesiz aydınlanma öncesinden başlayıp, pozitivizmle güçlenerek yirminci yüz yıla kadar mimarlık bir yana sosyal bilimler ve insan bilimleri içindeki bir çok çalışma alanında kendini göstermiştir. Dolayısıyla nesnelliğe ulaşmanın ya da görelilikten kaçınmanın yolunun rasyonel ya da ampirik çözümlemeler olduğu inancı düşünsel ortamı hala belirlediğine göre yöntem üzerine yapılacak tartışmalar kaçınılmazdır.[1]

Yöntemin kavramsal yapısı her durumda geçerli olan bir formülü, şemayı ya da modeli işaret etmesi itibariyle mutlak bir geçerliliği, genelliği ve tümelliği/evreselliği

[1] Yöntemin karşılığı olan metot sözcüğü üst (meta-) ve yol (hodos) kelimelerinden türetilmiştir ve kovalamak anlamına gelmektedir; sözcüğün etimolojik açıklaması ve bilgiyle ilişkisi için bkz. Polkinghorn, 1983, s. 5 ve http://www.seslisozluk.com/?word=method

hedefler, bu nedenle ana damar üzerinde olmayanı görmezden gelir; verileri belirli bir prosese tabi tutarak ulaşılan soyutlama ve genelleme nihayetinde bir indirgemedir. Ancak bugünün modern sonrası ortamı, üst-anlatıları oluşturan kapsayıcı her kavramı olduğu gibi yöntem kavramını da sorgulamaya açmıştır. Yöntemin, değerlendirilen olgu hakkında üretilen varsayımı ispatlamak için kullanılan bir araç olmasına ihtiyatla bakılmaya başlanmıştır. Bugün geçerliliğini ispatlanabilir olmasından almayan her uğraş alanı kendine bir bakış açısı, yaklaşım biçimi tarifler ancak bu her seferinde kullanılacak bir şema olmaktan çok, değerlendirilmeyi bekleyen her özgül konuyla değişen, dönüşen, yeniden oluşturulan bir kavrama biçimidir. Her bağlamda geçerliliği olamayacağını peşinen kabul eden bir kavrama biçimi belirlenimcilikten korunmayı da sağlayacaktır. Belirlenimciliğin himayesindeki yöntem düşüncesi pozitivizmin en temel kurucu öğesidir. Dolayısıyla en kaba anlamıyla evrensel kuralları keşfetmek peşindeki pozitivizme karşı geliştirilen eleştiriler de yöntem merkezli olmuştur.[2] Yöntem eleştirisi içinde metafiziğin,[3] evrensel ve mutlak bilginin eleştirisini barındırır ve metafiziğin, evrensel ve mutlak bilginin eleştirisine yöntem eleştirisi ile başlanabilir.

Yöntem, görüngünün kendisini açtığı ortamdır. Yöntemin geçerliliği ya da güvenilirliği, değerlendirmeye çalıştığı görüngüye nüfuz edişi ile ilintili olmalıdır. Aksi takdirde açıklayıcı olmak adına parçalara ayırmak, standartlar belirlemek, kestirme çözümler sunan reçeteler oluşturmak ve nihayetinde bir model kurmak, kesin bir *episteme* oluşturmaya yetecektir ancak görüngüyü anlamaya yetmeyecektir. Tam da bu nedenle yöntem cevaplara ulaştıran bir araç olmanın ötesinde sorulan

---

[2] Yöntem kavramı 20. yüzyılın iki kült kitabının isimlerinde de yerini almıştır; Gadamer'in "Hakikat ve Yöntem"i (Truth and Metod), Feyerabend'in "Yönteme Karşı"sı (Against Metod). Bu kitaplardan ilkinin konvansiyonları temellendirmesi ve getirdiği eleştiri daha makul karşılanırken, ikincisi göreliliğe prim verdiği iddiasıyla eleştirilere maruz kalmıştır. Bernstein'a (1983, s. x-xı) göre Feyerabend gündelik hayatta yöntemle belirlenen bilimin yüceltilmesini, Gadamer ise anlamanın ontolojik karakterini deforme ettiği ve sakladığı için modern yöntem takıntısını eleştirirler.

[3] Metafizik, tez boyunca Rorty'nin –Heidegger ve Derrida referansıyla– ve Dilthey'in kullandığı anlamda kullanılmaktadır. Rorty'e göre metafizikçiler; süreklilikleri ararlar, kendi sözcük dağarındaki bir düşüncenin gerçek bir öze dayandığını düşünürler, gerçek özlerin keşfedilmeyi beklediğine inanırlar, gidimli düşüncenin gayesini, bilme olarak anlamazlar onun yerine gerçeklik, nesnellik, dilin gerçeklikle tekabüliyeti üzerinden belirlerler (Rorty, 1995, s. 53, 115-117). Dilthey'e göre ise "metafizik düşünmenin modası geçmiş tarzıdır", "düşünmenin tarihselliği ile metafizik çelişir" ve "metafizik, gerçeği açıklamanın başlama noktası olma statüsünü yitirmiştir" (Vedder, 2002, s. 291-292).

soruların kendisi olmalıdır. Bu bakışla tüm tez, mimarlığın içinden yapılmaya çalışılan bir yöntem sorunsallaştırma çabası olarak okunabilir.

Yöntemi, birbirinden bambaşka verileri geniş kısmından alıp işleme tabi tutarak dar kısmından çıkaran, sürece ilişkin bir huni gibi düşünürsek, yöntemin bağlam bağımlı ya da tikeli açığa çıkaran bir aparat olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla yöntem, tek açıklama biçimi öneren bir dizgedir ve mutlak belirlenimcilikle karakterize olan metafizik bir kavramdır; ve bugün her türlü "metafizik arkabahçe"nin olduğu gibi yöntemin tanımladığı çerçevenin de dışına çıkmak zordur. Bu zorluğu aşmak da yeni yaklaşım biçimlerine gereksinim duyar.

Yöntem bu bahsedildiği şekliyle anlaşıldığında, tezin adı yöntem olan bir yöntemi yoktur ama değerlendirmeye çalıştığı görüngüye ilişkin bir bakış açısı ya da yaklaşım biçimi şüphesiz bulunmaktadır. Kendi sorunsallaştırma biçimine uygun olarak kurgulanmış bu bakış açısı; yapılı çevrenin değil ancak yapılı çevre üzerinden mimarlık bilgisinin nasıl üretildiğinin yeniden değerlendirilmesi ve bilgi olarak yapılı çevrenin yeniden anlamlandırılması ve kavramsallaştırılmasıdır. Bu değerlendirme ve kavramsallaştırma sürecinde açıklamadan çok betimleme, betimlemeden çok bir yeniden yorumla edimi ve anlama çabası belirleyicidir.

2. GÖRÜNGÜNÜN TEMSİLİ: BİLGİ

Mimarlık bilgisinin tanımlanması, sınırlarının belirlenmesi hemen hiçbir dönemde bugün olduğundan daha fazla girdiyi göz önünde bulundurmak zorunda kalmamıştır. Bu durum, konvansiyonların yitimi ile açıklanabileceği gibi normatif bilginin doğası ile de ilişkilendirilebilir. Modernleşen her alanda olduğu gibi mimarlıkta da pratiğe ilişkin olanla kuramsal olan, somutla soyut diğer bir anlamda temsil edilenle temsil eden arasındaki ilişkinin iyiden iyiye zayıflaması ve bu ikililerin birbirlerine minimumda referans vermeleri gözlemlenebilir. Bu durum değişen yaşantıya ve epistemolojiye dikkatleri çekerken, önemli ölçüde modernleşen insanın nesneyi özneden –kendinden– bağımsızlaştırması ve nesneyi soyut düşünsel düzlemde kavramsallaştırması ile açıklanabilir. Aslında bu kopuş soyutlamada içkin olan özelliklerden kaynaklanır; kavramsallaştıran modern insan bilgiyi genelleyerek, basitleştirerek, sınıflandırarak, dışarıda bırakarak, seçerek, yok sayarak üretir. Dolayısıyla kavramsallaştırma, bir tür indirgeyerek ayıklama işidir. Cassirer'in verdiği örnek hatırlanacak olunursa, böylesine bir soyutlayıcı kurgu dışında düşünen yerli, ırmakta yolunu her seferinde bulabilir ancak tarif etmesi istendiğinde başaramaz çünkü bildiğini zihninde yeniden üretmemiştir. Dolayısıyla Cassirer'in "gerçek bilgi" dediği bu tür bir bilme şekli, yine onun deyişi ile "bir tasarımı içerir ve önceden varsayar" (Cassirer, 1997, s. 63).

Burada bilgi en genel anlamıyla bir temsil şekli olarak değerlendirilmektedir. Temsiliyet ilişkisinin varlığından bahsedildiği her durumda olduğu gibi bilgi üretmek de salt bir yerine geçiş değil, yeniden görünür kılma işidir[1]. Bu nedenle pratiğe ilişkin olanla kuramsal olan, temsil edenle edilen arasında dolaysız bir neden sonuç ilişkisinden hiçbir zaman bahsedilemez. Bu ilişki dile geldiğinden daha karmaşık, kendine has kodları olan ve bu kodların çözümü ile kendini ele verecek bir ilişkidir.

[1] Mandelbaum'a göre "Bir nesneyi yeniden-sunmaksızın (re-presenting) sadece temsil eden bir bilgi hiçbir zaman yeterli değildir: Sadece bilmek istediğimiz şeye karşılık gelir ya da onu simgeleştirir." Bkz. Megill, 1998, s. 87. Bu tezde de bilginin bir temsil etme (representing) işi olduğu "yeniden-sunulmayan bir bilginin" olamayacağı savından hareketle dile getirilmektedir.

Ne kuram, doygunluğa ulaşmış bir pratik yaşantıdan sonra ortaya çıkmıştır ne de soyut olan, somutun kavramsal düzeyde dolaysız temsilidir.

Bu noktada temsil kavramının içerdikleri üzerinde durulmalıdır. Temsil etmekten iki farklı şey anlaşılabilir. İlki; dolaysız bir yerine geçme, ayna tutma, aslını işaret etme iken ikincisi; yeniden sunmak ve anlamlandırmaktır. Dolaysız bir yerine geçmenin hiçbir durumda gerçekleşemeyeceğinden hareketle temsil etmek en geniş anlamıyla bir anlamlandırma işidir. Aslında insan, olgulara ya da görüngülere ilişkin deneyimleri ile değil onları temsil eden kurgular üzerinden belirlenmiş bir dünyada yaşamaktadır ya da bu kurguların belirlediği düşünce yapıları içinde üretmektedir. İnsanın nesnel dünyaya müdahale etme ihtimali de temsil edenler üzerinden oluşmaktadır. Temsil etmek nereden bakılırsa bakılsın ikincildir. Ancak temsil etmenin, ayna tutmanın ötesinde bir anlamlandırma işi olduğunun farkına varılmasının tarihi çok eski değildir. Bu fark edişle temsil, modern zamanlar için en ayırt edici kavramlardan biri haline gelmiştir.[2] Aslında modern olanın zaafı olarak görülen yabancılaşma, anlamsızlık, ayrılma ya da parçalanma temsilden ya da temsiliyet üzerinden kurulan ilişkinin doğasından kaynaklanır. Aydınlanmadan bugüne, modernitenin temel sorunsallarından biri olagelmiştir temsil. Sürekli yeniden üreterek ikincilliği ile hesaplaşılan temsiliyet, her farklı düşünsel bağlamda değişik yüzler bürünür ancak her durumda temsil edenin temsil ettiği şeyden kopma ihtimalini bünyesinde barındırır. Bilgi üretimi de hem yerine geçme hem de yeniden sunma ve anlamlandırma olarak bir tür temsildir. Bu bağlamda bilginin çıkış noktası olarak görüngünün ve deneyimin kavramla ya da oluşmuş bilgiyle ilişkisi temsil üzerinden sorgulanmalıdır.[3]

Belirtildiği gibi temsil ilişkisini salt bir yerine geçme ya da yerini tutma biçiminde anlamazsak, her üretilmiş bilgiyi ikincil hali ile bir temsil eden olarak

---

[2] Son zamanlarda moderniteyi anlamak ve çözümlemek adına yapılan çalışmalarda temsiliyet kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Foucault bu değerlendirmelerin en ufuk açıcılarından birini yaparken "klasik çağda temsille ifadesini bulmayan hiçbir şey verili değildir" düşüncesindedir. Ona göre bu dönemde "temsil en sıkı anlamıyla anlaşılmalıdır: dil düşünceyi düşüncenin kendini temsil ettiği gibi temsil etmelidir." Foucault'nun klasik çağa ilişkin eleştirel değerlendirmesi temsiliyetin; aynısını gösterme, nesnesiyle tam olarak üst üste düşme anlamına gelmediği üzerine kuruludur. Eleştirisini, hiçbir temsiliyet ilişkisinin bir yerine geçme edimi olmadığı üzerinden biçimlendirmektedir. Foucault'da da temsiliyet bir yeniden anlamlandırma işidir. Bkz. Foucault, 2003, s. 86.

[3] Adorno, kavram ve görüngünün ilişkisini benzer bir yaklaşımla ele alır. Ona göre "Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yandan kavramla öte yandan onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkansız olduğunu göstermektir." Bkz. Adorno, 1998, s. 131.

değerlendirebiliriz. Bu nedenle 20. yüzyılın ikinci yarısında disiplinlerin sınırları yeniden gözden geçirilirken; ilgi, bilginin verili olmadığı bu nedenle de nasıl üretildiği, üretilmesi gerektiği bir anlamda görüngünün nasıl temsil edileceği üzerine kaymıştır. Temsil eden olarak bilginin sınırı görüngünün sınırı değildir: "bilginin sınırı, temsillerin kendini düzene sokan işaretlere karşı tam şeffaflığı olacaktır" (Foucault, 2003, s. 86).

2.1. Temsil Eden Olarak Bilginin Görüngü İle İlişkisinde Özne Dolayımının Belirleyiciliği

Günümüzde bilgi üzerine düşünen kimsenin, hem kesinlik, mutlaklık, nesnellik gibi nesneden kaynaklandığı düşünülen, hem de önyargı, tarafgirlik, bakış açısı, yorum gibi bilgiyi üreten özneyle doğrudan bağlantılı kavramlarla hesaplaşması gerekmektedir. Kabaca bilim devrimiyle birlikte 17. yüzyılda görünür hale gelen özne ve nesneyi ayrı ayrı değerlendiren düşünce biçiminin, günümüzde bilginin nasıl üretildiği ya da üretilmesi gerektiği konusunda yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İçinde görelilik barındırmadığına inanılan bilgi, akılla ya da duyularla ispatlanmış bilgi demek olan bilimdir. Bilim bu anlamıyla doğa bilimlerini karşılayan bir terim olagelmiştir. Birçok doğa bilimciye göre bilginin bilimsel bir niteliğinin olması ancak nesnel olmasıyla mümkündür. Nesnellik de ispatlanabilirlik demektir. Ancak bilginin üretiminde mutlak nesnelliği sağlayan bir ispatın olamayacağı düşüncesi kuramcıları ikiye bölmüştür. Bir tarafta, öznenin kendi dışında gördüğü olguyu değerlendirmesinde, değerlendirmesinin doğruluğuna inanmasında ve inandırmasında kanıtlara ihtiyaç vardır ve kanıtların sağladığı ispatlanabilirlik de kesinlikle karakterize olur düşüncesi, diğer tarafta ise doğrulamanın sadece ispatlanabilirlikten geçtiği düşüncesini paylaşmayan, görüngünün değerlendirilmesinde özneyi hesaba katan düşünce vardır. Dünyayı kavramanın özne dolayımı ile gerçekleştiği, dolayısıyla mutlak bir gerçeklik[4] olamayacağı ancak

[4] Pozitivist düşüncenin iyiden iyiye kök saldığı bir ortamda Mannheim mutlak bir gerçeklikten bahsedilemeyeceğini söyleyen erken isimlerden biridir. "Gerçekler" bilgi için belli bir düşünsel ve yaşamsal bağlam içerisinde oluşmaktadırlar. Kavranabilir ve ifade edilebilirlikleri bir kavramsal aparatı içermektedir." Bkz. Mannheim, 2002, s. 126.

kişilere ve durumlara özgü özgül hakikatlerden bahsedilebileceği düşüncesi[5] ilkesel olarak itiraz kabul etmez gibi görünse de bilginin kanıtlarını arayanlar için geçersizdir. Doğa bilimleri içinden, bilginin ancak özne dolayımı ile üretilebileceğine ilişkin düşünceye karşı getirilen eleştirilerin ilk sırasında özne dolayımının göreliliğe sebep olacağı düşüncesi gelir. Dolayısıyla yalnızca ispatlanabilir olanın bilgi olduğuna inanlara göre özgül hakikatlerden bahsetmek göreliliği de beraberinde getirecektir. Mutlak bir gerçeklik arayışındaki doğa bilimlerinin, temellerini sarsacak her alternatif düşüncenin görelilik eleştirisine maruz kalma olasılığı yüksektir. Çünkü taraf olmak üzerine kurulu bir düşünce şekli eleştireni, eleştirdiği düşüncenin karşısına koyma konusunda hemen her zaman oldukça aceleci olmuştur. Pozitivist düşünceye göre bilgi ispatlanabilir değilse görelidir. Oysa düşüncelerin birbiri yerine ancak ikame edilebileceğinden yola çıkarak karşıt olanı üretmeye çalışmak yerine ispatlanabilirliğin farklı koşullarını aramak daha verimli tartışma ortamları sağlayacaktır. İspatlanabilirliğin bu farklı koşullarını aramaya da ancak kaçınılmaz olan önyargının, olumsuz anlamından kurtarılmasıyla başlanabilir.

Bilimsel bilginin ne olduğuna ilişkin bu tartışmaların çerçevesini, aydınlanma ve pozitivizm eleştirisi çizer. Horkheimer ve Adorno (1995, s. 43, 61, 42) pozitivizmin aydınlanma aklının yargıçlığına soyunduğunu söylerken, herhangi başka bir dizgeden daha totaliter bulmadıkları aydınlanmanın, eleştirilerden ancak sahte mutlaklık, bulanık egemenlik, kesinlik ve belirlenmişlik gibi ilkelerden kurtulduğu zaman kurtulabileceğini söylerler. Pozitivizm eleştirilerinin ana izleğini mutlak nesnelliğin olmadığı, her kuramın öznenin durduğu yerden inşa edildiği bu nedenle nesnelliği konusunda en uzlaşılmış düşünce yapılarının bile öznenin durduğu yer demek olan ideolojilerin, normların, önyargıların içinden geçerek oluşturulduğu düşüncesi belirler. Bu eleştirel tutum farklı düşünce yapıları içinden farklı bağlamda olgunlaşmıştır. Doğa bilimleri ve felsefe, tarih, sosyoloji gibi insan bilimlerinden oluşan farklı düşünsel ortamların, bu tartışmada dikkat çektikleri ortak nokta değişmezlik ve mutlaklıkla karakterize olan evrensel, genel, gerçek, başlangıç gibi

[5] "[H]em ütopik doğruluk imajı, hem de hakikat fikri, belli bir dönemin algılanabilirliğinin somut biçimlerinin içinden doğarlar. Demek ki hakikat kavramı da, tüm zamanlar için şüphe götürmez bir şekilde belirlenmiş olmaktan ziyade, tarihsel değişime tabidir. Yani belli bir dönemin hakikat kavramının nasıl olduğu rastlantısal değildir, onun inşasıyla ilgili bir anahtar mevcuttur: Belli bir dönemin paradigmatik bilgi biçimi ve yapısı sayesinde, genel anlamdaki hakikatin ne olabileceğine dair bir tablo yaratılmaktadır." Bkz. Mannheim, 2002, s. 309-310.

temel arayıcı (foundational) ifadelerin bugün gelinen noktada zaaflı, yetersiz, hatta anlamsız kaldığıdır. Bu eleştirel yaklaşımı doğa bilimleri içinden geliştiren kuramcılar[6] kısmen tenzih edilirken, karşı eleştirilere daha az maruz kalmışlardır. Bir hakikat olarak bilginin paradigmatik bir değişim süreci ile üretildiğini savunanlar arasında eleştirilerin en acımasızına maruz kalanlar, eleştirel değerlendirmelerini insan bilimleri bağlamında yapanlardır. 19. yüzyılın ilk yarısında Romantikler'le başlayan aydınlanma ve pozitivizm eleştirilerinin[7] ana damarını varoluşçuluk, fenomenoloji ve hermeneutik geleneğinin içinden gelen felsefeciler, Alman düşünce geleneğinin eleştirel temsilcileri, yapısalcılık karşıtı Fransız kuramcılar ve çerçevesini genellikle Amerikalı düşünürlerin belirlediği pragmatist eğilimler oluşturmuştur.[8]

İdeoloji, norm, önyargı olarak özne dolayımı, bilginin nesnelliğinden bahsedildiğinde yüzleşilmesi gereken temel sorunsallardan biridir. Özne dolayımı ile oluşan ya da görünür kılınan temsil nesnesi, temsil ettiği olgudan ve görüngüden koparak bu dolayımı işaret eder. Modernitenin ana damar "problem"lerinden biri olan temsiliyet aslında özne dolayımını sorunsallaştırır. Moderniteyi de belirleyen aydınlanmacı pozitivist gelenek nesnelliği öznel olmayan olarak tanımlamış ve nesnelliğe ulaşmak adına adeta özne dolayımından kurtulmayı hedef seçmiştir. Ancak bugünün modern sonrası[9] ortamı bilginin ancak özne dolayımıyla ya da özneler-arası (intersubjective) bir iletişimle üretilebileceği konusunda uzlaşmalıdır. Özne dolayımının bilgi üretimindeki konumuna ilişkin tartışmaya ancak öznenin belirleyiciliği kabul edildikten sonra başlanabilir. Aksi takdirde dışarıdaki gerçeklik düşüncesi ve bu gerçekliği arama çabası 19. yüzyıldan bugüne katedilen yolu göz ardı etmek olacaktır.

---

[6] Bkz. Koyré, 2000; Kuhn, 1995; Snow, 2001; Moles, 2001; Toulmin, 2002; Capra, 1983; Prigogine ve Stengers, 1998; Polkinghorne, 1996, 1983. Bu isimler içinde Kuhn'un ayrı bir yeri vardır. Çok kısa sürede çok etkili olan kitabı 'Bilimsel Devrimlerin Yapısı'yla bilimsel bilginin üretiminde pozitivist yaklaşımın zaaflarını ustalıkla göstermiştir.

[7] Romantiklerin aydınlanma eleştirisi için bkz. Snow, 2002, s. 6 ve Berlin, 2004, özellikle s. 40-65. Romantizm rasyonalizm ilişkisi için bkz. Toulmin, 2002, s. 203-205.

[8] Nietzsche, Dilthey, Heidegger, Gadamer, Ricoeur; Benjamin, Adorno, Horkheimer; Foucault, Deleuze, Guattari, Derrida, Baudrillard, Virilio, Lyotard; Rorty, Feyerabend vb. Feyerabend pozitivizmin hipotetik tümdengelim yöntemi ile ulaşmaya çalıştığı evrensellik iddialarına karşı tutum alanlar arasında düşüncelerini daha da keskinleştiren dili ile hem en ilgi çekici hem de en çok eleştirilen isim olmuştur. Bkz. Feyerabend, 1999a ve 1999b.

[9] Moderniteyi farklı tarihsel aralıklarda konumlandıran farklı düşünceler için bkz. Toulmin, 2002, s. 13-16, Berman, 1999, s. 30.

Görüngünün mutlak gerçekliğinin olmadığı düşüncesi başka bir deyişle görüngünün özne dolayımı ile bilgi haline gelerek anlam kazanması, öznenin salt bir katalizör olmadığına işaret eder. Anlam öznenin dışında duran bir olgu olmadığı gibi görüngü de ancak öznenin görüngüye ilişkin yorumudur; anlamlandırma edimi anlam kurucu öznenin görüngü üzerinden ürettiği bilgidir ve ancak öznenin yönelmişliğinden bahsedildiğinde kendini gösterir.

Dolayısıyla anlamın kaynağı meydan okumayı gerektiren düşünsel bir çabadır ve bu her insanda kendiliğinden bulunmaz.[10] Bilgi de nihayetinde bambaşka kanallar üzerinden ulaşılmış anlamlı bütünlükler olduğuna göre bilgi üretimi, tamamen özne merkezli bir etkinliktir. Bakılan şey hakkındaki yargı hiçbir zaman ondan kaynaklanmaz, bakılanda içkin olmayan bu yargı olsa olsa bakanla ya da bakanın bakış biçimiyle ilgilidir: "Bir şeye dosdoğru, yani gayri şahsi, nesnel bir biçimde bakarsak, şekilsiz bir noktadan başka bir şey görmeyiz, nesne, ona ancak "belli bir açıdan", yani arzunun desteklediği, nüfuz ettiği ve "çarpıttığı" "şahsi" bir bakışla baktığımız takdirde açık seçik özellikler kazanır"[11] (Zizek, 1999, s. 27).

2.2. Mutlak Bir Model ve/veya Hakikat Olarak Bilgi

"Orada, dışarıda keşfedilmeyi bekleyen hakikat düşüncesinden vazgeçmemiz gerekir demek, orada dışarıda hakikat olmadığını keşfettik demek değildir" (Rorty, 1995, s. 30).

Bilim kelimesinden doğa bilimlerinin anlaşılması; sadece bilimsel bilginin bir bilgi olarak değerinin olduğu düşüncesi; ancak bilimsel bilginin nesnel, saf, mutlak, kesin, doğru, evrensel olduğu düşüncesi;[12] bilginin tarihsel, kültürel ya da sosyal bağlamla ilişkilendirilmeyen tek bir rasyonel akıl yürütme ile ya da ampirik yöntemlerle

---

[10] "… insan özü gereği anlama isteği ile dolup taşmaz." bkz. Koyré, 2000, s. 255. "… insan, yaşam ve doğadan hiçbiri bilginin merak uyandırıcılığına kendilerini spontan ya da pasif bir şekilde bırakmazlar." bkz. Foucault, 2003, s. 79. "İronist, –Rorty'de ironist, "hiçbir şeyin esas doğası, gerçek bir özü olmadığını düşünür" ve "nihai sözcük dağarlarının ve böylece benliğinin olumsallığının ve kırılganlığının daima farkındadır" (1995, s. 116-115)– açısından "tüm insanlar doğası gereği bilmeyi arzular" ya da "hakikat insan zihninden bağımsızdır" gibi tümceler sadece nihai sözcük dağarının, Batının sağduyusunu –Rorty'de ironinin karşıtı sağduyudur (1995, s. 115)– aşılamak için kullandığı yavan sözcüklerdir." bkz. Rorty, 1995, s. 118.

[11] Bu düşünceye, tez yazarının dikkatini, Şükrü Argın'ın "Taşraya İçeriden Bakmak Mümkün müdür?" isimli metni çekmiştir. Argın, 2005, s. 292-291.

[12] Bilim kelimesinin zamanla dönüşen ve değişen anlamı için bkz. Collini, 2001, Snow içinde, s. 7, 8, 11 ve bilim kelimesinin kesin olmayan bilgiyi de kapsaması gerektiğine ilişkin düşünceler için bkz. Moles, 2001, s. 17.

üretildiği düşüncesi hala bugünün düşünsel ortamını özellikle de reel dünyayı belirler. Ancak bilginin nesnelliğine duyulan inancın sarsılışına ilişkin değerlendirmeler hem doğa bilimleri içinden bilim tarihi ve felsefesi ile uğraşanlar tarafından hem de farklı disiplinler içinden epistemoloji bağlamında yapılmaktadır. Pozitivist bilgi üretimine getirilen eleştirel değerlendirmelerin ortak noktası, bilgi üretiminin ancak özne dolayımı ile gerçekleştiği bu nedenle hangi ispatlanabilirlik süzgecinden geçerse geçsin bilginin mutlak nesnelliğinden bahsedilemeyeceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu eleştirel bakışa göre her tür bilgi ancak üretilebilir ve üretilmiş bilgi mutlak bir model olmaktan çok bir hakikat önerisidir. Zaten hakikatin bir kere özne tarafından kurulduğu saptanınca, onun açığa çıkardıkları kadar örttükleri ile, içeri aldıkları kadar dışarıda bıraktıkları ile, seçtikleri kadar seç(e)medikleri ile malul olduğu peşinen kabul edilmiş olur. Bu kabul de hakikatin ancak bir öneri olabileceğini, hakikat önerisi ifadesinin yersiz olduğunu gösterir.

Her ne kadar Rönesans'tan beri özellikle de doğa bilimlerinde yaygın inanç hakikatin keşfedilir olduğu üzerine odaklansa da Rorty'e göre Alman idealizmi hakikatin keşfedilir mi yoksa icat edilebilir mi olduğu konusunda kısa ömürlü ve doyurucu olmayan bir uzlaşıdır. "Çünkü Kant ve Hegel, hakikatin "orada, dışarıda" olduğu düşüncesini reddederken yolun ancak yarısını katetmişlerdi. Ampirik bilimin dünyasını yapılmış bir dünya olarak görmeye istekliydiler. Ama zihnin, tinin, insan benliğinin derinliklerinin yaradılıştan gelen bir doğaya sahip olduğu konusunda ısrar ettiler. Bu hakikatin yarısının yapıldığı anlamına geliyordu. Daha yüksek hakikat, zihin hakkındaki hakikat, felsefenin yetki alanı hala yaratımdan ziyade keşif meselesiydi" (Rorty, 1995, s. 25). Doğa bilimlerinin yaklaşımının, en azından 16. yüzyıldan beri hakikatin yaratılır değil keşfedilir olması olduğu düşünüldüğünde Alman idealizminin düşünce dünyasına aldırdığı yol yabana atılmaz düzeydedir. Ancak hakikatin kimi alanlarda yaratılır kimi alanlarda keşfedilir olduğunu düşünmenin geçersizliğinden bahsetmek hakikatin görece olduğunu savunmak anlamına gelmemektedir. Hakikatin icat edilir ya da yaratılır olduğu savı öznenin hakikat kurucu olarak pozisyonunun tariflenmesini gerektirmektedir. Ancak şu nokta gözden kaçırılmamalıdır; hakikatin orada, dışarıda duran bir gerçeklik olmadığı ya da gerçeklikle örtüşmediği düşüncesi, en kaba anlamıyla hakikatin özne tarafından

uydurulmuş olduğu anlamına gelmemektedir.[13] Keşfedilmeyi bekleyen hakikat düşüncesinden vazgeçmek, olsa olsa paradigmatik bir düşünce biçimini öngörmektedir.

Hakikatin ne'liği üzerine yapılan tartışmalarda, geçerliliğinin kabul edilmesi oldukça güç olan özne dolayımının kaçınılmazlığı saptandıktan sonra özne dolayımının olduğu bir yerde göreliliğin tuzağına düşmeden "nesnel" verilere ulaşılabilinir mi? sorusu sorulmalıdır. Bu sorunun cevabı nesnellikten ne anlaşılması gerektiği tartışılarak açıklığa kavuşacaktır. Bu tartışmaya temel arayıcı (foundational) yaklaşımların akıl, gözlem ya da deney yoluyla ulaşılan ispatlanabilirlik demek olan nesnellik anlayışı bir kenara bırakılarak başlanmalıdır. Dolayısıyla nesnellik için pozitivizmin çizdiği tartışmalı çerçevenin kapsamı genişletilmeli, bu çerçeve nesnelliği; özneler-arası, bağlam bağımlı, belitlere ya ad ön kabullere dayanan konvansiyonel ve kolektif bir bakışla tartışan düşünceleri kapsar hale getirilmelidir. Ancak doğa bilimleri de dahil olmak üzere bilginin üretiminde bu kavramları merkeze alan yaklaşımların önemi anlaşılmış gibi gözükse de geçerliliklerinin olduğundan ya da ortamı belirlediğinden bahsetmek güçtür. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayıp 20. yüzyılın ikinci yarısında epistemolojik bir değişimi öngören eleştirel düşünsel yaklaşımlar bilgi üretim mekanizmalarına yeni yeni nüfuz edebilmektedir.[14]

Nesnelliği ispatlanabilirlik yerine yukarda bahsedilen üç kavramdan biri olan özneler-arasılıkla açıklamaya çalışanlar genelde sosyal bilimlerden hareket edenlerdir.[15] Bilgi üretimini bilgi sosyolojisi bağlamında ele alan Mannheim

---

[13] Rorty'nin hakikatin, gerçeklikle ilişkisi hakkında Nietzsche ve Derrida üzerinden yaptığı değerlendirme için bkz. Rorty, 1995, s. 31. "Nietzsche "hakikat gerçeklikle tekabüliyet meselesi değildir"den "hakikat dediğimiz şeyler yalnızca yararlı yalanlardır"ı çıkarsaması yüzünden birçok karışıklığa neden oldu. Zaman zaman aynı karışıklık metafizikçilerin bulmayı umduğu gibi bir gerçeklik yoktur"dan "bizim 'gerçek' dediğimiz şey gerçekten gerçek değildir"i çıkarsayan Derrida'da da bulunur. Böylesi karışıklıklar Nietzsche ve Derrida'yı özgöndergesel (self-referential) tutarsızlık –kendilerinin bilinemez olduğunu ileri sürdükleri şeyleri bilme iddiası– suçlamalarına maruz bırakır."

[14] Sosyolojide Durkheim kadar Scheler, Mannheim, Schutz da belirleyicidir, dilbilim ve antropolojide yapısalcılık, post-yapısalcı eleştirilere maruz kalmaktadır, tarih yazımının farklı alanlarında yazarın bakış açısının belirleyiciliği konusunda neredeyse fikir birliği oluşmuştur; Braudel, Carr, Colinwood, Muslow, White, Tosh, Jenkins gibi tarihçiler ve tarih felsefecileri doğa bilimlerinin yöntemlerinin gölgesindeki tarih yazıcılığında eleştirel konumlarıyla dikkat çekmektedirler, mimarlıkta fenomenoloji ve hermeneutik temelli çalışmaların dönüştürücü etkilerinden bahsedilmektedir ve felsefe söz konusu olduğunda bilginin nesnelliği, genel geçerliliği ya da evrenselliği neredeyse tamamen geçersiz düşünsel kategorilerdir.

[15] Mannheim bilgi sosyolojisini oluşturan isimlerden biri olarak bilginin özneler-arası niteliğinden ilk bahsedenlerdendir. Mannheim'dan bir kuşak sonra Bauman da bilgi üretiminde toplumsal belirleyicilere dikkat çeker. Bkz. Bauman, 1996, s. 52.

gözlemcilerin bakış açısı ve bunların etkileşimi ile üretilen bilgiye ilişkin değerlendirmesini düşüncenin özü olarak değerlendirdiği ideoloji ve ütopya kavramları üzerinden yapar. Mannheim bilginin toplumsal ve kişisel olarak üretildiğini söyleyen ilk isimlerden biridir[16] ancak kimi erken 20. yüzyıl metinlerinde olduğu gibi Mannheim'ın 'İdeoloji ve Ütopya'sında da kararsızlıklara ve bundan kaynaklanana çelişkilere rastlanır. Hekman'a (1999, s. 24) göre Mannheim bilgi sosyolojisi bağlamında pozitivist gelenekten kopuşu temsil eden bir isim olmasına rağmen metinleri, pozitivist varsayımlar barındırmaktadır. Bu çelişki bir yana felsefi ya da epistemolojik olmayan bakış açısıyla –ki pozitivizm eleştirisi genelde epistemolojik düzlemde yapılmıştır ve yapılmaktadır– Mannheim bilgi üretiminin öznelerin etkileşimi ve sosyal oluşumla ilişkisine dikkat çekerek konuya kapsamlı bir çerçeve çizmiştir. Mannheim'ın düşüncesini doğruluğun göreli olduğu inancı biçimlendirse de göreli kurgular olarak değerlendirdiği ideolojileri eleştirmekten geri durmamıştır. Mannheim, Schutz gibi kişisel yönelmişliği değil özneler-arasılığı bilgi üretiminde esas alır. "Mannheim'da bilgi sosyolojisinin odağı bireysel düşünce değil, fakat sosyal konumdur."[17] Bilginin kişisel yönelmişlikle üretildiği düşüncesi, bilginin sosyal bir ortamda üretilmesinden daha fazla görelik problemleri barındırmaktadır.

Mannheim'a göre teorik bilinç, yaşamın içindeki pratikler tutarlı olmayan kategoriler üzerinden değerlendirilmeye başladığında yanlış bilinç olacaktır. "Yanlış bilinç"in, burada, mutlak sonsuza dek değişmeyen varoluş karşısında değil, yeni ruhsal pratiklerde ve sürekli olarak yeniden şekillenen varoluş karşısında başarılı olmadığı anlaşılmaktadır" (Mannheim, 2002, s. 118). Bu nokta da Mannheim'ın kullandığı anlamda 'yanlış bilinç', teorik bilincin ideolojik düşünce yapılarına angaje olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla "ideolojik" işlevin "tuzağında" işleyen pratik ve eylemler, mevcut içsel ve dışsal varoluşu aydınlığa kavuşturmaktan ziyade gerçek anlamın üstünü örten unsurlar, yani öncelikli olarak köhneleşmiş normlar, yozlaşmış düşünce biçimleri ve dünyayı yorumlama biçimleridir" (Mannheim, 2002, s. 119).

[16] Weber, Scheler, Schutz bilgi sosyolojisini pozitivist bakış açısını eleştirerek kuran diğer isimlerdir.

[17] Bilgi sosyolojisinde fenomenoloji temelli bir yaklaşım getiren Schutz'da anlamın, bireyselliği ve kişisel yönelmişliğin, göreliliği getirdiğine ilişkin düşünce için bkz. Hekman, 1999, s. 46-47. Hekmana göre Schutz anlamın bireyselliği üzerinde durarak hem anlamın oluşum sürecinde dilin nasıl çalıştığını yanlış kavramıştır hem de aydınlanmanın öznellik nesnellik ayrımından kurtulamamıştır. Mannheim'ın bilgi sosyolojisinde ise odağın, bireysel düşünce değil sosyal konum olduğuna ilişkin düşüncenin değerlendirmesi için yine bkz. Hekman, 1999, s. 112.

Bu nedenle yeni gerçekliğe yetişemeyen bu bilinç Mannheim'da yanlış ve ideolojiktir. İdeolojik belirleyicilerin dayatmacılığına ilişkin düşünceler tam da her tür düşüncenin ideolojiler içinden geçerek şekillendiğinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla ideoloji bir yandan "kısmi bir etkinliği ya da göreli bir hakikati mutlak kıldığı" (Lefebvre, 1998, s. 100) için sakınılması gereken bir düşünsel yapıdır, diğer yandan bir duruş tanımladığı ve bu duruş olmadan düşünülemeyeceği için kaçınılmazdır. Mannheim'ın da bilgi üretiminde hem kesinliğin tasfiye edilmesine hem de bu süreçte ideolojik önyargıların kaçınılmazlığına aynı anda vurgu yapması bir tutarsızlık ya da çelişki olmaktan çok erken yapılmış isabetli bir saptamadır.

İdeolojilerin getirdiği deformasyonlardan en az etkilendiği için yanlış olmadığı düşünülen teorik bilincin kalesi sayılan mutlak model olarak bilgi, betimleyici bir bakış açısıyla üretilen bilginin sahip olduğu paradigmatik yapıya benzer bir kurguyla kendini var etmektedir. İspatlanabilirliğinden aldığı güçle konvansiyonel belirleyiciliği olan bu mutlak bilgi bile ancak bir öneridir ve hakikat üzerine yapılan her türlü sorgunun nesnesidir. Zaten hakikat arayışında ancak paradigmatik düşüncenin ürettiği bilgi hakikatin ne olabileceğine dair bir çerçeve sunabilmektedir.[18] Dolayısıyla mutlak gerçeklik arayışı yerini hakikati anlamaya bıraktığından beri paradigmaların var ettiği düşünce konstrüksiyonları üzerine tartışılır olmuştur.

Şüphesiz hakikat sorgusu çok daha kapsamlı felsefi bir çalışmayı gerektirmektedir. Bilginin mutlaklığına ilişkin inancın panzehirini barındırdığı için bilgi üretimi konusunda düşünen herkesin yolu hakikate ilişkin sorgulamalarla kesişmektedir. Gadamer'in kült kitabı "Truth and Method"un sağladığı açılımlardan yararlanılarak yapılacak bir hakikat sorgulaması da bilginin özneler-arası, bağlam bağımlı ve konvansiyonel ya da kolektif olduğu düşüncesine götürecektir. Mannheim'ın bilgi sosyolojisi, bilginin özneler-arası niteliğini ve kolektifliğini öne çıkarırken bilginin bağlam bağımlı olduğu düşüncesine şüpheyle bakar.[19] Oysa hakikat olarak bilginin

[18] "Hakim epistemolojik yaklaşımın kısmiliği"ne inanan Mannheim'ın bu konuda yaptığı erken sayılacak yorum için bkz. Mannheim, 2002, s. 310. "[H]em ütopik doğruluk imajı, hem de hakikat fikri, belli bir dönemin algılanabilirliğinin somut biçimlerinin içinden doğarlar. Demek ki hakikat kavramı da, tüm zamanlar için şüphe götürmez bir şekilde belirlenmiş olmaktan ziyade, tarihsel değişime tabidir. Yani beli bir dönemin hakikat kavramının nasıl olduğu rastlantısal değildir, onun inşasıyla ilgili bir anahtar mevcuttu. Belli bir dönemin paradigmatik bilgi biçimi ve yapısı sayesinde, genel anlamdaki hakikatin ne olabileceğine dair bir tablo yaratılmaktadır."

[19] Bkz. Mannheim, 2002, s. 55.

tarihsel ve sosyal olarak belirlendiğini kabul etmek, bilginin bağlamsallığını kabul etmek demektir. Nasıl ki bilginin özneler-arası niteliği onu öznelciliğe sürüklemezse bilginin bağlam bağımlı oluşu da onu göreliliğe götürmez. Bağlam bağımlı olmak doğru ya da yanlış hiçbir ölçütün bulunmaması anlamına değil, ölçütlerin her bağlam için yeniden belirlenmesi anlamına gelmektedir.[20]

Bağlam belirlemek bir mutabakatı öngörür. İlke olarak mutlak bir gerçeklikten söz edilemeyeceğine ve insan zihni de bir *tabula rasa* olmadığına göre hem ispatlanabilir olduğu sanılan hem de göreli olduğu düşünülen her tür bilgi konvansiyonlarla geçerlilik kazanmaktadır. Konvansiyonların belirleyicilik düzeyi özneler arasındaki etkileşime bağlıdır ve her farklı bağlam için tartışılabilir; ancak geçerliliği insanın dışında aramak temel arayıcı yaklaşımları çağırmak olacaktır. "Yeni kesinliğin dayandığı tek zemin, insan görüşü olduğu için, hakikate götüren asal yol tartışmadır. Hakikat insan yapımıdır, insan aklı en üstün otoritedir, insan insani gerçekliğin düzenleyici gücü olarak kendine yeterlidir; gerçekliğin kendisi, insanın –iyi ya da kötü– iradesine göre yapılmaya, bozulmaya, yeniden yapılmaya hazır ve esnektir" (Bauman, 1996, s. 48).

2.3. Temsil Edilen ve Temsil Eden Arakesitinde Araç/Yöntem/Dil

"[B]ilim sözde başlar sözde biter" (Whorf, 2000, s. 220).

"Dilin düşünceyle ilişkisi nedir?" Böylesi soruları yanıtlamaya çalışmamalıyız çünkü bunun yapılması ya indirgemeciliğin aşikar başarısızlıklarına ya da yayılmacılığın kısa ömürlü başarılarına yol açar" (Rorty, 1995, s. 35).

Temel arayıcı yaklaşımlar olarak evrenselciliğe, aydınlanma idealizmine, pozitivizme, yapısalcılığa getirilen eleştiriler dilin dışında bir gerçeklik öngörmeleri üzerine odaklanır. Dili ve sözü merkeze alan modern sonrası yaklaşımların oluşturduğu bu eleştiriler, bilgiyi, nesnenin ya da düşüncenin göstereni olarak değerlendirmezler başka bir ifadeyle bilgiyi, dilin dışında bir olgu olarak görmezler.

---

[20] "Tıpkı uzaydaki her ölçümün ışığın doğasına bağlı olmasının, ölçümlerimizin keyfi olduğu anlamına değil, fakat sadece onların ışığın doğası ile ilişki içinde geçerli olması anlamına gelmesi gibi, bizim tartışmamız için de söz konusu olan şey, keyfilik anlamında rölativizm değil, fakat kontekstüalizmdir." Hekman, Mannheim'ın bu sözlerine rağmen onun tüm düşüncenin mi yoksa sadece tarihsel bilginin mi bağlam bağımlı olduğu konusunda tereddütlü olduğunu bu nedenle de radikal imalardan kaçındığını söyler, bkz. Hekman, 1999, s. 83.

Gerçeklik ya da temel oluşturmak adına öz arayışı, gerekçelerin ancak ölçütler koyarak oluşturulabileceği düşüncesi, dili gerçeklikle örtüştürme çabası bu eleştirilerin, sarsmaya çalıştıkları yaklaşımlardır. Modern sonrası eleştirel düşünceye göre dil kendi başına gerçekliği olan bir görüngüdür, kendi oluşum koşulları, kökeni ve biçimi vardır. Dolayısıyla yapıtın ya da bilginin oluşmasını sağlayan bir araç, gereken ya da yöntem değildir.[21]

Dilin açığa çıkaran, gösteren, ifade eden bir araç olmadığı düşüncesi hakikat ile ilişkisini sorgulamayı gerektirmektedir. Nasıl ki dünya kendi başına doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olamazsa her dünya betimi de hakikati yaratma yolunda atılmış bir adım sayılamaz; yalnızca bu betimlerin başka değişle dünyayı ele alış biçiminin, doğruluğu yanlışlığı, iyiliği kötülüğü ya da geçerliliğinden bahsedilebilir. Dolayısıyla dünyayı betimleyen dil, temel bir hakikat kurucudur. Zaten dili bir kere hakikat kurucu olarak kabul edersek tek başına ispatlanabilirlik arayışı da meşruluğunu yitirecektir. Rorty, Kuhn'un değişimler –özellikle bilimsel değişimler– üzerinden yaptığı çözümlemeleri göz önüne alarak kültürel değişimlerin, ölçütlerin belirleyiciliğinde ya da keyfi kararların uygulanması sonucu gerçekleşmediğini söyler. Ona göre "Böylesi meselelerde karar ölçütlerini ne kendi içimizde aramalıyız ne de dünyada. … ölçütler arama ayartısı, bizim içerisinde dünyayı ya da kendimizi alışkanlıkla betimlediğimiz birçok dil arasından birine imtiyaz tanıma ayartısının sonucudur" (Rorty, 1995, s. 28). Rorty'de olduğu gibi pozitivist geleneğin eleştirilerinin birçoğunda dilin olumsallığı belirleyici olmuştur; hem betimler olarak tümceler olumsaldır hem de bu tümcelerle yaratılan hakikatler. Dilin olumsallığının kabul edilmesi mevcut konvansiyonel dillerin kullanımının yetersiz ya da geçersiz kaldığı durumlarda yeni diller yaratılabilme olasılığına işaret eder.[22] Yeni diller yaratma olasılığı da hakikatlerin keşfedilir mi yoksa icat edilir mi olduğu sorusunda ibrenin icat edilir yönüne kaymasını sağlar.

Şüphesiz yeni diller kurmak demek tümüyle olmayan yeni bir kodlar dizgesi oluşturmak demek değildir. Dilde iletişim kurmak önkoşul olduğuna, iletişim de

---

[21] Rorty, dilin araç olmadığına ilişkin düşünceyi Davidson'un yaklaşımı bağlamında ele alır. Bkz. Rorty, 1995, s. 33.

[22] Ergüven, görsel sanatlar üzerinden yaptığı çözümlemelerde dilin olumsallığına vurgu yapar. "Devraldığı *dil*'de bir türlü konuşamayan sanatçı, kekelemeyle oyalanma yerine, ilkin anlaşılmakta zorlansa bile buna itiraz hakkını kullanarak, kendi diliyle konuşma yolunu seçmiştir." Bkz. Ergüven, 2002, s. 304.

toplumsal uzlaşımı gerektiğine göre kurulan dilin kişisellikten kurtarılması gerekir ki bu da kişisel tercihler, manipülasyonlar ya da cebri meşrulaştırmalarla gerçekleşmez. Bu nedenle tümüyle yeni bir dil kurmak neredeyse imkansızdır. "Metafiziği sarsmak için metafiziğin kavramlarından vazgeçmenin bir anlamı yoktur çünkü metafiziğin tarihine yabancı hiçbir dil –sentaks, leksikon– yoktur…" (Derrida, 1978, s. 280). Burada yeni dil kurmakla asıl kastedilen mevcut dil içinde yeni eğretilemeler oluşturmaktır. Bilinen sözcüklerin bambaşka anlamlara gelmesini sağlayacak alternatif kullanımlar geliştirerek oluşturulacak eğretilemeler yeni sözcük dağarlarının kaynağı olurlar. Yeni sözcük dağarı hiçbir zaman hakikate eski ya da mevcut sözcük dağarından daha fazla yakın olduğu savunusuyla kendini var edemez. Her ne kadar hem sanatlarda hem doğa bilimlerinde değişimlerin asıl tetikleyicisi olarak eğretilemelerle kurulmaya çalışılan yeni sözcük dağarları geçerliliklerini farklı ölçütlerle sağlamaya çalışmış olurlarsa olsunlar; yeni olan geçerliliğini olsa olsa herhangi bir sözcük dağarı oluşunu kabul ederek kendini hakikatin farklı noktalarına yaklaşmakla kabul ettirebilir.

Aydınlanma eleştirilerinin gittikçe keskinlik kazandığı 20. yüzyılın moderniteyi sorunlaştıran ortamındaki dilin belirleyiciliği her ürünün bir metin gibi okunmaya ve yorumlanmaya ihtiyacının olduğuna ilişkin düşünceleri beraberinde getirmiştir. Bu durum "söz"ün öne çıkışını ve ona biçilen kapsayıcı görevi açıklamaktadır. Her söz aslında hakikat için kurucu bir argümandır. Hiç şüphesiz bu argümanlar kuruldukları sözcük dağarı/dil içinde anlamlı ve anlaşılırdırlar. Zaten "Tanıdık ve eskiden beri icra edilen bir sözcük dağarına karşı çıkan argümanlar ileri sürmek, bu argümanların tam da bu sözcük dağarı içerisinde ifade edilmesi beklentisine girildiği için sorun çıkarır" (Rorty, 1995, s. 31). Bu nedenle çoğu zaman yeni argümanlar yeni sözcük dağarlarını gerektirir. Aydınlanmanın rasyonel aklını eleştiren kanadın bayraktarlarından olmayan Lefebvre bile nesnellik söz konusu olduğunda dilin ya da anlamlı dilsel bütünlükler olarak sözün hakkını teslim eder: "Nesnel" kesinlik edim olarak özneden ya da yapıt olarak şeyden değil, yapıları "gerçeklik" ile özdeşleşen dilden gelir" (Lefebvre, 198, s. 14).

Fenomenoloji ve hermeneutik geleneği de dili bir semboller dizgesi olmanın ötesinde bir oluşturucu olarak değerlendirmiştir. Heidegger'in dilin düşüncenin evi olduğuna

dair vurgusu önemlidir. Bu bir anlamda aracın amacın kendisi olmasıdır.[23] Dolayısıyla dil sadece düşünceyi vücuda getiren, onu temsil eden bir araç olmaktan öte, onu şekillendiren bir dizgedir. Megill, dile biçilen bu ayrıcalığı, "dilin dünya-yaratan, bizi bir şekilde yepyeni bir deneyim düzeyine çıkaran olduğu fikrini ortaya atan" Nietzsche gibi Foucault, Derrida ve Heidegger'in de estetist konumlarının zorunlu bir sonucu olarak görür. Nietzsche'de dile biçilen bu konum tartışmalıyken Heidegger de dil düşünce, düşünce de dildir. Bu nedenle "dil deneyimi düşüncenin kendisiyle ve kendisine karşı yaşadığı bir deneyimdir."[24] Son kertede düşüncenin değişerek dönüşmesi dildeki dönüşmeye koşuttur, daha keskin bir ifadeyle düşüncenin kendisi olan dil ve dilin kendisi olan düşünce birbirini araçsallaştırmadan var olurlar.

Düşüncenin değişiminde araçlar olarak sözcük dağarının değişimi kadar yöntem olarak dilin formunun değişimi de belirleyicidir. Dil için söylemek ve yazmak iki temel formdur ve dilin oluşumunda dilin farklı formlarda görünür hale gelişinin farklı sonuçlar doğuracağı rahatlıkla söylenebilir. Zaten dil üzerinden yapılan değerlendirmeler birçok alanda araç, yöntem ve biçim ilişkisinin aydınlatılması için yol göstericidir. Bu bağlamda Ong'un sözlü ve yazılı kültürün farkına ilişkin söyledikleri, yöntemin biçimlendirmedeki belirleyiciliğine dikkat çeker. Dolayısıyla dil ve dilin formları düşünceyi dışlaştıran temsil eden bir aparat olmaktan öte düşünce kurucudur.

"Her dilin arka planındaki dilsel sistem (diğer bir deyişle gramer) sadece düşünceleri telaffuz etmeye yarayan bir yeniden üretim sistemi değildir, daha çok bir düşünce şekillendiricisidir, bireyin zihinsel etkinliğini sürdürmesi, izlenimleri çözümlemesi ve mevcut zihinsel birikimi sentezlemesi için bir program ve rehberdir."[25] Yine Whorf'a (2000, s. 221) göre bilimsel araştırma; çözümlemek, karşılaştırmak, indirgemek, sonuç çıkarmak, varsaymak, kuramsallaştırmak, test etmek, ispatlamak gibi bir dizi sözcük ve cümleyle başlar. Aynı bağlamda Ong, Whorf'un söylediklerini bir adım daha ileriye götürür; dilin formlarının kullanımının da basit bir tercih farkı, pasif bir betimleme işi olmadığını, sözlü ve yazılı dil kullanımının düşüncenin ve

[23] "Dili, dilin dışında bir şeyle temellendirmek istemediğimiz gibi başka şeyleri dil aracılığıyla açıklamayı da istemeyiz." Bkz. Heidegger, 1975, s. 191.

[24] Bkz. Megill, 1998, s. 253.

[25] Whorf'un düşüncelerine Feyerabend şurada dikkat çekmektedir, Feyerabend, 1999b, s. 209-211.

anlamın oluşumunu farklı şekillerde yönlendirdiğini ve belirlediğini öne sürer.[26] Ong'un bakış açısını göz önünde tutarsak, dilin formu da dil gibi dönüştürücü bir etkiye sahiptir; sözlü kültürde aktarımı kolaylaştırmak adına tekrarların gerekliliği düşünceyi de sınırlamaktadır oysa yazılı kültür için biriktirme bir sorun olmaktan çıkmıştır ve düşüncenin çeşitlenmesinin önünde bir "engel" kalmamıştır. Bağlamı bozmaya ve yeniden tanımlamaya olanak veren bu nedenle söylenene göre kendine daha özerk bir alan tanımlayan yazılan, dile ilişkin araçsallık tartışmalarında daha verimli bir çerçeve çizmektedir.[27] Dolayısıyla dil gibi her türlü dilsel ifade biçimi bir aracı olmanın ötesinde düşünce oluşturucudur. Araç olarak dil fikri gibi dilin formlarından salt bir dışlaştırma yöntemi olarak bahsetmek de incelmemiş bir yaklaşım olarak dilin doğasını anlamaktan uzaktır. Araçsallık ikincil ve asıl, arayan ve aranan gibi kategorileri yaratarak dilin özerkliğinden bahsetmeyi olanaksızlaştıracak –hakikatin bulunmak için beklediğini öngören– teleolojik hedefler belirler tam da bu yüzden hem araç olarak dil hem de amacı olan dil düşüncesi kapsamlı bir anlama çabası için yetersizdir. Bu nedenle amaç tanımlamayı gerektirecek her türlü araçsallaştırıcı etkinliğe ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Rorty'nin (1995, s. 41) de dikkat çektiği gibi: "Bir kez araç olarak dil anlayışı uzaklaştırılınca dilin bir amacı olduğu düşüncesi de uzaklaşır." Aksi takdirde araç ideolojiye hizmet edecek amaçları kurmaya angaje olacak, daha da ötesi bir şeyin özellikle de dilin araçsallaşması kesinlik, yararlılık, nesnellik gibi pozitivist sterotipleri çağıracaktır.

Sonuçta dili seslerle ve sembollerle ifadesini bulan bir kodlar dizgesi olmanın ötesinde en geniş anlamıyla anlarsak –mimarlığın bir dil olduğuna dair genel kanı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında oldukça itibar görmüştür– hem Rorty'nin dilin her defasında yeniden oluşturulan farklı sözcük dağarları ile kurulduğuna işaret eden dilin olumsallığı düşüncesi hem de Whorf'un ve Ong'un dilin formlarına ilişkin söyledikleri fazlasıyla geçerlidir ve dilin, daha da önemlisi dil olarak hakikatin, ne'liğini anlamak adına bir başlangıçtır.

Aslında dil örneğinden hareketle, araçların sıradan bir aracı olmadıklarına, belirleyicilikten öte oluşturucu olduklarına dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Yapılı

---

[26] Bkz. Ong, 1993, s. 63 ve 103, Derrida da başka bir düşünce dizgesi içinden söz ve yazı arasındaki temel farka dikkat çeker.

[27] Söyleme ve yazma ilişkisi, söyleme dinleme ve yazma okuma ilişkisi için bkz. Ricoeur, 1998, s. 139.

çevre de bir kültürel kodlar dizgesi olduğuna göre, onu anlamak için kullanılacak araçlar ve yöntemler de böylesine bir belirleyicilik taşır; bu araçlar yapılı çevreyle özne arasında bir tercüman ya da katalizör olmadıkları gibi hem özne hem de yapılı çevre için temel kurucudurlar. Felsefe ve bilim tarihinde akla ve gözleme ilişkin olan arasındaki gerilimin önemli bir yer tutması da aslında yöntemin –bakılan şey değil ne ile ve nasıl bakıldığının– hem açıklama hem de yorumlama sürecinde öneminin altını çizer. Dil; öneriyi, ürünü, yapıtı, bakılan görüngüyü ifade eden bir araç değil tüm bunların kendisidir ya da tüm bunlar dilin kendisidir. 20. yüzyılda, dile ilişkin yaklaşımların çerçevesini çizen bu düşünceler, araçsallığın yerinin, özerklik tartışmalarının ana kaynağı olan her görüngünün bilgisinin kendi için üretilir kılınmasına bırakılmasını sağlamıştır.

2.4. Temsil Edilenin Gerekçesi Olarak Mimarlık Bilgisi

İlkelerini, görüngülerin özne ve nesne ayrımına dayalı ikili tercihlerle açıklanabileceği üzerine kuran pozitivist geleneğin, kendi eleştirisini içinde barındırmayan tüm kapalı düşünce yapılarında olduğu gibi geçerliliğini ancak zamanın ruhunun gerektirdiği değişkenlere bağlayabildiğinden bahsedilebilir. Kuhn'un, en güvenilir ve kesin gibi görünen bilimsel bilginin oluşma sürecinin bile paradigma değişimleri ile yönlendiğini iddia etmesi, pozitivizmin çizdiği çerçevede üretilen bilginin geçerliliğinin sorgulanması gerektiğini yüksek sesle dile getirirken bilginin konumlandırılmasını da iyiden iyiye zorlaştırmıştır. Popper'in teorilerin yanlışlanana kadar geçerli olduğunu söylemesi de her teoriyi varsayım düzleminde bırakmaktadır. Dolayısıyla en provokatif anlamıyla her tür bilgi uygulama alanında kendine yer açabilsin ya da açamasın ancak bir öneri olabilir. Diğer önerilerden farkı henüz geçerliliğini yitirmemiş olmasındadır. Bilginin geçerliliğinin sorgulanmaya başlanması aslında tarihin, sanatın, mimarlığın sonunu getiren Weber'ci anlamda dünyanın büyüsünün bozulması ile aynı kriz anına işaret etmektedir. Bilgi üretiminin sırtını dayadığı sağlam kaleler yıkılmaktadır ve dolayısıyla hem doğru bir çıkış noktası hem de bir başlangıcın devamında bir yol bulmak zorlaşmıştır. Bu durum hiçbir bilme şeklinin gücünün kendinden menkul olmadığını gösterirken çoğunlukla erkin sağladığı meşruiyetin tanımladığı sınırların çizilmesine sebep olmuştur.

Mimarlık da bu ortamdan payına düşeni almış, mimarlığa ilişkin bilginin sınırları iyiden iyiye belirsizleşmiştir. Ortamın sağladığı meşruiyet mekanizmaları elverdiğince, birbirine önceliği ve üstünlüğü olmayan paradigmalar olarak mimari söylemler, sadece yan yana durabilmektedirler. Dolayısıyla bilimsel bilginin kesinliği, her tür paradigmatik ya da ideolojik ön yargıdan arınmışlığı inandırıcılığını yitireli, mimarlığın kendi disipliner yapısını değerlendirmesi de daha isabetli bir düzleme oturabilmiştir. Adorno, "Bilim, gerekçelendirme sorunlarından kendini kopardıkça, bilgimizin algısı daha nesnel, ve dolayısıyla, daha bilimsel olmaktadır" (van Reijen, 1999, s.56) derken öznenin ön yargılarından kurtulmasını değil suni gerekçelerden kurtulmasını önermektedir. Adorno'nun bu sözünü sadece "kesin" bilimlerin ötesinde her tür bilgi üretimi için geçerli kılan da özne dolayımı ile üretilmeyen bir bilginin olamayacağıdır. Bu noktada mimarlığın epistemolojik içeriğini oluşturan normatif bilginin, doğa bilimlerinin yöntemleriyle elde edilen bilgiyle karşılaştırıldığında daha "az nesnel" olduğu da, mimarlık bilgisinin keyfi süreçlere bağlı olarak üretildiği düşüncesi de pek anlamlı gözükmemektedir. Modern zamanlarda mimarlık dışında birçok disiplin için geçerli olabilecek bir tür meşrulaştırma yolu olan gerekçelendirme de mimarlık bilgisinin normlara bağlı yapısıyla ilgili olmaktan çok bilgi üretiminin ancak özne dolayımı ile gerçekleşebilmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat yine de her tür bilginin ancak özne dolayımı ile üretilebileceği düşüncesi, büyük harfle mimarlığın ve mimarlık bilgisinin maruz kaldığı keyfilik eleştirisini haksız çıkarmak için yetmemektedir.

Üst-anlatıların oluşmasında başrollerden birini üstlenen temel arayıcı yaklaşımların kıyaslanmaya başlaması ve hiç birinin belirleyici olamadığının fark edilmesiyle doğa bilimlerinden sanatlara kadar meşruiyet sorunu üzerinde tartışılır olmuştur. Güce ve iktidara sahip olmak ve bunları kullanmak gibi etik problemleri de beraberinde getiren meşruiyet tartışmaları bilginin meşruiyetinin güçle ilişkisi bağlamında da sorgulanmalıdır.

Gadamer önyargıları, anlamanın bir biçimi olarak değerlendirir. Bu nedenle önyargıların kaynağı olarak geleneğe, anlama yolunda ayrıcalıklı bir önem biçerek gelenek ve otorite ilişkisini yeniden yapılandırmaya çalışır. Aydınlanmanın eleştirel aklın üstesinden gelinmesi gereken bir sorunsal olarak gördüğü önyargıların temellendirilmesini ve meşruiyetinin sağlanmasını önerir. Ona göre bilginin

oluşturucusu olan doğrulanmış önyargıların meşruiyetiyle otorite arasında sıkı bir ilişki vardır. Gadamer aydınlanmanın otoriteye biçtiği olumsuz görevi tamamen alaşağı etmez, hatta aydınlanmanın, otoriteye itimat ile birinin kendi aklını kullanması arasında koyduğu ayrımı meşru kabul eder.[28] Ancak "Eğer otoritenin etki alanı birinin kendi yargıları ile yer değiştirirse, otorite önyargıların kaynağı olmaya başlar. Ama bu onun hakikatin kaynağı oluşunu engellemez" (Gadamer, 1999, s. 279). İşte Gadamer'e göre aydınlanmanın, tüm otoriteyi karalarken düştüğü yanlış budur. Oysa otoritenin özü bir önyargı teorisinin bağlamına aittir. Bu noktada şu açıklanmalıdır ki; Gadamer otoriteden gücün var ettiği iktidarı ve iktidar yanlılarını anlamaz, Gadamer'in otoriteyle kastettiği öncelikle bilgi sahibi olandır ve bilginin kaynağı da en geniş anlamıyla bilginin depolandığı ve aktarıldığı alan olan 'gelenek'tir. Yani hem aydınlanmanın romantik eleştirisine hem de Gadamer'e göre otoritenin tek kabul edilebilir formu 'gelenek'tir (Gadamer, 1999, s. 280).

Pratiğe ilişkin olan, çeşitlilikleri ayıklama ya da kendi meşruiyet zeminini oluşturma konusunda kuramsal olana göre her zaman daha kestirme çözümler üretmiştir. Tezin ana eksenini oluşturan yapılı çevrenin bilgisinin üretilmesiyle kastedilen de bir anlamda üretilmiş olanın yeniden üretilmesi olarak yeni meşruiyet zeminleri aramaktır. Meşruiyetini kendi iç dinamikleri ile sağlayan mevcut yapılı çevrenin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hiç kuşkusuz geniş bir yelpazede kendine cevap alanı bulacaktır. Özerklik ve özgürlük, meşruiyet tartışmalarında iktidar ve gücün karşısında durmaktadır. Bilginin üretiminde ve özerkliğinin sağlanması yolunda sakıncalı olan, ideolojiler içinden düşünmek değil gücün ideolojik temellük için kullanılmasıdır.

Dovey'in de dikkat çektiği gibi güç, yapılı biçime ya da yapılı çevreye değişmez bir şekilde yerleşmemiştir fakat şiddet, baskı, hakimiyet, manipülasyon, tecavüz, otorite kaçınılmaz olarak yapılı biçim dolayımı ile kendini gösterir (Dovey, 1999, s.15). Yapılı çevrenin meşru oluşturucularından biri olarak mimar da meşruiyetini güçlendirmek istemektedir. Bu süreçte bilgiyi araçsallaştıran her disiplinde olduğu gibi mimarlıkta da pratikle söylem/teori arasında bir yarılma yaşanmıştır. Moderniteyle birlikte bu mesafenin açılması farklı bir ivme kazanırken mimar da söylem üretici olarak rolüne ısınmıştır. Mimari söylemler üzerine yapılacak

[28] Bkz. Gadamer, 1999, s. 277-278.

değerlendirmeler bilginin meşruluğunun güç dolayımı ile elde edildiğini, gücün de kendini yapılı biçim ile gösterdiğini ortaya koyacaktır. Bu noktada güç kullanımı sadece olumsuz çağrışımları ile anlaşılmamalıdır.

Artık bugün mimarlık için görüngünün temsili olarak bilgi ve bilginin üretilmesi, araç olarak dil ve amaç olarak hakikat sterotipinin otorite içinden meşrulaştırılması sürecinin eleştirisinde, yıkıcı bir sorgulamadan çok yıkılma olasılığını sık sık hatırlatan bir yeniden kurgulamanın aracısı olabilmelidir. Temsil edilenin gerekçesi olmanın sınırlarını göstermekten öteye geçilebileceğinin işaretlerini, mimarlık praksisinde gözlemlemek mümkündür.

3. MİMARLIK BİLGİSİ İÇİN "ZEMİN BELİRLEMEK"

> *"[B]ir temel sözcükler listesi yok, evrensel nakarat yok. Heidegger'in "temel" terimine verdiği anlamda temel sözcüklerin temel oluşları mahrem ve kişisel mizaca özgü bir meseledir"* (Rorty, 1995, s. 175).

Tüm zeminlerin altımızdan kayıp gitmeye başladığının habercisi 19. yüzyıldı, erken 20. yüzyıl can havliyle son bir tutunma çabasına sahnelik etti, yüzyılın ikinci yarısı ise bu zeminlerin bile isteye yok edilmesini, parçalanmasını önerebildi ancak; yeni zeminler tanımlamak için değil yeni zeminlerin oluşma potansiyelini hatırlatmak için. Kuşkusuz bu olup bitenden mimarlık da payına düşeni aldı. Mimarlıkta bilgi üretimi, pozitivist gelenek ve doğa bilimlerinin yöntemlerinden temellenmek yerine 20. yüzyılın sağladığı eleştirel pozisyonu ve insan bilimlerinin getirdiği yaklaşımları hesaba katmaya başlayınca, mimarlık bilgisinin zemin tanımlama koşulları da farklılaştı.

Sadece inanç temelli olmayan zemin tanımlayıcı ölçütlerin de metafizik yaklaşımlar olarak değerlendirilmesiyle zemin tanımlamak neredeyse bütünüyle metafizik bir etkinlik sayılabilir. Zemin tanımlayıcı düşünce etkinliklerinin ve kavramların yeniden gözden geçirilmesi gereğinin doğduğu bugünün düşünce ortamında, marjinal etkinlikler olarak yıkmak ve yok saymak kestirme oluşlarıyla maluldürler; zeminleri sorgulamak isabetli, tamamen ortadan kaldırmak palyatif, kaçamak çözümler gibi görünmektedir. Bu nedenle olduğu gibi kabul etmek ya da bütünüyle yıkmak arasında tercih zorunluluğu bir tarafa bırakılarak hareket alanı oluşturmaya çalışmanın kazandıracakları gündeme getirilmelidir. Bu bağlamda zemin tanımlayıcı olarak temele ilişkin köken kavramının mimarlık bilgisinin üretiminde hala geçerli bir çerçeve sunduğu söylenebilir. Arketip, kalıp (pattern), tip, prototip, model, sterotip köken üzerinden geliştirilen düşüncelerin etkili halkalarıdır. Konvansiyonel mimarlık bilgisi ve bu bilgiye alternatif olabilecek bilgi üretim kanallarını arayan eleştirel yaklaşımlar arasında kurulacak ilişkiler için çıkış noktaları sağlayacaklardır. Özellikle 'tip' 18. yüzyıldan bugüne mimarlık kuramının köken tartışmalarında değişen güzergahın okunması için önemli ip uçları sunarken, 'kalıp'ın 19. yüzyıldan

20. yüzyıla bu tartışmaların modernitenin belirleyiciliğinde aldığı yola işaret etmektedir. Mimarlıkta köken sorunsalının çizdiği kavramsal çerçevede biçimlenen tipin ve kalıbın bugün mimarlık bilgisinin geldiği noktada yeni açılımlar sağlayabileceğinden hareketle mimarlık bilgisi, bu bölümde bu kavramlar üzerinden tartışılmaya çalışılacaktır.

3.1. Zemin Belirleyici Olarak Köken

Pozitivist gelenek kaba bir ifadeyle temel arayıcı bir yaklaşım içinden teorisini kurar. Temel kavramı gerektiğinde dayanılacak, üstünde yükselinecek evrensel ve zaman ötesi olduğu varsayılan bir gerçekliğe işaret eder. Evrensel ve zaman ötesi olanı saptama çabası da kökenle yüzleşmeyi gerektirir. Bu durum kökleri tanımak, başlangıç anını saptamak, ilk hali bulmak gibi naif bir merakın konusu iken çelişkilerini ele vermez. Ancak kökene ilişkin bilginin üretilmesi verili olmayan tarihsel bilginin üretilmesinde karşılaşılan zorlukları barındırır. Nasıl ki hiçbir tür bilgi verili değilse kökene ilişkin bilgi de verili değildir. Fakat kökeni belirlemeye ilişkin sorunsal, ona ulaşmanın güçlüğünde ya da kökeni oluşturanların hangisinin benimsenmesi gerektiğinde değil kökenin, bugünü gerekçelendirerek geçerliliğini arttıran bir araç olarak görülmesinde belirmektedir.

"[T]ükenmez zamansallık, acaba kökensel bir tekrarı mı gizlemektedir?" (Lefebvre, 1998, s.25) sorusuna verilecek yanıt; mimarlık bağlamında zamansallığın tekrarı gizlemek yerine ütopik geçmişler kurmak için kökensel olanı diriltmeye çalıştığı yönünde olmalıdır. Zamanın tükenmezliği, uzaktaki geçmişi gün geçtikçe daha uzağa iteceği için onun idealize edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle ideal geçmiş tasavvuru, motivasyonunu yakın geçmişten değil ancak uzak geçmişten alır. Uzak geçmiş kökendir[1] ve mimarlık için güvenli bir zemin oluşturacak ideal köken de uzak geçmişten kaynaklanır.

Laugier, 18. yüzyılda ilkel kulübeyi, ihtiyaçla formun ideal buluşmasını temsil ettiği düşüncesiyle mimarlık için zemin oluşturabilecek bir köken olarak değerlendirirken tam da bu uzak geçmişin kayganlığından yararlanmaktadır. Uzak geçmişin, en köktekinin evrensel olana ulaşma yolunda her zaman inandırıcılığı daha fazla

[1] 18. yy'da mimarlık dışındaki alanlarda köken arayışları için bkz. Hvattum, 2004, s. 31 ve Rykwert, 1997, s. 46-49.

olacaktır. Uzak geçmiş olarak ilkel zamanlardaki basit, sade, bitmiş, az detaylı yapı olarak kulübe, Laugier'nin kendi ideolojik duruşundan kaynaklanan bir idealizasyondur hiç şüphesiz. Basitlik, sadelik de olsa olsa ilkel değil modern zamanların düşünce dünyasının sözcük dağarına ait kavramlardır.[2] Kökene ilişkin düşüncelerini, tarihsel olan üzerinden kuran Semper ise Laugier gibi evrensel bir ilke peşinde olmaktan çok kökenle "tarihsel olanın biricikliği" üzerinden bir hesaplaşma içindedir; "kurgusal olanın soyut ürünü değil, gerçek yapıdır" onun çıkış noktası.[3] Hvattum, (2000, s. 29-46) Semper üzerinden tarihselciliği tartıştığı kitabında köken düşüncesini evrensel, tarihsel ve ritüele ilişkin köken olmak üzere üç başlık altında ele alırken Semper'i ikinci kategoride değerlendirir.[4] Ancak doğal ve özdeksel olana ilgisiyle[5] Semper, bir özgül durumdan kaynaklanması gerektiğini düşündüğü köken için ancak Karayip kulübesini örnek verebilmiştir.

Köken olarak belirlenenin, doğal ya da mitsel olana yakın olması inandırıcılığını arttırırken bugüne kaynak teşkil etmesini de meşrulaştırır. 18. yüzyıldan bu yana mimarlık bağlamında köken üzerine düşünen hemen her tür yaklaşım biçimi, –en diriltme meraklısı düşünceden en dışlayıcı, yıkıcı düşünceye kadar– kökeni benzer şekillerde sorunsallaştırır. Bu sorunsallaştırma, kökenle temellenerek kadimliğin ya da kökenle mesafelenerek yeniliğin vurgulanmasıyla kökene ilişkin olanın varlığının güçlendirilmesi şeklinde tezahür eder; eklemlenerek ya da koparak köken, bugün için araçsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla köken adeta vazgeçilmez bir kanon hatta doğal bir veri sayılmaktadır; biricik otorite konumundadır. Ancak köken üzerine düşünmek ve tartışmak bir başlangıç anı belirleme ya da bugün yapılanı meşrulaştırma aracı arama telaşından sıyrılındığında anlamlı hale gelir. Bu nedenle üzerine gidilmesi gereken; her zaman aşkın olanı kuran ya da güçlendiren köken kavramı, özgül ve içkin üzerine düşünürken nasıl açılımlar sağlamaktadır sorusudur.

3.2. Sürekli ve Özgül Diyalektiği

Süreklilikler, içinden üretildikleri bağlamı hesaba katmadıkça ya da anlamsal çoğulluğu içermeye çalışmadıkça sadece yapıları itibariyle kolay uzlaşılır

[2] Laugier'nin ideal mimarlık ve ideal yapı tahayyülü için bkz. Laugier, 1977, s. 11-13.
[3] Bkz. Hvattum, 2000, s. 35-37.
[4] Bu kategoride değerlendirdiği diğer isim Quatremere de Quincy'dir. Bkz. Hvattum, 2000, s. 39.
[5] Bkz. Rykwert, 1997, s. 30-31.

bütünlükleri ifade edebilirler. Bu nedenle soyutlayıcı bir akıl yürütme ile ulaşılan ilkesellik, en genel anlamıyla eksiktir. Aslında özgüllüğün hesaba katılmayışından kaynaklanan bu eksiklik, süreklilikler kendi başlarına dururken okunaksızlıkla ve ifadesizlikle, birbirleriyle ilişkilendirilirken –ki bir bağlam tariflemeden sürekliliklerin saptanmasıyla oluşan ilkeler anlamlı bir şekilde ilişkilendirilemezler– yanıltıcı önsel çözümlemelerle kendini gösterir. Aynı mimari planimetrik kurgunun farklı binlerce biçime bürünebileceği düşünüldüğünde sürekli tekrarlanan planimetri bağlamla değil mevcut bağlamın dışıyla –öncesi ya da sonrasıyla, yakın ya da uzak komşusuyla– ilişki kurmayı sağlar.

İlke kurucu olarak evrensellik iddiasında olan sürekliliklerin zaafları, pozitivizm eleştirileriyle tartışılır olmuştur. Metafizikçileri, üzerinde durulacak güçlü bir zemin olan üst-anlatılara sadakatini koruyanlar olarak tanımlarsak süreklilikler metafizikçiler için vazgeçilmezdir. Rorty'e (1995, s. 53) göre "Metafizikçiler, içerisinde süreksizliğin ortaya çıktığı uzamı sağlayan süreklilikleri –kapsamlı olanaklılık koşulları– ararlar." Süreklilikleri saptayıp onlar üzerinden yapılacak değerlendirmelerin geçerliliğinden ya da bu değerlendirmelerin işe yararlılığından dem vurmak tüm modern zamanları belirler. Ancak dışarıda bırakılanın fark edilmesinin zorluğunun, sürekliliği bozarak ayrıksı duranın gözle görülmeyecek kadar az ya da küçük olmasından değil türdeş olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Yaşantıya katılabilirlik ya da deneyim, süreklilikler[6] üzerinden değil özgül olanlar üzerinden gerçekleşir. Ancak bellekte yerini aldığında üzerinde söz söylenmeye başlanılabilecek olan deneyim özgül bir anda, özgül bir temasın ürünüdür. Sürekliliklerin bir başka deyişle ilkelerin saptanmasını esas alan çözümleyici yaklaşımlar, deneyimin kaynağı olarak özgül olanı içerip içermedikleri saptanmak üzere yeniden değerlendirilmelidir. Aksi takdirde gerçekliğin, "seyyar metaforlar ordusu" olarak hakikat"lerden[7] değil sürekliliklerin oluşturduğu ilkelerden kaynaklandığı kabul edilmiş olunacaktır.

Kökeni ideal bir ilk hal olarak anlamak yerine süreksiz olanların kesişim kümesinden çıkan süreklilikler olarak anlarsak süreklilik kavramı köken tartışmalarının önemli

---

[6] Rorty süreklilikler ve süreksizlikler sergilemek arasındaki farkı felsefe ve şiir arasındaki farka benzeterek değerlendirmesini Larki'nin düşünceleri ve şiirleri üzerinden yapar. Bkz. Rorty, 1995, s. 53-54.

[7] Nietzsche'nin bu tanımını Rorty kullanır. Bkz. Rorty, 1995, s. 56.

bir parçası haline gelir. Dipte olandan aldığı referansla zamanla değişerek ve dönüşerek aktarılanlar, sürekliliği oluşturur ve sürekli olanlar üzerinden kolaylıkla tanımlanan zemin, kökene ilişkin olanı işaret etmeye başlar. Böyle düşünüldüğünde kökenin gücünün kendinden menkul olmadığı, tekrarlanmayı gerektirecek bir başlangıcın yani kökenin, süreklilikten kaynaklandığı vurgulanmış olur. Köken, süreklilikler kurulsun ya da kurulan süreklilikler anlaşılsın diye bir mutlak başlangıç olarak aranmaz, tekrarlanan süreklilik kökeni kurar. Dolayısıyla kökene ilişkin bilgi dünden bugüne değil bugünden düne evrilir. Köken, ideolojik meşrulaştırmaların aracı kılınmadan arketipi tetikleyen imgenin en somut ve ham hali olarak düşünülmelidir. Her anlatı gibi kökene ilişkin anlatı da imgenin tekrar tekrar kurulmasıyla güne katılır ve bugünden düne evrilir.

3.3. Bir İlk İmge: Arketip

Jung 1938'de yazdığı "Anne Arketipinin Psikolojik Yönleri"nde arketip kavramının Platon'nun 'idea'sı ile eşanlamlı olduğunu ve bir arketipin, ilgili tüm görüngülerin öncesinde ve üstünde olan bir ilk imgesinin olduğunu söyler (Jung, 2003, s. 17). Bu ilk imgenin insanın sahip olduğu asıl bilgi olduğuna ve sonradan öğrenilen ya da edinilen bilgiden, bilinçle kurduğu ilişki bağlamında farklı olduğuna dair düşünceler[8] imgenin gücüne dikkat çekmektedir. İmge, rezervde tutulan herhangi bir bilgi gibi gerektiği anda ortaya çıkmaz; imgesel olan doğası gereği tekinsizdir. Bir ilk imge olarak arketip de bellekte içkindir ve zaman ötesi bir ortak yaşantıdan kaynaklanır. Mitik, dilsel, dinsel ve sanata ilişkin bütün sembolik biçimlerin ilk içerikleridir ve onları önceler ve yönlendirir (Brill, 1994, s. 63).

Arketip bir ilk imgeyse mimari imge de bu ilk imgenin kılavuzluğunda oluşur. Mimari imgenin mimari formu var etmesinden ya da formun imgeyi göstermesinden[9] kaynaklanan iki yönlü bir ilişkiden bahsedildiğinde bile arketipler forma değil formun imgesine kaynaklık ederler. Dovey'e göre düşeylik ve yataylık başta olmak üzere iç-dış, düzen-kaos, güvenlik-tehlike, alışılmış-farklı gibi bir çok zıt ikililerdir

[8] "Arketiplerin kendileri ne bilinebilir ne görünebilirdirler. Bilinçten saklanmışlardır ve sadece dünyadaki gerçek görüngü üzerinden özgül örneklerde kendilerini gösterirler ancak bu gösterim, ucu açık ve bitmemiştir." Bkz. Brill, 1994, s. 63.

[9] Arketip kavramı, ilk olarak psikolojide Jung tarafından kullanılmıştır. Daha sonra mimarlık ve kent planlama da Zucker, Rossi, Graves mimarlığa ve kente ilişkin arketiplerden bahsetmişlerdir.

arketipleri var eden. "Arketiplerden kaynaklanan bu gibi yapılar yerleşik, buyurgan mimari formlar değillerdir, formun kaynağı olmaktan çok anlamın kaynağıdırlar" (Dovey, 1993, s. 10). Dolayısıyla arketipler, çeşitli birçok formla görünür kılınabilirler ancak form arketipin dolaysız temsili, göstereni değildir.

İlerde de değinileceği gibi Alexander, kalıp dilinin düşünsel çerçevesini kurarken, kalıpları imgelerin oluşturduğu bir dizge olarak tanımlar ve kalıpların özellikle bazılarında Dovey'in bahsettiği arketipik karşıtlıklar dikkat çekicidir; 'Giriş Geçişi', 'Pencere Mekanı', 'Yaşlılar Her Yerde', 'Gece Yaşamı', 'Arada kalmış Evler', 'Durgun Sular', 'Havuz ve Akarsu', vb. (Alexander, 1970). Alexander'ın imgesel ve arketipik olana yakınlığı gücünü somut üzerinden ulaşılan deneyimden ve deneyimler silsilesi olan yaşantıdan almaktadır; mekanın niteliğini anlamak için belirlediği ilkeler, yaşantının taraflarından olan somut mimari öğelerden hareketle oluşturulmuşlardır. Bir anlamda somut olan, temsil araçları ile kendini var etmediği için imgesel olanın asıl ortamıdır. Kalıplar da somut olanın imgesinin devingenliğinde vücut bulmaktadır. Thiis-Evensen ise temel biçimleri mimarlığın arketipleri olarak değerlendirirken mimarlık tarihinin somut repertuarından yararlanır.[10] Dolayısıyla Alexander'ın olduğu gibi Thiis-Evensen'ın da dikkat çekmeye çalıştığı; arketipik olanın ideal bir ilk durumu işaret etmesi değil, imgeselliğidir. Çünkü "arketiplerin gücü kendilerinden menkul değildir; bir yer ve durumun imgesidirler ve o yer ve durumun kendisinden kaynaklanan bir zorlayıcılıkları vardır" (Saydam, 2003, s. 12). Thiis-Evensen, mimarlığı var eden karakteristiklerden hiçbirini tek başına asıl belirleyici saymadan mekansal sınırlılığı sağlayan "döşeme, duvar ve çatı"yı mimari arketipler olarak değerlendirir. Ona göre "tarihte formların çoğulluğunun arkasında mimarlığın grameri denilebilecek basit bir dizi arketip vardır" ve mimari arketipler mimari formla, işlevle ve teknolojiyle belirlenmiş imgeler olarak değerlendirilebilir (Thiis-Evensen, 1989, s. 17). Ancak mimarlığın gramerinden bahsederken Thiis-Evensen mimarlığı doğal bir dile benzeten dilbilim temelli kuramlara[11] dayanmaz. Thiis-Evensen, Seamon'a (2003, s.

[10] Thiis-Evensen mimarlıkta bir arketip kuramının şu üç özelliğe sahip olması gerektiğini söyler; arketipler yoğunlaştırılmış bir şekilde ortaya konmalıdır, arketipler sahip oldukları potansiyel ifadelerle betimlenmelidir, üçüncü özellik de şu sorunun cevabında saklıdır; bu ifadeleri kullanıcılar algılar mı? ve mimarlığa ilişkin deneyim kişiden kişiye değişir mi? Bkz. Thiis-Evenson, 1989, s. 17.

[11] Mimarlığın bir dil olduğuna dair metaforik kullanımlar Yücel'e (1981, s. 102) göre dilbilim kuramından tümüyle bağımsızdır. Ancak son birkaç on yıldır kimi kuramcılar dilbilim yöntemlerinden daha doğrudan yararlanmaktadırlar. Şu derlemedeki yazılara bkz. Broadbent, Bunt, Jenks, 1980.

45) göre "farklı kültürlerden ve tarihsel dönemlerden çok farklı yapıların hermeneutik olarak okunmasıyla" ortak bir takım sonuçlara varmıştır. Binanın gerçeği olarak değerlendirilen niteliğe ilişkin üç kavramla –devinim, ağırlık, madde– karakterize olan üç bileşenin –döşeme, duvar, çatı– "iç ve dışı arasında bir denge kurduğuna ve iç ve dış güçler arasındaki mücadelede varoluşsal bir temel" olduğuna dikkat çeker.

Mekanın pozitifliğine ilişkin sorgulamaları sırasında Alexander'ın olduğu gibi, Thiis-Evensen'ın[12] yolu da mimarlığı mekan üzerinden çözümlemeye çalışan kimi kuramcılarla kesişmiştir. Lynch, von Meiss, Arnheim, Norberg-Schulz, Ching, Antoniades gibi isimlerin çalışmalarında da mimari arketiplere, mimarlığın deneyimlenen somut öğelerinden kaynaklanan imgelere ya da imgeden kaynaklanan deneyimin tezahürlerine rastlamak mümkündür. Ancak Alexander ve Thiis-Evensen'ın yaklaşımlarının farkı; mimarlığı var eden herhangi bir ilkeyi ve ölçütü tek başına öne çıkarmadan, ilke koymayı temel sorunsal olarak görmeden, ilkelerin ve ölçütleri sebep olacağı belirlenimci bir yaklaşıma mesafelenerek, mimari imgeyi görünür kılmaya çalışan odaklı bir değerlendirme yapmaya çalışmalarıdır. Nihayetinde imgenin kaynaklık ettiği karşıtlıklarla varolan arketip, mimari biçimle ve mekanla doğrudan bağlantılı olsun olmasın yaşantıyı içerir. Yaşantı da bir biçim anlam, görünüş içerik, yüzey öz birlikteliği olarak arketipi oluşturur. Bu anlamda arketip "zihindeki biçim şablonu ile anlamın birlikteliğidir" (Brill, 1994, s. 61). Kaynaklık eden ideanın, belirsiz ve bilinç dışı imgenin, özdekten ve somuttan kaynaklanan deneyimin, yeni olmayan, jenerik ve mitik olanla kurulan anlamın taşıyıcısıdır arketip; ideal, ilkesel, soyut olandan çok imgeselden, yaşantıdan, somuttan kaynaklanır.

3.4. "Kısıtlı Bir Dilsel Yapı"; Kalıp

Daha önce de belirtildiği gibi insanın düşünsel bir konstrüksiyon çerçevesinde temsil ederek anlaması ve anlatması, hangi noktadan başlatırsak başlatalım modern zamanların sorunsalıdır. Bu bağlamda öncelikle yapılı çevreye ilişkin bilginin

[12] Thiis-Evensen'la benzer bir yaklaşımla bir arketip olarak çatıyı mekansal bir kalıp olarak değerlendiren diğer bir çalışma için bkz. Silverstein, 1993, s. 77-101. İç ve dış arasındaki gerilimi giriş sundurması üzerinden ele alan bir çalışma için bkz. Mugerauer, 1993, s. 103-128.

mimarlık içinden üretilmesini hem süreci hem de ürünü hesaba katarak yapan düşünce biçimleri tartışılmalıdır. Ürün üzerine düşünürken, zemin tanımlamak ve bu zemin üzerinden çözüm olabilecek kararlar almak, bunların öncesinde doğruluğuna inanılan bir ideal vizyona sahip olmak konvansiyonel bilgi üretim yollarının öngördüğü alışılmış bir durumdur. Oysa modern zamanlarda, zemin olarak tanımlanacak konvansiyonların bununla bağlantılı olarak da üst-anlatıların yitişi, çözüm olarak ürünün konumunu sorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle ürünü –konumuz bağlamında ürün olarak yapılı çevreyi– kestirme ya da genelleyici bakışlarla değerlendirmek, anlamak, bilgi olarak konumlandırmak yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle ürün kendi bitmişliği içinde anlaşılmaktan uzaktır, özellikle sonradan ekleneceklerin akıbeti itibariyle daha etraflı bir bakış açısını gerektirmektedir

3.4.1. Arketip ve Tipin Arayüzü Olarak Kalıp

Kalıp burada, her defasında tekrarlanacak bir model, şablon, numune, patron, taklit, kalıp anlamlarına gelen '*pattern'*ın karşılığı olarak kullanılmaktadır.[13] Nasıl ki Latince kökenli bir sözcük olarak '*patter'nın* bahsedilen bu karşılıkları, konumuz bağlamında ve tasarım söz konusu olduğunda olumsuz çağrışımlar yapıyorsa Türkçe'de de kalıp sözcüğü tekrarı, monotonluğu, yeknesaklığı işaret ettiği için olumsuz çağrışımlar yapar. Ancak yüzeydeki bu kaba anlamların ötesinde '*pattern*', mimarlık bağlamında özellikle Alexander'ın kullandığı haliyle kaynağını artiplerden alan farklı bir kavramsal çerçeve kazanmıştır. Bu çerçeve, her farklı bedenin kaynaklık ettiği bağlama göre dönüşen bir yapısı olan giysi patronu anlamına da gelen '*pattern*'ın[14] parçayla bütünün birbirleri üzerindeki dönüştürücü etkisini dikkate alan örüntü anlamını da içermektedir. Dolayısıyla *'pattern'* yukarıda bahsedilen düz anlamların yanında örüntü gibi etkileşimi sorunsallaştıran bir içeriğe de sahiptir. '*Pattern*'ın karşılığı burada bahsedilen olumlu ve olumsuz çağrışımları bir arada karşılayacağı düşünülerek 'kalıp' olarak kullanılmıştır. Düz anlamının ötesinde *'pattern'*ın kavramsal çerçevesi imge, arketip, model ve tip kavramları ile birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır olacaktır.

---

[13] 'Pattern' kelimesinin farklı Türkçe karşılıkları için şu sözlüğün bahsedilen sayfasına bkz. http://www.seslisozluk.com/?word=pattern

[14] http://www.seslisozluk.com/?word=pattern, bkz. bu sözlüğün bahsedilen sayfasında "etimoloji" başlığı.

En genel anlamıyla arketipin somut olana, tipin de soyut olana yakın olduğu söylenebilir.[15] Bu çok kaba denkleştirmeden arketipin imgeyle kendini var ettiği, tipin ise somut olanın soyut genel prensipler olarak ifadelendirilmesi olduğu çıkarılabilir. Şüphesiz imge kendini sadece gerçekliğin somutluğu üzerinden kurmaz ancak imgenin kaynağının soyut akıl yürütme değil yaşantı olduğu da bilinen bir durumdur. Bu noktada kalıp önemli bir buluşma noktasıdır; somutla soyutun, yaşantıyla zihnin, hayalle gerçeğin, imgesel olanla biçime bürünmüş ve dolaysız olanın arayüzünde durur ve bu ikilileri yüz yüze getirir, yüzleştirir. Ne imge kadar belirsizdir ve zor ele gelir ne de tip gibi soyutlayıcıdır.

Kalıp, modele dönüşemeyecek, dönüştüğü anda imgeden aldığı gücü yitirecek prototiptir. Yani imgenin dolayısıyla arketipin tek defaya özgü olarak bir kez görünmesidir; modelden ya da tipten çok bir prototiptir. Burada prototip, imgeyle model arasında olan anlamında kullanılmaktadır, standardizasyon ya da seri üretimin tanımladığı çerçevede anlaşılmamalıdır; dolayısıyla kalıp, seri üretimin kaynağı olan prototiple değil, tasarı olanı gösteren prototiple denk tutulmaktadır.

Kalıp dilleri ise mimarlığın arketipik belirleyicilerinden birini ya da birkaçını öne çıkaran anlama yollarıdır. Çoğunlukla belirlenmiş kimi parametrelere göre genellemeye bağlı bir sınıflama sonucu oluşan kalıp dilleri, doğal dillerden aldıkları kısıtlı referansla, düz anlamları var eden dolayısıyla gösteren ve gösterilenin üst üste düştüğü göstergeleri açığa çıkarır ve bunları kendi yapısının temel elemanları olarak kabul eder. Bir dil kurma iddiası taşıdığı için birçok kalıp dili, kapsadıkları ile değil kapsayamadıklarının çokluğu ile eleştirilebilir. Ancak kapsayabildikleri, yaşantı temelli karakteristikler ve arketipik olanı açığa çıkarma potansiyeli bağlamında değerlendirildiğinde kalıp dillerinin anlama ve bilgi üretme yolunda sunduğu olanaklar görülebilecektir. Geometrinin belirlenimindeki Krier'in, evrimselliğin belirlenimindeki Glassie'nin ve yaşantısal olanı kapsamak gibi bir iddiası olmayan Duany'nin çalışmaları gibi kimi çalışmaların kalıp dili kurmakla tipolojik bir çözümleme yapmak arasında gidip gelen yaklaşımları burada kastedilen yorumun dışında durmaktadırlar, tıpkı 19. yüzyılda bahçe, ev ve peyzaj örneklerini ve bu örneklerin kullanımına ilişkin bilgileri içeren kimi el kitapları, kılavuzlar ya da

[15] Bkz. Brill, 1994, s. 64.

tarifnamelerin[16] de burada anlatılmaya çalışılan yaklaşımla herhangi bir ilgilerinin olmaması gibi.

3.4.2. Christopher Alexander'ın Kalıp Dili ve Yaşantısal Olan

Tasarım edimi ve bu süreç sonunda elde edilecek ürünün nitelikleri üzerine geliştirilen kuramlar arasında, Christopher Alexander ve çalışma arkadaşlarının ürünleri farklı ve karşıt dünya görüşleri tarafından farklı algılanmaları ve değerlendirilmeleriyle ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Kimi kuramcılar Alexander'ın yaklaşımını ütopist, idealist, romantik, ampirik, rasyonalist, pragmatik, modernist, fonksiyonalist olduğu için, kimileri de özellikle böyle olmadıkları için olumlamışlardır.[17] Aslında birbirinden farklı ve ilk bakışta zıt gibi görünen bu yorumlar Alexander'ın yaklaşımının mevcut düşünce geleneklerinden birine kolayca eklemlenemeyecek olmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki temel iddia, Alexander'ın mevcut düşünce alışkanlıklarıyla kolay anlaşılamayacak, çözümlenemeyecek bu nedenle de kolay adlandırılamayacak bir yaklaşım geliştirmiş olduğu ve kurduğu teorik çerçevenin, oluşturduğu kalıplarla ve bu kalıp dilin mantığıyla çeliştiğidir.

Alexander'ın çalışmaları hakkındaki bambaşka değerlendirmeler Grabow'un[18] Kuhn'dan aldığı referansla Alexander'ın bir paradigma değişimi öngördüğüne ilişkin iddiasını haklı çıkaracak niteliktedir. Alexander'ın çalışmasının kolayca adlandırılamamasının ya da bir düşünce geleneğine dahil edilemeyişinin sebebi olarak, çizdiği düşünsel çerçevenin ve gerekçelendirme biçiminin temel noktalarının, oluşturduğu kalıpların önemli bir kısmı için geçerli olmadığı ya da kalıpların bu teorik çerçevenin kapsayamayacağı çok boyutlu bir kavramsal, gözlemsel ve sezgisel duyarlılıkla oluşturulmuş olmaları olarak görülmektedir.

Alexander ve arkadaşlarının görece uzun bir zaman aralığına yayılan çalışmaları, tasarımın nasıl yapılması gerektiği ve elde edilen ürünün niteliği üzerine odaklanır. Daha kapsayıcı bir değerlendirmeyle bu çalışmalar –Alexander tam olarak böyle

---

[16] 19. yüzyılda yazılan bu gibi kitaplar hakkında bkz. Rykwert, 2002, s. 109.

[17] Bu değerlendirmelerin kimler tarafından, hangi bağlamda yapıldığı bölümün ilerleyen kısımlarında açıklanacaktır.

[18] Bkz. Grabow, 1983, s. xv.

tanımlamasa da– tasarım için bir yöntem arayışından öte mimarlık bilgisini mimarlık içinden üretme ya da mimarlık bilgisini üretme yolunda yeni bir bakış açısı geliştirme çabasıdır. Alexander'ın özellikle erken yazıları ve kitapları, yeni bir tasarım kuramının nasıl olması gerektiğini kendisine problem alanı olarak seçmiştir. "A City is not a Tree"de (1965) ağaç metaforu ile açıkladığı tasarlama biçiminin yerine yarı-kafes'i (semi-lattice),[19] "Notes on the Synthesis of Form"da (1966) biçim temelli yaklaşımlar yerine ihtiyaçlarla yapılı formlar arasında tam uygunluğu öngören bir tasarlama sürecini ikame etmeyi önerir. İhtiyaçlara cevap veren nesnelerin tasarlanma süreçleridir söz konusu ettiği. Bilindiği gibi mimari ürünün işlevden yola çıkarak rasyonelleştirilmeye çalışılması ya da mimari ürünün işlevle temellendirilmesi özellikle 20. yüzyılda modernizmle birlikte yaygınlık kazanmış ve benimsenmiştir. Kimi isimler Alexander'ı bu geleneğe eklemleyerek İşlevselci olarak değerlendirmiş[20] ya da çok sıkı bir işlevselci bakış açısının olduğundan söz açmışlardır.[21] Fakat Alexander işlevi hem mimarlığı ya da biçimi belirleyen temel ölçüt olarak ayrıcalıklı bir yere koymaz hem de işlevi, kullanımın evrensel kuralları olarak görmez.[22] Alexander'da işlev mimari ürünün kullanım değerini açığa çıkaran olarak yaşantıyı tanımlayan bir öğedir ve "Bir bina için tanımlanmış bütün "işlevler" merkezler oluşturmak için kurallar olarak ifade edilmelidir" (Alexander, 2002, s. 342). Alexander özellikle erken metinlerinde işlev kelimesini kullanmazken[23] verdiği örnekler ve oluşturduğu kalıplar, nesneden ya da nesnenin yaradığı işi anlatan sabit bir özellikten değil kullanımın yani özneyle nesnenin ilişkisi sonunda çıkacak değerin yönlendiriciliğinde oluşturulmuştur.[24] Ancak her ne kadar onun ihtiyaçlar kategorisini nesnede içkin bir işlev düşüncesi yerine yapılı çevreyi oluşturan biçimle öznenin ilişkisi belirlese de, ona göre yapının nasıl kullanılacağını belirleyen

---

[19] Yarı-kafes (semi-lattice); Alexander'ın önerdiği, tasarımda dallanarak değil üst üste binerek ve iç içe geçerek oluşan karmaşık ve incelikli bir yapısal modeldir. Karatani'ye göre Deleuze ve Guattari'nin köksap'ı (rhizome) yarı-kafes'in radikalleştirilmesidir ve yine Karatani'ye göre Jane Jacobs kenti bir köksap olarak görür. Bkz. Karatani, 1995, s. 79, 82.

[20] Bkz. Kruft, 1994, s. 443.

[21] Bkz. Duffy, Torrey, 1973, s. 265.

[22] Zaten Tafuri ve Dal Co'ya göre Alexander, "Şehir Bir Ağaç Değildir" (A Town is not a Tree) diyerek "işlevselcilik" olarak adlandırılan geleneği memnuniyetle tasfiye etmiştir. Bkz. Tafuri, Dal Co, 1986, s. 360.

[23] Çevre ve tasarım söz konusu olduğunda kullanıcı ihtiyaçları ve gereksinimleri farklı isimler tarafından performans şartları, tasarım ölçütleri, tasarım hedefleri, aktiviteler gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bkz. Alexander ve Poyner, 1973, s. 309.

[24] Dolayısıyla bina'ya ilişkin işlev şemaları üretme mantığının Alexander'ın yaklaşımı ile uzaktan yakından bir ilgisi bulunmamaktadır.

program, sanıldığı gibi doğrusu yanlışı olmayan değere ilişkin değil, olgulara ilişkin bir sorunsaldır.[25] İnsanın nefes almak için havaya ihtiyacı olmasından bir bardak içeceğe ya da bir sanat müzesine kadar ihtiyaçların sınırsız ve belirsiz olduğunu belirtir ve bu nedenle de ihtiyaç sahibi olmayı pasif bir durum olarak değerlendirirken ihtiyaçlar yerine insanın yapmak istediklerini ifade eden 'eğilim'leri[26] önemser ve yapılı çevreye müdahale olarak tasarımı ihtiyaçlara göre daha tanımlı bir çerçeve çizen 'eğilim'lerin belirlenmesi gerektiğini söyler. Bu 'eğilim'ler somuttur ve gözlemlenebilirdir; ihtiyaçların ya da gereksinimlerin operasyonel karşılıklarıdır (Duffy, Friedman, 1970, s. 65). Dolayısıyla Alexander'ın kuramsal yaklaşımı ve oluşturulan kalıplar motivasyonlarını, modernist anlamda işlevselcilikten değil bu eğilimlerden alırlar.

Alexander mimarlıkta kullanımı konumlandırırken ihtiyaçlarla yapılı formlar arasında tam uygunluk[27] düşüncesi öne çıkmaktadır. "Bu uygunluk ihtiyaçları karşılayacak biçimle, biçimden bir şeyler talep eden her şey olarak bağlam arasındaki karşılıklı ilişkinin kabul edilebilirliğidir" (Alexander, 1966, s. 18). Ona göre bağlamı anlamak ve buna uygun biçimi bulmak, aynı sürecin iki ayrı görünümüdür. "Bütüncül (unitary) bir şekilde bağlamı betimlemek, istenilen biçimin de betimlenmesidir" (Alexander, 1966, s. 20). Alexander'ın bağlamla asıl kastettiği ise kullanım ve teknik gerekliliklerin tanımlanmasıdır; o her tasarım probleminde biçim ve bağlamı oluşturan öğeler arasında birbirini bütünleyen bir birlikteliğin olması gerektiğini savunur. Aslında Alexander'ın tüm bu erken çalışmaları, mimarlık ürününü temellendirmek için seçilebilecek ölçütlerden en uzlaşılmış olanlarının bir arketip çevresinde yeniden tanımlanmasıdır. Aksi takdirde bağlamı sadece kullanım ve teknik gerekirliklerle tanımlamanın başka bir açıklaması olamayacaktır. Dolayısıyla Alexander'ın bağlama ilişkin düşünceleri ilk bakışta kültürel olanı ve onun sağladığı özgüllüğü dışarıda bırakıyormuş gibi görünür. Ancak mimarlığa ya da daha genel anlamda tasarıma ilişkin bilginin analitik süreçlerle üretilebileceğini savunurken, kullanımın kültürel girdilerin belirleyiciliği altında olduğunu yadsımaz. "Pattern Language"de (1977) düşüncesinin temelini oluşturan ve önceki

[25] Bkz. Alexander ve Poyner, 1973, s. 308 ve 314.

[26] Bkz. Alexander, 1970, s. 309.

[27] Alexander aradığı ihtiyaçlarla formlar arasındaki uygunluğun olmadığı durumları uygunsuzluk (misfits) olarak adlandırmaktadır ve Coplien'e göre bu kavram Alexander'ın daha geç dönem çalışmalarında güçler (forces) kavramına evrilecektir. Coplien, 1997.

çalışmalarında "ilişki",[28] daha sonraki çalışması "Nature of Order"da (2002) "merkezler"[29] olarak adlandırdığı "kalıp"ları belirlerken niceliksel, biçimsel, geometrik[30] ya da yapısal genel geçer ölçütler kadar –modernizmin kullandığı anlamda anlamazsak– işlevi başka bir deyişle kullanımı belirleyen yaşantı temelli ya da kimlik kurucu ölçütlerden yola çıkması ve kalıpları oluştururken seçtiği arketiplerin farklı kültürel coğrafyalardan ve sosyal gruplardan seçilmiş olmaları, kültürel olanı dışarıda bırakmamış olmasının belirtileridir. Zaten "Pattern Language"te kalıplar, analitik süreçlerle üretilen tekniğin belirleyiciliğinden çok, bağlamın asıl değişken yanı olan kullanımın[31] ya da Alexander'ın kullandığı anlamıyla 'eğilim'lerin dolayısıyla deneyimin ve bir arketipten kaynaklanan ilk örneğin taşıdığı karakteristiklerin belirleyiciliğinde oluşturulmuştur. Kalıpları var eden de nesnenin işlevi değil yapılı çevrenin kullanım değeridir. 'Alt-kültürler mozaiği', 'hayat döngüsü', 'kadınlar ve erkekler', 'kutsal yerler', 'yaşlılar her yerde', 'kentte çocuklar' gibi kimlik tanımlayıcı; 'ayıt edilebilir komşuluk', 'aile fertlerinde karmalık', 'kamusallık düzeyi', 'gece hayatı', 'aralarda konutlar' gibi sosyal hayata ilişkin; 'kamusal alanda uyumak', 'güneşli yer', 'caddede dans etmek', 'basamaktan oturaklar' gibi kişisel deneyim içerikli ve 'tek kişiye ait dükkanlar', 'küçük buluşma odaları', 'dükkan önü okulları', 'suya doğru' gibi mekansal kalıplar geometrinin ya da biçimin belirlediği, mekanik bir kullanım ya da teknik gerekliliklerle tanımlanan bir

Şekil 3.1 Alexander'ın kalıplarından örnekler; alt-kültürler mozaiği, hayat döngüsü, kadınlar ve erkekler, kentte çocuklar

[28] Bkz. Alexander, 1970, s. 314.

[29] Alexander, kalıbı dört ciltlik son kitabı 'Nature of Order'da "merkezler yaratmak için jenerik kurallar" olarak tanımlar. Alexander, 2002, s. 344.

[30] Her ne kadar Alexander, mekandaki bütünlüğü az sayıdaki geometrik özelliklerin sağladığını söylese de yapılı çevre üzerinden ürettiği kalıplar, kartezyen geometrinin ilkelerinden temellenmez. Bkz. Alexander, Ishikawa, Silverstein, 1977.

[31] Kullanımın zaman ve mekana bağlı olarak nasıl değişebileceğine ilişkin bkz. Lerup,1977, s.17-27.

Şekil 3.2 Alexander'ın kalıplarından örnekler; ayırt edilebilir komşuluk, aile fertlerinde karmalık, kamusallık düzeyi

Şekil 3.3 Alexander'ın kalıplarından örnekler; kamusal alanda uyumak, güneşli yer, caddede dans etmek, basamaktan oturaklar

Şekil 3.4 Alexander'ın kalıplarından örnekler; tek kişiye ait dükkanlar, küçük buluşma odaları, dükkan önü okulları, suya doğru

bağlamın ötesinde özgül ve yaşantı içerikli bir bağlama dikkat çekmektedir.[32] Bağlam ve ona eklemlenecek olan biçimin ilişkisi üzerine düşüncelerini açıklarken Alexander'ın asıl dikkat çekmek isteği nokta erken çalışmalarının ana eksenini oluşturan, vazgeçilmez gördüğü bütünlük düşüncesidir. Özellikle "Pattern Language"ın ilk kuramsal arka planını oluşturan "The Timeless Way of Building"de (1979) bütünlüklü olanın gerçek olduğuna beslediği inançla, gerçek bir yapılı

[32] Adı geçen kalıplardan şu kitabın şu sayfalarında bahsedilmektedir: Alexander, 1977, s. 42, 139, 146, 131, 215, 293, 80, 188, 192, 179, 256, 457, 757, 319, 603, 432, 712, 420, 135.

çevrenin nasıl olması gerektiğini sorgulamıştır. "A New Theory of Urban Design"da (1987) da Alexander yine bütünlük ve bütünlüğü sağlayan süreci ele alır. Ona göre bütünlük mevcut olana organik bir şekilde adeta kendiliğinden eklemlenmektir; eski kentlerin insanı içine alan tarafı, kendi bütünlüklerini sağlayarak büyümüş olmalarıdır. Ona göre bu bütünlüğü sağlayan da süreçtir, sadece bugün böyle bir bütünlüğü sağlamayı hiçbir disiplin kendine görev edinmediği için, bunu gerçekleştirmek mümkün değildir ancak mekanda bütünlüğü sağlayan az sayıdaki geometrik özellikleri, mimarlığın fiziksel geometrisini oluşturan kalıpların altında yatan derin strüktürlerde bulmak mümkündür.[33]

Alexander'ın merkezinde uygunluk ve bütünlük olan düşüncesinin en çok tartışılan ürünü "Pattern Language"dır. Bu kitap Alexander'ın ihtiyaçlarla yapılı formlar arasında önerdiği uygunluğu örneklediği bir kitap olarak değerlendire gelmiştir. Bu nedenle Alexander'ın çalışmaları pozitivist düşünce geleneğinden ya da modernizmden devraldığı temel ilkelerin ve ölçütlerin temsilcisi olarak görülmüştür. Ancak daha yakın tarihlerde, tasarım bilgisini mevcut yapılı çevrenin somutluğu üzerinden ele alan kimi kuramcılar "Pattern Language"ı farklı şekillerde yorumlamışlardır. Alexander'ın imgelerin bir araya gelmesiyle oluşan dizge olarak tanımladığı kalıp dilinden yola çıkan "tasarım yöntemi" önerisi, insan ihtiyaçları ve nesnelerin işlevinin bir aradalığının sağladığı kullanım değeri üzerine odaklanırken, gerçek fiziksel çevreler –Alexander'ın gerçeklikten kastettiği doğasıyla barışık, doğrudan ve basit olmaktır (Alexander, 1970)– yaratma konusunda da kendisini yegana yaklaşım olarak ortaya koyar. Gerçek yapılı çevreler oluşturabilmek için önkoşul olarak belirlediği 'bütünlük'e de ancak kalıp dillerinin ortak paylaşımı ile ulaşılabileceğini düşünür. Alexander'ın tasarım sürecini ve ürünü anlamak için oluşturduğu düşünce konstrüksiyonu mimari öğelerle kurduğu doğrudan bağlantı ile karakterize olur. Mimari öğelerle kurulmaya çalışılan bu doğrudan ilişki somut olanın deneyimselliğine işaret etmektedir. Zaten Alexander'ın kalıplara ilişkin çalışması soyut ilkeler yerine arketipik olanın hatırlanması ile kurulur. 'Bütünlük'ün oluşmasının sağlanması için gerekli gördüğü on beş yapısal ilke[34] bilinen geometrik,

[33] Bkz. Alexander, 1987, s. 4. Ayrıca birçok farklı alandan bütünlük oluşturacak uygunluğa örnekler verirken Alexander kültürü bile değişen modanın ve girdilerin mevcut olanla bütünlük oluşturma çabası olarak tanımlar. Bkz. Alexander, 1966, s. 16.

[34] Bu ilkeler için bkz. Alexander, 2002a, s. 144.

estetik, algısal ya da davranışsal ölçütlere göre oluşturulmamıştır; bu ilkeler sterotipik açıklamalardan ve tek merkezli çözümlemelerden kaynaklanmaz. Bütünlük düşüncesi Alexander'da sınırları tanımlı bir model oluşturmakla eş değildir. Kalıp dillerinin matemetik modellerden esinlendiğini ve bilgisayarda üretilen yapay zeka çalışmalarına ve bilişsel haritalara öncülük etmesi bir yana Alexander'ın Kalıp Dili'ni model temelli çalışmalarla aynı ölçütlerle değerlendirmek konusunda aceleci davranılmamalıdır.[35]

Alexander'ın teorisinin kurucu öğelerine değindikten sonra bu çalışmaların oluşturduğu düşünce örüntüsünün neden birbirinden çok farklı değerlendirmelere hedef olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışılmalıdır. Öncelikle Alexander'ın düşüncesi düzeltilmesi gereken bir mevcudun olduğu üzerine kuruludur. Mevcut yanlış yapının ya da yapma biçiminin yerine yeni doğru olanı bulmayı ve ikame etmeyi önerir; bu nedenle ilk bakışta bu çalışmalar romantik, idealist ya da ütopist olarak değerlendirilmiştir.[36] Arayışı bütünlük olduğu gibi tüm zamanlarda geçerliliğini koruyacak bir yapma şeklidir; Alexander'ın "Pattern Language"i oluştururken kültürel olanın sürekliliğini göz önüne alarak bir anlama biçimi şekillendirmek yerine tüm zamanlar için geçerli olabilecek evrensel bir çözüm araması nedeniyle yapısalcı sayılmıştır.[37] Her ne kadar Alexander ilk bakışta bir gelecek projeksiyonu geliştirmeye çalışıyormuş gibi görünse, kalıpların bir kural, bir strüktür olduğu söylense de Alexander'ın çalışmaları mimarlık bilgisinin üretilmesi ve bu bilginin yeni tasarımlarda kullanılması söz konusu olduğunda herhangi bir ütopist ya da idealist tavırdan, antropoloji ve dilbilimin mimarlığa hediye ettiği yapısalcı[38] yaklaşımlardan ve de Uluslararası Biçem'in işlevselci yaklaşımlarından

---

[35] Agrest mimarlıkta teorinin ne olduğunu sorgularken modelin, teleolojik bir yapısı olmasına rağmen kendini teori olarak lanse ettiğinden bahseder bu bağlamda mimarlık modellerinin matematiğin araçlarından hareketle oluşturulmasının bilimsellik garantisi sağladığına değinir ve Alexander'ı bu çerçevede değerlendirir. Bkz. Agrest, 1991, s. 70.

[36] Moderniteyi eleştirel bir bakışla ele aldığı kitabında Heynen modernitenin ikilemini örneklerken Alexander'ı ütopist olarak değerlendirir (Heynen, 2000, s. 21-23). Protzen Alexander'ın tavrını romantik olarak değerlendirir (Protzen,1978, s. 191-194). Duffy ve Freedman'a göre ise kalıplar ideal birimler, Alexander ütopisttir (Duffy ve Freedman, 1970, s. 60, 66).

[37] Duffy ve Freedman yapısalcığın tanımladığı semiyoloji penceresinden bakarak kalıpları kurucu birimler olarak değerlendirirler ve teknik verilerle, işlevle ya da kullanım değeri ile oluşturulmuş kalıpları hesaba katarlar fakat kültürel bağlamı önemseyen, kimlik kurucu, deneyim öncelikli kalıpları görmezden gelirler (Duffy ve Freedman, 1970, s. 60-72).

[38] Hillier ve Hanson'a göre Alexander, erken çalışması "A City is not a Tree"de hiyerarşik düşünceye karşı tavır alsa da Kalıp Dili'ni oluştururken hiyerarşiye bağlı kalmıştır ve bu bağlılık mekansal ilişkiler için bir engeldir. Bkz. Hillier, Hanson, 1984, s.xi. Ancak biraz dikkatli bir okumayla

daha farklı bir yerde değerlendirilmelidir. Hem mevcut mimarlık teorileri hem de Alexander'ın çalışmaları özellikle de önerdiği kalıplar üzerine yapılacak kapsamlı ve derinlikli bir okuma aceleyle edinilmiş ilk izlenimi yanlışlayacaktır.

Kurduğu teorik çerçeveyle birlikte düşüncesini sunuş biçimi bir başka deyişle kitaplarındaki format, bu ilk izlenimi desteklemektedir aslında. Biçimi itibariyle ilk bakışta "Pattern Language"i katı analitik süreçlere bağlı bir sınıflandırmanın ürünü gibi görülebilir. Alexander'ın pozitivist bir bilimselcilik içinde değerlendirilmesinde[39] kalıplara ilişkin düşüncesinin sunuluş biçiminin doğa bilimlerinde sıklıkla görülen gruplandırmalarla ve sınıflandırmalarla (taksonomi) kurduğu benzerliğin payı büyüktür. Alexander düşüncesini, belirlenmiş bir ölçütün kapsayıcı olamayacak yaklaşımından hareketle belirlememiş olsa da gruplandırmayı insan beyninin belirsizliğe karşı koyduğu bir tür direnç olarak değerlendirmektedir.[40] Mevcut olanı kolay anlaşılır hale getirmek için yapılan sınıflandırma ya da gruplandırma işlemi "Pattern Language"de tek ölçütün belirleyiciliğinde gerçekleşmediğine, kalıp dili için seçilen imgeler soyut bir modelin parçaları olmadığına, kalıplar belirlenirken sadece gözlem ve deneyden yararlanılmadığına ya da tek başına dar anlamıyla yararcı bir bakış açısı geliştirilmediğine göre Alexander'ın düşüncesini sırf gruplandırma ve sınıflandırmayı kullandığı için pozitivist gelenek içinde görmek de mümkün olmayacaktır.

Çalışmasını sunuş biçimi bir yana, Kalıp Dili'ni anlatmak için çizdiği teorik çerçeve ya da oluşturduğu bu dili gerekçelendirmek için ortaya attığı argümanlar bu dilin kuruluş mantığına taban tabana zıttır. Şöyle ki ihtiyaçlarla biçimin tam uygunluğu, bağlamla biçimin bütünlüğü, eğilimlerin dizgesel çözümlemesi, eğilimler arasındaki çelişkilerin giderilmesi gibi belirlenen amaçlar kalıpların sadece kısıtlı bir kısmının oluşmasını sağlamıştır, geri kalanları bu teorik çerçeveyi aşan kişisel gözlemlere, sezgilere bir takım örtük uzlaşımlara ya da yaratıcı düşüncenin gücüne dayalı zor ele

---

"Pattern Language"te yerleşim ve bina ölçeğini ayırmanın dışında –ki bu da hiyerarşik düşüncenin göstergesi olmasa gerek– hiyerarşik düşünceye referanslık edebilecek hiç bir yaklaşıma rastlanmaz.

[39] Bu değerlendirmelerin en yüzeyselini Broadbent yapar ve Alexander'ın kalıplara ilişkin çalışmasını ampirik hatta pragmatik olarak değerlendirir (Broadbent, 1990, s. 234). Lang, sonradan Alexander'ın kendisinin de itibar etmediğini düşündüğü "Notes on the Synthesis of Form"daki düşüncelerini rasyonel bir süreçte gerçekleşen çevresel tasarım modelleri arasında en etkili olanlardan biri olarak değerlendirir (Lang, 1987, s. 41). Abel ise Alexander'ın platonik mantığı ve matematiksel bir katılığı olduğunu söyler (Abel, 1997, s. vii).

[40] Bkz. Alexander, 1965, s. 58-62.

gelen belirleyicilerin ürünüdür. Bu nedenle adeta tek başına yaratıcı bir etkinlik sonucu oluşmuş bir tasarımın bütün bileşenlerini çözümlemek nasıl ki bütünü tastamam anlamayı ya da yeni tasarımlar üretmeyi sağlamazsa, başta tanımlanmış kurallar ve ilkeler de kalıpların hepsini oluşturmaya ve anlamaya yetmemektedir ve dizgeselleştirilmeyen yaratıcı bir bakış işin içine kendiliğinden dahil olmaktadır. Zaten aksi gerçekleşseydi, "Pattern Language"ın diğer teknik el kitaplarından, kılavuzlardan ya da kataloglardan farkı olmayacaktır.

Alexander'ın düşüncesi, ne mevcut düşünce geleneklerine eklemlenerek ne de onlara karşı eleştirel bir tutum alarak onların varlığına işaret eder. Başta da değinildiği gibi kendisinin, mevcut düşünce geleneklerinden birine kolayca dahil edilmesini sağlayacak kestirme yanıtlar vermekten kaçınan bir bakış açısıyla karşı karşıya bırakır okuyucuyu. Kalıplar oluşturulurken tasarımcı olarak şimdiye kadar edinilmiş bilgiler, önyargılar, gözlem verileri, çalışmada yer alanların kişisel deneyimleri kullanılmıştır.[41] Kalıplar belirlendikten sonra kalıpları ilişkilendirerek yeni tasarımların ortaya çıkması için yöntem olarak anlatıma ve betimlemeye başvurulmuştur. Çünkü kalıpların oluşturacağı çevreler ancak tasarımcının ya da kullanıcının kalıpları kullanarak oluşturacağı birçok senaryodan yalnızca biri ile şekillenmiş olacaktır.[42] Aynı şekilde bu çalışmada mevcut bir fiziksel çevrenin karakteristiklerini anlamak için oluşturulacak kalıp dillerinde de benzer bir yöntem izlenebileceğinin ipuçlarını bulmak mümkündür.

Kalıp dilini mevcut olanı anlamak için bir yol olarak görenler, tasarım sürecinde bir araç olarak değerlendirenleri ve bu yönde kullanmaya çalışanları eleştirmektedirler. Salingaros'un (2000, s. 155) da dikkat çektiği gibi bir kalıp dili oluşturmanın iki amacı olabilir; tasarım yapmak için bir araç oluşturmak ilki ise bu amaçların, ikincisi mevcut bir dizgeyi anlamak ve onu bilgi haline getirmektir. Farklı dünya görüşlerini "Pattern Language"in bu iki amacı da gerçekleştirmek için kullanılabilecek olması da karşı karşıya getirmiştir. "Pattern Language"i bir tasarım

[41] Özgül bir yerleşim alanı için kalıp dili oluşturmaya çalışan bir grup tasarımcının çalışma sürecini anlamak için bkz. Coates, Seamon, 1993, s. 331-354.

[42] Bir yığın olarak bir araya getirilmiş kalıplar bir tasarım ürünü oluşturmaya yetmediğine göre hem Alexander'ın tasarımcı olmayanların da kalıp dilini kullanarak tasarlayabileceklerine ilişkin düşüncesi hem de Gelernter'in bu öngörüye katılması inandırıcılıktan uzaktır ve ancak bir temenni olarak görülebilir. Bkz. Alexander, 1977, s. x ve Gelernter, 1983, s. 17.

yöntemi olarak görenler ortodoks pozitivist gelenek içinde olmakla[43] ya da tasarım ediminin özgürlüğünü kısıtlamakla, onu bir anlama şekli olarak görenler kişisel tercihleri öne çıkarmakla eleştirilmiştir. Ancak herhangi bir kalıp dilini bir tasarım yöntemi olarak görmek yerine fiziksel çevre üzerinden mimarlık bilgisinin üretilmesinde bir okuma şekli olarak değerlendirmek, yapılan bu eleştirilerin geçerliliği üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir.

Alexander'ın gelecek için ideal bir vizyon kurgulaması ütopist yaklaşımlarla; kalıpların bir strüktür, bir kural olarak değerlendirilmesi derindeki değişmezi arayan yapısalcı yaklaşımlarla, doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanması pozitivist yaklaşımlarla birlikte anılmasına sebep olurken, "Pattern Language"i kapalı bir tasarım yöntemi olarak kurgulamamış olması, somut olanı öne çıkarması, deneyimlenebilecek olanın doğasını anlamaya çalışması yaşantı temelli düşüncelere ilham kaynaklığı etmiştir. Dolayısıyla "Pattern Language", ikilikler (duality) yaratmak ya da ikilikler arasında tercih yapmak yerine somut-soyut, yaşantısal-düşünsel, öznel-nesnel, tekil-genel, eleştirel-ideal, tikel-tümel/evrensel gibi ikiliklerin tartışılabileceği verimli bir ortam sunmaktadır.

Alexander adeta somut mimari öğeyle soyut düşüncenin, yaşantısal olanla ilkesel olanın arasında bir yerlerde konumlanmaktadır. Bu noktada Alexander'ın tasarım sürecine ilişkin düşünceleri mimari öğenin doğasından yola çıkmaktadır. Yeni tasarımlar üretmek için izlenecek yolu mevcudun bilgisini üreterek elde etmeye çalışmaktadır. Mimari öğenin yaşantısallığından yola çıkışı da göstermektedir ki, mevcudun bilgisini üretirken seçtiği yol, yeni bir düşünce konstrüksiyonunu mimari öğeye giydirmek değildir.[44] Eleştirel yaklaşımını ilk dönem yazılarının birçoğunda somut olana yönelmekle biçimlendirmese de, amaç, yüzeyde modern mimarlık tarih yazımının ele aldığı gibi işlev temelli bir çözümleme yapmak gibi görünse de, kalıp dilini kurarken öne çıkardığı arketipik ve betimleyici bakış açısı, yaşantı temelli yaklaşımların dikkatinin Alexander'a çekilmesini sağlamıştır.

---

[43] Salingaros, Dovey'in Pattern Language'ı kişisel tercihler katalogu olarak değerlendirdiğini söyler. Bkz. Salingaros, 2000, s. 154. Ancak Dovey, Pattern Language'i öznel bir yaklaşım olarak değerlendirmez dolayısıyla öznel olduğu için olumsuzlamaz aksine bir paradigma değişimi öngördüğü için olumlar. Bkz. Dovey, 1990, s. 3.

[44] Jacobs da ilkesel olarak benzer bir tavırla mevcut düşünce geleneklerinden koparak kentin kendi yaşamsal gerçekliği içinde değerlendirmesi üzere bir yaklaşım geliştirmiştir. Jacobs, 1994.

Dovey de, Grabow gibi "Pattern Language"i bir paradigma değişimi olarak değerlendirirken, Alexander'ın ikilik üretmeyerek mevcut düşünce geleneklerini değillediğini iddia eder. Ona göre "Pattern Language" bu nedenle epistemolojik, politik, ideolojik ve estetik "düşmanları"nın karşıtlığı ile yüz yüzedir. Bu karşıtlıklar, önerilen paradigma değişiminin doğası gereğidir ve bunlar çevresel tasarımın pratik ve teorik yaklaşımlarındaki kimi çıkmazları açığa çıkaracaktır; "Pattern Language", akıl ve beden ayrımını öngören ikiliğe, dünyayı ölçülebilirliğe dolayısıyla bilinebilirliğe ve dataya indirgeyen pozitivizme ve indirgemeciliğe karşıdır. Bu karşıtlığı en açık şekilde anlatan "ad koyulmamış nitelik" (quality without a name), tezinin ana noktasıdır (Dovey, 1990, s. 3-9). Dovey'in de dikkat çektiği gibi Alexander'a göre "Bir insanda, yerleşimde, binada ya da doğada yaşamın ve ruhun ana kriteri olan merkezi bir nitelik vardır. Bu nitelik nesnel ve açıktır ama adlandırılamaz" (Alexander, 1979, s. 19). Ve en önemlisi Dovey'e (1990, s. 4) göre "Pattern Language"in epistemolojik tabanı örtük de olsa fenomenolojiktir; örnekler, gündelik deneyimin yaşamsallığından çıkarılmıştır ve güçlerini ispatlanabilir ampirik doğrulardan değil; kalıpların yapılı çevre deneyimimizle kurduğu ilişkiyi göstermesinden alırlar. Seamon (1998) da Dovey'le benzer bir bakış açısıyla, tasarlama ve anlamadaki kendini bırakma ihtiyacı ve daha derin temellendirilmiş bir ikamet etme anlayışı için Thiis-Evenson ve Alexander'ın çalışmalarının önemine işaret eder. Ona göre bu iki isim de inşai niteliği farklılaştırmak ve açıklamak için ikamet kalitesinin devamlılığını ve gücünü sürdüren somut anlamlar aramışlardır. Yine aynı bakış açısıyla Gelernter (2000) de formun denge ve oran gibi soyut özelliklerinden yola çıkılarak gerçekleştirilen mimarlık ediminin yerine deneyimi merkeze alan bir mimarlık edimini öngördüğü için "Pattern Language"i önemser.

Alexander'ın yaklaşımı bir yandan somut olanın deneyimlenebilirliğini öne çıkarışıyla Grabow ve Dovey'in dikkat çektiği paradigma değişimini öngörme potansiyeline sahipken, diğer yandan teorik çerçevesinin ve sunuluş biçiminin de desteği ile mevcut paradigmaların devamı gibi görülmüştür. Kitaplarındaki terminolojik seçim, maddelere ayrılmış düşünceler, anlamak ya da anlatmak için sınıflandırmaya ve genellemelere sıklıkla başvurulması, aynı kavramsal çerçevenin farklı bağlamlarda defalarca yinelenmesi, kalıpların nihai tasarımı kısmen de olsa belirlemesi, en önemlisi fiziksel çevrede idealize edilmiş bir bütünlük arayışı paradigmatik bir değişimden çok pozitivist geleneğin uzantıları gibi görülebilir. Tüm

bunlar, doğruya ulaşmanın "bilimsel" bir yöntemle gerçekleşebileceği inancı ile birleşince "Pattern Language"in bir paradigma değişimi önerdiği savının inandırıcılığı şüphe götürür bir hal alır. Zaten Dovey, Seamon ve Gelernter'in değerlendirmelerinin aksine Salingaros'a kulak verilirse, Alexander'ın çalışmasında ya da kalıplardan yola çıkan herhangi bir çalışmada önemli olanın; neden sonuç ilişkisi kurarak soyutlama, gözlem ve akıl yürütmelerle ulaşılan çözümlerin depolanması olarak görülebilir. Dolayısıyla kalıplar da ancak "bir davranışın düzenliliğini gösteren ampirik kurallar olabilirler" çünkü "kalıplar çeşitli zamanlarda ve değişen koşullarda test edilerek keşfedilmiş çözümlerdir" (Salingaros, 2000, s. 149, 154). Salingaros aslında bu yaklaşımıyla Alexander'ın "sezgisel değerlendirmelere dayandığı için bilimsel bulunmayan" (Salingaros, 2000, s. 154) kalıp dilini kendince aklamaya çalışır. Salingaros'un fark ettiği ancak takdir etmediği şey; Alexander'ın oluşturduğu dilin, pozitvizm eleştirileri tarafından olumlanmasının ya da farklı yaklaşımlara ilham kaynaklığı etmesinin sebebinin bu dilin ortodoks bir bilimsellik anlayışı ile biçimlendirilmemiş olmasıdır.[45] Salingaros, "Pattern Language"in oluşturulmasında; "sezgisel değerlendirmeleri", "yaratıcılığı", "fenomenolojik temellendirmeyi", "kalıpları ilişkilendirirken ve birleştirirken yeni yolları" en önemlisi de "kalıpların bilimsel oluşumlardan önce (pre-scientific) varolduğunu" hesaba kattığına göre kalıpların sadece uzlaşılmış bilimsel yöntemlerle oluşturulamayacağının farkında olmalıdır aslında. [46] Yine de kalıp dilinin "bilimsel" olduğuna ya da olması gerektiğine ikna etmeye çalışır kendisini de okuyucuyu da. Ancak o da farkındadır ki, kalıp dili mimarlık için “uygun” bir bilgi üretme şeklidir ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bilinmeyen ya da bilimsel olmadıkları için dışarıda bırakılan yaklaşımlar da kalıpları oluştururken işin içindedir. Birbirinden çok farklı temellerden beslenen bahsedilen yaklaşımlar da işaret etmektedir ki alışılmış, bilinen epistemolojik çerçevenin içinde "Pattern Language"a bir yer bulmak hiç kolay değildir. Bu arayışın boşuna olacağı da açıktır aslında. Mevcut düşünce alışkanlıklarına uyum sağlamayan bu yaklaşımın epistemolojik çerçevesini çizmeye çalışmak yerine mimarlıkta bugün olan bitenin çözümlenmesi için sunduğu ipuçlarını görmeye çalışmak daha isabetli bir tavır olacaktır.

---

[45] Healt, Kalıp Dili’ni, ampirik doğrulanabilirlikten uzak olduğu için ve felsefi doğrulanabilirlikle kurduğu zayıf ilişki nedeniyle bir yöntem olarak isabetsiz bulur (Healt, 1984, s. 137).

[46] Salingaros'un kalıp dilinin geçerliliğini sağlamak üzere bilimsellikle kurduğu ilişki için bkz. Salingaros, 2000, s. 154-156.

Özellikle kalıpların mimari arketipler aracığıyla üretiliyor olması ve arketiplerin mimari imgeyi görünür kılan ilkler olması kalıpları modernitenin eleştirel düşüncesi ve radikal boyutu ile uzlaşmaz kılar aslında; Heynen böyle bir bakış açısıyla hem Alexander'ı hem de mimarlık bağlamında fenomenolojik düşünceye yer açan Norberg-Schulz'u moderniteyle çelişir bulur; birini ütopist diğerini nostaljik olarak değerlendirir,[47] Alexander'ın yaklaşımında heterojenliğe ve farklılığa yer açmayan mistik ve totaliter eğilimlerin sezilebileceğini öne sürer. Ona göre "son yüzyılın felsefi gelişmeleri akılda tutulduğunda Alexander'ın bütüncül metafiziği hiçbir şekilde savunulamaz" (Heynen, 2000, s. 22). Özellikle erken dönem çalışmalarında eğilimler, bütünlük, yapılı çevreyle kullanıcının ihtiyaçları arasında tam uygunluk düşünceleri idealist bir manifester tutumun soyut ve ilkesel yansımalarıdır ancak kurulan bu çok iddialı ve iddialı olduğu kadar da naif teorik çerçeve somuttan ve bu somutun karakteristiklerinden bahsedilmeye başlandığında yerini daha ölçülü ve o oranda da güçlü bir değerlendirmeye bırakır. Alexander'ın tasarımda evrensel ölçütler arama çabası gibi görünen yaklaşımı modernizmin evrensellik kaygısı ile aynı paydaları paylaşmaz. Alexander zamandan bağımsız, arketipik bir yapma şeklini modern öncesinin somut yapılı çevrelerinden çıkarmaya çalışır. Alexander'ın bu çevrelerde bulunan öze ilişkin olan karakteristikleri "ad koyulmamış nitelik" olarak isimlendirir (Alexander, 1979, s. xi) ve bu nitelik gücünü yapılı çevreyi her türlü zaafları ile anlamaya çalışan bir yaklaşımdan almaktadır. Seamon'a (1987, s.14) göre "Heidegger'in yaklaşımını hatırlatırcasına Alexander, adsız niteliğin insanın yaşamayı seçtiği yere karşı olan merakını ve ilgisini içermesini tartışmaktadır." "Ad koyulmamış nitelik" Alexander'ın "Pattern Language" için oluşturduğu teorik çerçevede, pozitivizmin genelleyici, dışarıda bırakıcı, ikilikler üreten, indirgeyici bakış açısının tuzaklarına düşmesini önleyen ve Kalıp Dili'nin ruhunu anlatabilen bir kavramdır.

Heynen Alexander'da eksik olanın eleştirellik olduğunu iddia ederken Seamon son çalışması üzerinden Alexander'ı farkındalığı ve uyarıcılığı ile olumlar ancak global olanı hesaba katmayışı ve bunun farkında olmayışı ile eleştirir (Seamon, 2002). Ancak eleştiri bakılan pencerenin ölçütleri ile belirlendiğine göre her türlü

[47] Heynen'in modernite bağlamında karşıtlıklar –ütopik-nostaljik x radikal-eleştirel– üzerinden yaptığı sorgulamayı, Dovey, ikamet etme deneyimi bağlamında arketipel (archetypal) bakış açısı dediği

zaafına rağmen paradigma değişimi olarak kalıp dili hem bütünlük ve evrensellik hem de özgüllük ve bağlam temelli düşüncelerin birbirleriyle hesaplaşabilecekleri bir ortam sağlamaktadır. Modernitenin önemli karakteristikleri olan evrensellik ve aykırılığın karşısında bütünlük ve uyum savunusu ile duran Alexander yine de hem Heynen'nin eleştirel olmama hem de Seamon'ın global olanı kapsayamama iddiaları ile yüzleşmek zorundadır. Başta da ifade edildiği gibi hem modernizm hem de modernnizm eleştirisi tarafından olumlanırken Alexander'ın kalıp dilini konumlandırmak oldukça güç görünmektedir. Seamon, Dovey, Gelernter gibi kuramcıların öne çıkardığı noktalarda, Alexander'ı yapısalcı geleneğin parçası olarak değerlendirmenin isabetsizliğine ilişkin çok sayıda veri bulabilmek de olası gibi görünmektedir. Zaten Alexander'ı pozitivist epistemolojiye ve yapısalcılığa ya da modernizmin idealist, ütopist, işlevselci kanatlarına eklemleyenler kurduğu teorik çerçeveye, kalıp dilinde fenomenolojik bir düşünsel arka plan ya da incelikli ve derinlemesine bir hermeneutik yaklaşım bulanlar ise kalıplara odaklanarak argümanlarını kurmaktadırlar. Kurduğu teorik çerçevenin büyük bir bölümü onu mevcut epistemolojik yaklaşımlara eklemleyenleri doğrulasa da Alexander'da kalıplar; özne ve nesne ayrımı üzerinden oluşturulmadıkları, kişisel akıl yürütmelerin birinin yüceltilmesine dayanmadıkları, mutlak nesnellik yanılsaması tarafından biçimlendirilmedikleri, yapılı çevre söz konusu olduğunda sonsuz bir çeşitliliği baştan kabul ettikleri, soyut ilkelerin belirlediği sayısı belirli genel ideal kurallar olmak yerine somut deneyimin göstergeleri oldukları ve evrensel bir kural tanımlamaya çalışmak yerine özgül olanın farkında oldukları için önemli bir kopuşu işaret eder ve kalıp dili hala geçerli bir paradigma olarak yapılı çevreyi anlama niyetinde olanlar için bir olanak sunar.

3.5. Süreç Çözümlemesi Olarak Tip

Önceki alt bölümde bir ilk imge olarak arketipin kaynaklık ettiği kalıplar üzerinden üretilen mimarlık bilgisi ele alınmaya çalışılmıştır. Bu ilk imgenin izi sürüldükten sonra, imgenin farklı zamansal ve mekansal bağlamlarda, farklı yollarla biçime bürünüşünün değerlendirilmesinin bilgi üretimindeki yeri üzerine düşünülmeye çalışılacaktır. Sürecin taşıdığı arketiplerin diğer bir anlamda öze ilişkin

özcülük ile ideolojik eleştirellik dediği göreceliği karşı karşıya getirerek yapar. Bkz. Heynen, 2000, s. 18 ve bkz. Dovey, 1993, s. 10.

karakteristiklerin aynılık ya da benzerliklerinin biçimsel düzenler içinde ifade edilmeleri ya da karşılaştırmalı çözümlemeleri mimarlık teorisi üzerinde düşünenleri en azından 18. yüzyıldan beri meşgul etmektedir. Ortak karakteristiklerin değerlendirilmesi üzerine kurulu bu bilgi üretme şekli tipolojik çözümleme olarak adlandırıla gelmiştir. Ancak burada ele alındığı şekliyle ortak karakteristikler, tek başına biçimsel sınıflandırmalardan, mekan düzenine ilişkin şemalardan, soyut geometrik bir ölçüte dayalı gruplandırmalardan ya da bağlam, kullanım, malzeme ve strüktür gibi somut gerçekliklerden kaynaklanmaz. Somut gerçekliğin deneyim üzerinden soyut akıl yürütmelerle anlaşılmasıdır ve bu hali ile sonradan gelen bir edimdir. Bu nedenle burada sterotipik köken sorunsalı çerçevesinde ele alınmamaktadır.

Tip kavramının 18. yüzyılla baş gösteren neoklasik yaklaşımlarla aynı ortamda tartışılmaya başlanması tesadüf değildir hiç kuşkusuz. Hangi biçemde inşa etmek gerektiğinin sorunsallaştırıldığı bir tarihsel aralıkta[48] köken problemi ile hesaplaşmaya çalışmak doğal gibi görünmektedir. Dolayısıyla tip kavramına ilişkin tartışma geç 18. yüzyılda, köken ya da bir ilk ilke arayışı çevresinde şekillenmeye başlamıştır. Laugier'nin (1713-1769) mimarlık için bir ilk örnek olmasını önerdiği kulübe, kökenle ilgili soruşturmada ilk akla gelen örnektir. Ancak Laugier örneğinde olduğu gibi bir ideal ilk örnek arayışı tipten de önce model üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. Burada mimarlıkta bir bilgi üretme yolu olarak tip, modelle ayrıldığı noktalar bununla bağlantılı olarak soyut ve idealle, somut ve gerçekle olanla ilişkisi bağlamında tartışılmaya çalışılacaktır.[49]

18. yüzyıl, tarihselci bakışın kendini göstermeye başladığı dönemdir. Bu dönem düşüncesinde sınıflandırmayı ve dizgeselliği öne çıkaran doğa bilimleri ve

---

[48] 19. yüzyılın ilk yarısında Heinrich Hübsch, "In What Style Shall We Build" başlıklı bir metin yazacaktır.

[49] Vidler'in ve Moneo'nun çizdiği çerçeveye sadık kalınarak bir değerlendirme yapılacak olunursa, mimarlık tarihinde tip ve tipolojinin üç ayrı şekilde sorunsallaştırıldığından bahsedilebilir. (1) 18. yüzyılın ikinci yarısında, doğa bilimlerinin doğadaki türleri sınıflandırılmasına dayalı bir bilgi üretme şekli, mimarlar tarafından da benimsenmiştir ve mimarlık tarihinin parçası olan yapılar işleve ve geometriye dayalı bir sınıflandırma ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan daha ideal bir yaklaşımla tip, kökene ilişkin karakteristikleri açığa çıkarmak için kavramsal bir araç olarak kullanılmıştır. (2) 20. yüzyıla gelindiğinde tip kavramını Modern Mimarlık'ın öncüleri mekanın soyut bileşenleri, standardizasyon ve fonksiyonalizm çerçevesinde ele almıştır. (3) 20. yüzyılın ikinci yarısında ise kent üzerinden kuramlarını oluşturanlar –İtalyan yeni-rasyonalistleri örneğin– 18. yüzyılın köken üzerinden yaptıkları sorunsallaştırmayı bir ölçüde izleyerek tip kavramını bağlam temelli bir çerçevede ele almışlardır.

"konvansiyonel bir kronolojiden, betimlemelerden ve sadece toplayıcı olmaktan uzak" (Vidler, 1982, s. 56) "yeni" bir tarih anlayışı belirleyici olmuştur. Dolayısıyla kökene ilişkin düşünceler bu iki yaklaşım çerçevesinde ortaya koyulmuştur. Quatremére de Quincy köken kavramını mimarlık ve tipe ilişkin düşünceleri içinde ele alırken, 18.yüzyılın geneline hakim olan bir kökenler arayışı peşinde olmayan Winckelmann "sanat yapıtını kendi kökenine geri döndürmek"ten bahseder. Nesnelerin niteliklerini, değerlerini ya da biçemlerini işaret eden bu özgül köken Vidler'in dikkat çektiği gibi ancak kişisel denetim ve kişisel deneyimle ortaya çıkarılabilir (Vidler, 1982, s. 59).

Her ne kadar hiç kullanmasa da Fransız mimar J.N.L. Durand'la[50] (1760-1834) birlikte anılan tip kavramını mimarlık teorisi kapsamında kullanan ilk isim Quatremére de Quincy'dir (1755-1849). Kavrama ilişkin ilk ipuçlarını, “Encyclopédie Méthodique”nin tip maddesi için yazdığı özlü tanımdan daha önce vermeye başlamıştır. Ansiklopedinin mimarlık maddesinde mısır mimarlığının model ya da ilke olarak adlandırdığı iki kökenin olduğundan bahseder. Dolayısıyla tip kavramından doğrudan bahsetmediği dönemlerde bile mimarlığın kökenine ilişkin bir ilke arama çabasındadır. Quatremére de Quincy’nin tip kavramını kurarken öne çıkardığı ilk belirleyici, köken ya da ilke düşüncesi iken ikincisi, tipi, her defasında tekrarlanacak bir model olmaktan ayıran yaratıcılık düşüncesidir. Onun yaklaşımına göre tipi belirleyen, bir ilk prensibin varlığıdır ve tip modele ya da asıl biçime dönüşürken yaratıcılık adına insanın dönüştürücü gücünden payına düşeni almalıdır.[51]

Quatremére de Quincy'nin çabası mimarlığın temelinde yatan çıkış noktasını, kaba bir genellemeyle mimarlığın kökenini aramak gibi görünse de kulübeyi Laugier gibi bir model olarak değerlendirmek yerine bir tip olarak değerlendirmiştir. Quatremére de Quincy'de "Tip doğal olarak değil, esin yoluyla oluşmuş düşüncenin ya da öz bilinçle oluşturulacak yaratıcılık ediminin sonucu olarak ilkel formdan olgun forma ulaşmadaki gelişmeye işaret etmektedir" (Lavin, 1992, s. 89). Mimarlıkta tipi belirleyen kökendeki özgül ilkeye ulaşmanın birden çok yolu vardır. Her bölgenin

[50] Hem Moneo hem de Lavin ve Madrazo, Durand'ın farklı işlevlerdeki yapıları belirtmek için ‘tip’ (type) yerine ‘tür'ü (genre) kullandığına dikkat çekerler, bkz. Moneo, 1978, s. 29; Lavin, 1992, s. 238; Madrazo, 1994, s. 23.

[51] Bkz. Lavin, 1992, s. 86-100.

kendi doğası, tarihsel nosyonlar, değişmez olgular, kadim fikirler kökendeki özgün ilkeyi bulmaya giden yollardan bazılarıdır (Quatremére de Quincy, 1998, s. 619). Bu gibi yollar üzerinden giderek "insanın yaratıcılık ediminin sağladığı dönüştürücü güç" tipi var eden asıl kaynaktır ve tip bir anlamda geçmişle bağlantı kurmayı sağlarken yaratıcılık edimi için de geçmişten bugüne güzergahlar sağlayacaktır.[52] 'Çadır', 'mağara' ve 'kulübe' olarak üç tipten bahsederken Quatremére de Quincy'nin biçimi oluşturan kökendeki düşüncenin ilk nüvesinin ham ya da ilkel halinin temsil edilmiş şeklini tip olarak değerlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla tip kavramı, arketipik olan ilk imgeyi bir adım ileri götürerek temsil süzgecinden geçirilmiş bir ilk forma işaret etmektedir. Quatremére de Quincy dönüşümün en çok gözlendiği örnek olması nedeniyle[53] kulübe üzerine odaklanarak geliştirdiği düşüncelerinde bahsettiği üç tipin –çadır, mağara, kulübe– biçimsel oluşumunu belirleyen malzeme, yapım dizgesi gibi somut etmenleri tipi oluşturan veriler olarak hesaba katmaktadır. Bu belirleyicilerle birlikte farklı coğrafyalarda ve kültürlerde oluşan tipik elemanların oluşumunda her özgül coğrafyanın topoğrafik ya da iklime ilişkin koşulları ve bununla bağlantılı olarak kullanım belirleyici olmaktadır. Her ne kadar mimarlıktaki ya da kentteki yüzyıllar içinde oluşmuş çeşitliliği tümüyle anlamayı sağlamasa da Quatremére de Quincy'nin ortaya koyduğu tip kavramının, dönemin doğa bilimlerindeki tür sınıflamalarına dayalı tip anlayışından ya da Laugier'nin mutlak köken arayışından daha incelmiş açılımlar sunduğunu, 20. yüzyılın ikinci yarısında Rossi başta olmak üzere özellikle kimi İtalyan kuramcıların çalışmalarına verdiği ilham göstermektedir.

Yunan ve Mısır mimarlıkları üzerinde yaptığı çalışmalarda bütün önemli tohumları tip (germ) olarak adlandıran Quatremére de Quincy tip kavramını modelle karşılaştırmalı bir şekilde ele alır. Bir ansiklopedi maddesi olarak kaleme aldığı makalesinde tipi; köken (origin, the root of), ilk neden (primitiv cause), kaynak (pre-existing source), öz (essence), ilke (principal) sözcükleriyle nitelerken tipin belirsiz bir kavram olduğunu belirtmektedir, modelle birlikte andığı sözcükler ise kalıp (matrix), etiket (imprint), mulaj (mold) ve figürdür. Tipe göre daha kesin olan model, her defasında olduğu gibi tekrarlanmayı öngörür, açık seçikliği ile kendini

[52] Moneo'ya göre Quatremére de Quincy'de tip, "us ve kullanımla ilişkili olarak biçimin mantığı ile belirlenir" (Moneo, 1978, s. 28).

[53] Bkz. Vidler, 1982, s. 65.

olduğu gibi tekrarlanmaya açar. Tip ise tamamen kopyalanacak ya da taklit edilecek bir nesne olmadığı gibi yapıtları benzemez kılan şeydir. Tip model için bir kuraldır. Dolayısıyla bir heykel ya da tamamlanmış bir tablo yerine ancak bir fragman, eskiz ya da bir ustanın ham düşüncesi bir tip olabilir (Quatremére de Quincy, 1998, s. 619). Tip nesnenin özgün nedeniyken model bitmiş bir haldir; modelin bitmişliğinde her şey açık ve seçiktir, tip; belleğin ve imgenin kendisini kurmasını, tamamlamasını, oluşturmasını bekler. Bu nedenle modelin biçime ilişkin bir belirleyiciliği vardır. Tip ise biçimle bir hesaplaşma içinde olmaktan çok biçimin derinlerindekini işaret eder. Leatherbarrow (1993, s. 71) mimarlıkta tipin kimlikleri, modelin de farklılıkları kurduğunu söylerken benzer bir düşünce içindedir; ona göre tip, karşılaştırmalı bir çözümleme ve binaların paylaştığı asıl formu ayırt etmek için tikel ve olağandışı karakteristiklerini indirgeme –ayıklama– ediminin sonucu olarak düşünülebilir. Argan'ın (1996, s. 245) söyledikleri ise model ve tip arasındaki farkı berraklaştırıcıdır: "[B]ir sanatçıya ne zaman ki geçmişin sanatı, koşullanmış bir model olarak görünmez o zaman tip ortaya çıkar."

18. yüzyıldan 20. yüzyıla gelindiğinde tipe ilişkin tartışmalar ontolojik bir boyut içermekten uzaktır. Oysa ancak böyle bir sorgulama, tipolojinin biçimsel ya da işlevsel sınıflamanın, gruplamanın ya da keşfedilecek soyut ilkelerin ötesinde bir anlam içeriğine işaret edecektir. Tipin, arketiple ve imgeyle ilişkisi ontolojik bir çözümlemenin vazgeçilmez duraklarıdır.[54] Bu noktada tipin, biçimin derinindeki somut veriden yola çıkarak kendini kurmaya çalışması önemlidir. Vidler mimarlıkta ağacın bir arketip, kolonun ise tip olduğundan bahseder (Vidler, 1998, s. 443). Kavramları daha anlaşılır kılmak için yapılan bu kaba eğretileme bir adım daha ileri götürülecek olunursa kolonların karakteristik olarak kullanıldığı bir yapı da model olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeden Yunan tapınaklarının, Palladio'nun villalarının ya da Le Corbusier'nin Villa Savoye'unun aynı tipolojik geçmişe sahip olduklarına dair belirlenimci bir sonuç çıkarmak yerine Argan'ın[55] dikkat çektiği gibi farklı dönemlerde inşa edilmiş bu yapıların, tam da birbirlerine hiç benzemedikleri yani kendilerinden daha öncekileri bir koşul, bir model olarak görmedikleri için tipin altında yatan aynı ilkeye işaret ettikleri söylenebilir. Bu noktada belki de 19.yy'da

[54] Bilgin, kendi değişiyle morfololojiyi ve tipolojiyi sorunsallaştıran Rossi mimarlığının imgeyle ve imgesel olanla ilişkisine dikkat çeker. Bkz. Bilgin, 1997, s. 100.

[55] Bkz. Argan, 1996, s. 245.

inşa edilmiş bir Beyoğlu pasajının bir Selçuklu hanıyla kuşatılmışlık arketipinin tipolojik sonucu olan yaşayan orta açıklıkları nedeniyle aynı tipolojik kökeni işaret ettikleri de, tipolojik değerlendirme biçemsel ya da işlevsel benzerlikle sınırlandırılmadığında öne sürülebilir. Dolayısıyla "[M]imari "tip" pratik ve ideolojik taleplere bütünüyle cevap verebilecek mekansal artikülasyona ilişkin bir taslak olarak ele alınmalıdır. Aksi takdirde tipi baskısı altına alan biçimsel icatlar sadece tipin gerçek değerini yitirmesine sebep olacak anlık taleplere cevap olacaktır" (Argan, 1996, s. 246). Genel kanının oluşturduğu biçimsel-geometrik ya da işlevsel bir ortaklık, tipolojik ilkeyi var etmek için yetmemektedir. Tipi, biçim ya da işlev kaynaklı bir çözümlemenin ve sınıflamanın aracı haline getiren bu düşünce derinliksizliği ile kolayca eleştirilebilir. Tipin mimarlık bağlamındaki anlamsal çerçevesini Quatremére de Quincy ile birlikte çizen ilk isimlerden Durand'nın tip anlayışının geometrik ilke ya da konfor ve ekonomi temelli kompozisyon ve düzen[56] arayışına işaret etmesi de bu eleştirilerden payına düşeni alacaktır şüphesiz.

Oechslin'nin değerlendirmesine göre Durand her ne kadar geometrik bir indirgemecilikten hareket etse de Quatremére de Quincy'nin tip kavramını ele alırken belirlediği tarihsel çerçeveyi tamamen yok saymaz: "Durand mevcut tarihsel tiplerle geometrinin evrensel prensiplerine dayanan genel formlar arasındaki ilişkiyi netleştirmekle ilgilenmektedir" (Oechslin, 1986, s. 46). Yapıları tarihsel ve işlevsel olarak ikiye ayırırken bir de dairesel tapınaklar olarak üçüncü bir kategori belirler. Sınıflandırma ölçütlerini açık bir şekilde ortaya koymadığı gibi, çizimlerinde de ideal bir sınıflandırma için deformasyonlar yapar. Durand'ın ilke arayışı sosyal bir boyut barındırmaz ve yaratıcılık ya da deneyim gibi insan tercihlerinin belirleyiciliğinden beslenmez.[57] Ancak yine de onun yaklaşımı tamamen soyutlayıcı değildir. Yaptığı tablolarda hem saf geometrik figürlere hem de onlara karşılık gelen arkitektonik elemanlara yer vermiştir. Mimarlıktaki bu en temel elemanlar olarak; duvarlar ve açıklıklar, kolanlar ve onların desteklediği elemanlar, çatı ve katlar gibi somut bileşenleri belirlemiştir. Ancak Oechslin yine de Durand'ın katı esaslara sahip evrensel bir dil olan geometriyi temel alarak tipolojiyi dar bir çerçevede değerlendirdiğini söyler; "Mimarlığın geometrik indirgenmesi" değildir onun yapmaya çalıştığı ancak tip kavramını tarihsel bir çerçevede tartışmaya çalışan

[56] Bkz. Moneo, 1978, s. 28.

[57] Daha ayrıntılı bir Durand çözümlemesi içn bkz. Madrazo, 1994.

Quatremére de Quincy ile de benzer bir yaklaşımı paylaşmaz.[58] Dolayısıyla Durand'ın öne çıkardığı ve üzerinden işlem yaptığı kavram 'model'ken Quatremére de Quincy'nin kavramı soyut olandan çok somuta yakınlık gösteren 'tip'tir. –Bugün mimarlıkta tip üzerine yapılan tartışmalarda Quatremére de Quincy'nin yaklaşımın öne çıkmasının sebebini de bu farkta aramak gerekmektedir.– Moneo'ya göre Durand'la birlikte değişen, biçim için özgün bir akıl yürütme olarak tipin yerini kompozisyon için bir yöntem olarak tipe bırakmasıdır ve böylece "tiple biçim arasındaki ilişki görünmez hale gelmiştir" (Moneo, 1978, s. 29).

18. yüzyılda ideal model ve ideal tip anlayışı neoplatonik anlamından sıyrılarak bilginin ve pratiğin aktif ilkeleri olmaya başlamıştır.[59] Kaba bir genellemeyle bu yüzyılda yaşamış birçok düşünür inanç merkezli metafizik belirleyicilerin temellerinin sarsılmasıyla sağlam bir ilk ilke arayışı içinde olmuştur. Bu nedenle Quatremére de Quincy'nin tipe yaklaşımının da soyut bir ilke bulmak üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Ancak onun yaklaşımına göre tipin temellendiği fiziksel durumun ötesinde nasıl ki bağlam bağımlı somut bir tarafı varsa mimarlığın insanla girdiği ilişkiyi belirleyen sosyal bir boyutu da vardır; tip kavramı bu tipolojik birimlere refakat eden sosyal konfigürasyonlara da işaret etmektedir.[60] Tip mimarlık ve toplum arasında temel bir bağlantı kurar ve her mimarlık üç tipolojik durumdan –çadır, mağara, kulübe– birinin izini sürer.[61] Bu noktada tipin modelden bir diğer farkı; sahip olduğu sosyal belirleyiciler ve kişisel yaratıcılığın izlerini taşımasıdır. Başka bir deyişle tip, model gibi evrensellik iddiası ile kendini var etmek yerine yaşantıya ve insana ilişkin referanslarla kendini var etmektedir. Dolayısıyla mimarlık kuramındaki tip kavramının Rossi'nin kullanımıyla belirginleşen kültürel ve tarihsel anlamının[62] ilk izlerini 18. yüzyıl mimarlık kuramcılarında bulmak mümkündür.[63]

---

[58] Ancak Durand ilk çalışmalarında geometrik formlar üzerinden yaptığı tipolojik çözümlemeleri, sonrasında mimarlık tarihinin konusu olan yapılar üzerinde de uygulamaya çalışmıştır. Sonuçta Oechslin'e göre Durand'da iki uç uzlaşmıştır: "Ne dizgesel-geometrik yaklaşımlar tamamen soyuttur ne de tarih dizgeselleşmeden kalabilir" (Oechslin, 1986, s. 46, 50).

[59] Bkz. Vidler, 1982, s. 56.

[60] Mısır hiyerogliflerinin mimarlığın tipolojik kökeniyle, dilsel özü arasında kristalize olmuş bir imge olabileceğini düşünen Quatremére de Quincy mısır mimarlığı üzerinden yaptığı değerlendirmelerde yapıların halkın eğitimi için açık birer kütüphane olduğunu belirtmektedir. Yaptığı bu ve benzeri değerlendirmelerde Quatremére de Quincy mimarlığın sosyal dışavurumun bir biçimi olarak işlev gördüğüne dikkat çekmektedir (Lavin, 1992, s. 93).

[61] Bkz. Lavin, 1992, s. 86-89.

[62] Ancak Vidler'e göre "Neoplatonik formdan aktif bilgiye ve pratiğe dönüş yolunda model ve tip düşüncesi mimarlığın ve sanatın doğa bilimleri ile buluştuğu noktadaki gereçlerden ikisidir" bkz.

Quatremére de Quincy'nin tipi mimarlığın devamlılığını açıklayan, geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkiyi aydınlatan bir nosyon olarak değerlendirmesi (Lavin, 1992, s. 91) geçerliliğinin kaybetmiş değildir. Tip soyut bir model ya da kalıp olmanın ötesinde yapılı çevrenin oluşumunda insanın ve yaşantının somut patinasını üzerinde barındıran konvansiyonel bir belirleyicidir.[64] İkincil, sonradan gelen, kesintili hali ile somutu kuran olmaktan çok somutu yeniden anlamlandırandır. Bugün 18. yüzyılda filizlenen bu düşünceler mimarlıkta tip kavramını ya da tipolojik çözümleme biçimlerini tartışmak için adeta bir başlangıç olarak görülmüştür. Ancak bu düşünsel ortam tip kavramını değerlendirmenin ötesinde mimarlığın tarihi içinden üretilen bilgiyi daha kapsamlı bir çerçevede anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Sanat ve mimarlık tarihine ilişkin ilk ciddi çalışmaların yapıldığı 18. yüzyıl tarih yazımı doğa bilimlerinin etkisindedir. Birçok alanda bilgi üretimi kendisine daha nesnel ve pragmatik olduğu için doğa bilimlerinin yöntemlerini model olarak almıştır. Bu ortamın tipe biçtiği anlam itibariyle tipin gözlemcinin idealizasyonunu içeren ampirik genellemelerin sonucu olarak değerlendirilmesi, bununla bağlantılı olarak Barthes'ın tipi "özün virüsü" olarak görmesi[65] şaşırtıcı değildir. Bu dönemlerde yapılan mimarlık tarihi ya da kuramına ilişkin birçok çalışmada belirleyici olan bilimsellik arayışı olduğuna göre tip üzerinden yaratıcılığın, öznel tercihlerin ya da kişisel deneyimlerin izini sürmeye çalışmak aşırı yorum sayılabilir. Ancak soyut-somut, nesnel-öznel, tümel/evrensel-tikel, kesin-belirsiz gibi sayıları arttırılabilecek ikililerin tartışılması için tip isabetli bir çerçeve sunmaktadır.

Vidler, 1982, s. 56. Lavin, Quatremére de Quincy'nin tip anlayışında soyut ve zamansız bir yaklaşımın olduğundan bahseder. Dolayısıyla Vidler ve Lavin bu değerlendirmeleriyle kültürel ve tarihsel bir kavram olmaktan öte ilke olarak tipe vurguda bulunmaktadırlar. Zaten Lavin'e göre 18.yy'ın baskın figürü olan Winckelmann'ın aksine Quatremére de Quincy tarihselci bir tavır sergilemez (Lavin, 1992, s. 98).

[63] Ribard de Chamoust, Rondelet, Diderot, Viel de Sain-Maux, Algorotti 18. yüzyılda tip kavramından bahseden diğer isimlerdir. bkz. Vidler, 1998, s.441-443, bkz. Lavin, 1992, s.90-91. Ancak Lavin'e göre sadece Algorotti, Quatremére de Quincy'nin yaklaşımına benzer bir yaklaşımla tipi kökendeki bir ilke olarak değerlendirmiştir (Lavin, 1992, s. 90-91).

[64] Rondelet'nin yine Encyclopédie Méthodique'nin bir maddesinde tipi strüktüre ve malzemeye ilişkin bir kavram olarak kullanımı da tipin somut yanına dikkat çekmektedir. Rondelet de olduğu gibi Quatremére de Quincy'nin belirlediği üç tipte –çadır, mağara, kulübe– de strüktüre ve konstrüksiyona ilişkin özellikler kendisini göstermektedir (Lavin, 1992, s. 90).

[65] Bkz. Balesescu, 2002.

Mimarlıkta tip kavramının birbirinden farklı anlamları göstermesi 20. yüzyılın getirdiği ortamda açıklık kazanmıştır.[66] Bu farklı anlamlardan biri zamandan ve tekil coğrafyadan bağımsız bir genel kurala vurgu yaparken diğeri kültürel ve tarihsel olanın biricikliğine işaret etmektedir. Moneo'ya (1978, s. 24 ve 44) göre *gestalt*'tan hareketle sadece soyut geometrik ortaklıklar yapıları aynı 'tip'te kılmazlar: Örneğin merkezi planlı yapıları ele alırken Norberg-Schulz bütün kubbeli yapıları aynı 'tip'in parçası olarak değerlendirir ancak bunların geometri temelli soyut ortaklıkları aynı 'tip'te olduklarını söylemek için yetmemektedir ve gerçek tarihsel konumlarının farklılığı onları ayıracaktır. Formu belirleyen yapısal, geometrik ya da soyut mekansal özellikler üzerinden kurulacak ortaklıklar, mimari görüngüleri aynı tipin parçası kılmaya yetmemektedir. Bir diğer çelişki gibi görünen durum da tipin değişim ile ilişkisinde de söz konusudur.[67] Bir yandan tip geçmişteki mimari ürünlerin sınıflandırılması olarak geleceği hesaba katan, değişimi öngören mimarlıkla ancak prototipe dönüştüğü noktada ilişki kurabilmektedir, diğer yandan bağlamı vazgeçilmez gören neorasyonalistler katında geçmişin değerlendirilmesinde hayati bir görev üstlenmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında tipin modernizmle kazandığı anlam da bu çelişkilerle kendini var etmiştir. Değişimin önünde bir engel olarak görülen tipoloji düşüncesi bir yandan tasfiye edilmeye çalışılırken diğer yandan modernist düşünceyi seri üretim ve standardizasyon üzerinden gerekçelendirmek için "işe yarar" bir boyut kazanmıştır. Tip kavramının bu farklı yönlerdeki çağrıştırdıkları ancak 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte daha elverişli bir ortamda tartışılır olmuştur.

Rossi, kendi düşünce dizgesinin temelini oluşturan form üzerinden yaklaşır mimarlıkta tip kavramına. Form tipin görünür halidir; tip sadece bir formla belirlenemez ancak formlar çeşitli tiplere indirgenebilirler (Rossi, 1994, s. 41).

---

[66] Bu farklı anlamların gidebileceği uç noktaları göstermek adına şu makalenin başlığı ilginçtir: "Tip: Esaret ya da Vaat? (Type: Prison or Promise?). Bkz. Schneekloth, Franck, 1994, s. 15-38.

[67] Vidler' e göre 18. yy ortamında tip düşüncesinin kritik bir anlamı vardı; tip kavramı bir yandan –model, ilke ya da kural olarak değerlendirilişinin de işaret ettiği gibi– durağanlığı sağlayan standart olanı güçlendirirken diğer yandan güzelliğe ilişkin kanonların –uzlaşılmış doğruların– yenilenme edimine işaret etmektedir. Bkz. Vidler, 1982, s. 56. Moneo da genel kanının aksine tipin değişimi öngördüğüne inanır ve tipolojinin "değişimi reddeden otomatik tekrarı öngören "donmuş bir mekanizma" olduğunu kabul etmez. Tip, ona göre sürekli bir değişim vaat etmese de "değişim ya da dönüşüm düşüncesini ima eder." Yeni tiplerin ortaya çıkmasını da yeni teknikler ya da sosyal değişimler gibi dışsal olaylar ya da kendi sesini duyurma kapasitesi olan ayrıcalıklı kişilikler sağlar. Bkz. Moneo, 1978, s. 24 ve 28. Kelbaugh ise tipin değişimi dışlamadığını söyler ama bundan, Vidler ya da Moneo kadar emin değildir. Bkz. Kelbaugh, 1996, s. 41-42.

Ancak form kişisel tutkuların sergilenmesi için araçsallaştırılmaz, bütünün parçası olarak kendini gerçekleştirir. Tip aslında Rossi'nin kent için çok önemsediği kolektif bilinci oluşturan olguların bağlı olduğu ilkedir.[68] Rossi, Quatremére de Quincy'nin düşüncelerine yaslanarak tipi kent bağlamında daha kapsayıcı bir çerçevede değerlendirmiştir. Moneo'ya (1978, s. 35) göre ise tipoloji bir yandan İtalyan geleneğinde morfoloji temelli bir kentsel çözümleme yoluna indirgenmiştir ancak bu tipin kavramsal çerçevesini genişleten yeni bir yaklaşım biçimidir. Dolayısıyla tüm İtalyan geleneği bir yana Rossi'nin bir kural olarak tipi, kent gibi sürekliliğini değişimin ve dönüşümün belirlediği dinamik bir yapıyı çözümlemek için kullanması, tipin 20. yüzyılda soyut bir ilkeden öteye geçen anlamını ifade etmektedir. Bilgin ve Karaören'in, Rossi'nin de dahil edildiği neorasyonalist yaklaşımın, rasyonalizm gibi "ferahlık" değil "sıkıntı" içerikliği olduğuna[69] dikkat çekmelerinde ifadesini bulduğu gibi Rossi'nin tipoloji düşüncesinde de indirgeyerek açık seçikleştirme iddiası yoktur.

Mimarlık kuramı için hala yol gösterici bir kavram olan tip ve tipolojiye Argan'ın önerisi de daha geniş bir çerçeveden bakılması yönündedir.[70] Bugün gelindiği noktada süreç çözümlemesi olarak tipoloji sadece bir bilgi üretme şekli olarak soyut bir ilkeden, temeldeki bir ilk geometrik birimden, temel ihtiyaçların karşılanmasına bağlı bir işlevden dolayısıyla idealize edilmiş bir köken anlayışından ya da salt kökene ilişkin bir olgudan temellenmez. Oechslin, tipolojinin biçimleri ve işlevleri en basit ve açık şekilde sınıflandırmak olarak değerlendirilmesini ve tipolojinin bu en banal anlamının en azından mimari tasarım sürecinin evrensel temelini bulmak için yapılan indirgemeci bir idealizasyonu ya da ışık ve hava almayı garantilemeyi öngörmek yerine üretimi arttırmaya hizmet etmesini eleştirir. Kişisel biçemin, tipolojik düşüncenin neresinde durduğuna ilişkin sorgulama çerçevesinde, Quatremére de Quincy'nin sorunsallaştırmasından hareketle, biçimin biricikliği ile konvansiyonların, evrimci gelişmenin genel çizgisinin ve yinelenen geçmiş koşulların reddedilemezliğinin uyumlu bir birlikteliğinin olabileceğini düşünür (Oechslin, 1986, s. 37-38). Dolayısıyla mimari tipin asıl nesnesi, belirli bir süreçte

---

[68] Bilgin'e göre tip, 1960'lardan beri mevcut olana vurgu yapacak şekilde "yinelenen alışkanlık kalıpları" anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Bilgin, 1997, s. 98.

[69] Bkz. Bilgin, Karaören, 1992, s. 49.

[70] Bkz. Argan, 1996, s. 242-246.

oluşmuş, deneyimle varolan, yaşantıyı içeren yapılı çevrelerdir. Yapılı çevreyi anlamak için 'tip'i nesnenin içkin karakteristiklerinin sıralanmasını olarak değerlendirmek yerine tipin etkileşimi sorunsallaştıran içeriği üzerine düşünmek gerekmektedir. Quatremére de Quincy'nin somut ve ideal olanın biraradalığından kaynaklanan, Durand'ın geometri ve program merkezli, modern hareketin soyut mekan, üretim, standardizasyon ve işlev temelli yaklaşımlarından sonra, 1960'larla tarihselciliğe gömülmeden ya da ideal bir gelecek vizyonu saplantısına kapılmadan bir süreç çözümleme yolu olarak tip; somuta, özgül ve mevcut olana, deneyime yaptığı vurguyla mimarlık bilgisinin üretiminde hala "işe yarar" bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

3.6. Ad Koymak

Sonuç olarak arketip üzerinden kalıp ve tip asıl olan, temelde olan, kaynaklık eden bir imgesel içeriği işaret etmektedirler. Kalıbın ve tipin zaman zaman model gibi tekrarlanacak, biçim temelli bir gerçekliği göstermeleri bir tarafa, kalıbın daha çok imgeyle ve deneyimle, tipin de bunların biçimdeki tezahürleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Zeminlerin yittiğinin söylendiği ve bu yitişin en azından düşünsel anlamda meşruluk kazanmaya başladığı bugünün ortamında asıl olandan, temelden, kaynaktan bahsetmek metafizik çağrışımlar yapsa da ideal ya da mutlak nesnele ulaşmayı sağlayacak zihinsel *tabula rasa*'lar yaratmaya çalışmadan, "taraf olarak", "önyargı"larla bilginin nasıl üretilebileceği üzerinde tekrar tekrar düşünmek gerekmektedir. Modernitenin ve popüler kültürün homojenleştirici ortak paydaları, kalıp ve tipi standart şablonlar olarak ilan etmiştir fakat standart olanın bile bağlam bağımlı olarak dönüştüğü düşünülürse kalıbı ve tipi var edenin yeknesak bir standartlaşma düşüncesinin çok ötesinde bir düşünsel çaba olduğu söylenebilir. İmgesel olanla ilişkilerinin belirlediği kavramsal çerçeveyle bugünün yapılı çevresini anlamak için bir potansiyeli işaret etmektedirler.

Yaşantıya ilişkin bir ilk imge olarak kalıp; özdeksel, kurgusal ve kavramsal boyutları olan bir bilgi üretim biçimi olarak tip, mimarlığın bilgi kuramını/hikayesini (theory/story) düşünmek, değerlendirmek ve yeniden kurmak için alternatifleri bünyesinde barındıran patikaları işaret etmektedir. Ve sonu başından belli olmayan alternatif patikalar yolun kaybedilme ihtimali, kendi içine katlanan labirentler, isabetsiz varışlar gibi tekinsizliklerle ile karakterize olur. Bir yandan imge gibi

belirsiz bir görüngü ile ilişkileri diğer yandan genelleyici ve sınıflayıcı olduklarına ilişkin düşüncelerle fazlasıyla tanımlı ve sınırlayıcı yaklaşım biçimleri olarak kalıp ve tip; dinamik, bol çağrışımlı, dönüştürücü bir anlama ve adlandırma etkinliğidir. Adları indirgenmiş birer etiket, ad koymayı da ayıklayarak genellemelere giden bir edim olarak görmek yerine incelmiş bir dile gelme çabası olarak görürsek kalıp ve tip, birer ad koyma edimi olarak değerlendirilebilir. Her ad koyucu etkinlik ya da her ad, betimlemek için bir ilk adımdır; koyulan her bir ad, betimi örer. 20. yüzyılın düşünsel birikiminde dile biçilen ayrıcalıklı yer hesaba katıldığında ad koyucu bir etkinliğin önemi daha iyi kavranabilecektir. Ad koyarak dile gelmek şiirle ilgilidir ve Heidegger'ci anlamda "Açık"a kavuşmayı[71] ima etmektedir.

Birer bilgi üretim edimi olarak, betimlemenin ve yorumlamanın esnekliğini bir tarafa koyarmış gibi görünen ad koymak, her ne kadar bir bitmişliğe ve karar vermişliğe vurgu yapsa da soyutlama düzeyleri ve yaşantıyla ilişkileri farklı olan adlandırıcı etkinlikler olarak kalıp ve tip dille kurdukları sıkı ilişki nedeniyle de bilgi üretimini sorunsallaştırıcı bir yapıya sahiptirler. Çözümlemeyi ve ad koymayı bir çemberin üzerinde yan yana duran iki nokta olarak düşünürsek ilk izlenim bu iki düşünsel etkinliğin birbirlerine yakınlıklarını belirler ancak göz atmanın ötesine geçebilen biraz daha dikkatli ve incelmiş bir bakış, bu iki etkinliğin çemberin çevresi kadar birbirlerinden uzak olduğunu görecektir. Çözümlemenin cerrahi bir operasyon, ad koymanın ise dille yeni bir varlık oluşturma ya da varoluşu açığa çıkarma çabası olarak tanımlanması abartılı bir eğretileme sayılmamalıdır. Nihayetinde ad koymak "ad koyulmamış nitelik"e ulaşma yolunda bir ilk adım olarak görülebilir.

[71] "Açık" Heidegger'in metninin İngilizce çevirisinde büyük harfle yazılan "Open" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Heidegger'e göre dil yoksa açıklık da yoktur. Bkz. Heidegger, 1971, s. 73.

4. YAŞANTI OLARAK YAPILI ÇEVRENİN BİLGİYE DÖNÜŞMESİ

Biri diğerinin karşısında değerlendirilen dünya görüşlerinin, –aydınlanma, pozitivizm ve yapısalcılık ile romantizmin, fenomenoloji ve hermeneutiğin, post-yapısalcılığın– "çatışması" temelde somutla (figür, insan, çevre, eylem, yaşantı, ...) soyutun (model, geometri, düşünce, ideal ...), özneyle nesnenin ya da genelle özgülün ikiliğinin geriliminden kaynaklanır. Soyut olanın alanı zihin, malzemesi kavramlar; somut olanın alanı biçim dünyası, malzemesi olgulardır. Genel kanı soyutla somutun karşıt iki kutupta yer aldıkları ve soyutun somut kadar kolay ele gelmediği yönündedir. Ancak somutla soyut ayrı ayrı duran biri diğerinden kaynaklanan, ya da biri diğerinin sebebi kategoriler değildir hiç şüphesiz. Somutun özdeksel varlığının getirdiği güç, soyutun da algı dışı olmasının getirdiği belirsizlik bir yana, soyutun somuttan kaynaklanan bir yanı vardır; algının oluşturduğu öznel deneyim olarak somut soyutlamanın çıkış noktasıdır; biçimin kavramın çıkış noktası olabileceği gibi. Soyut olan kendini gösterdiğinde biçime dökülmüş her şey kadar somutla hesaplaşmak zorundadır. "Soyutlama istenci, gerçekten (somut yaşam) kopma arzusundan değil, insani olanı *dil*'de sonsuz sayıda şifreleme (kodlama) olasılığından alır gücünü" (Ergüven, 2002, s. 122). Gerilimi yaratan da soyutun kavramsallığı değil, soyutun yanında durduğunda hem somutun hem de dile geldiğinde somutlaştığı sanılanın, inandırıcılığını yitirmesi ya da soyutun somutun koşullarına talip olmasıdır. İletişime geçilen görüngüler ve bu görüngülerin sunduğu deneyim kendi başlarına durduklarında somutu işaret ederler, ta ki onlar zihnin sularında yeni kodlarla değerlendirilinceye kadar. Tahmin edileceği gibi bu değerlendirme; doğal dillerin farklı yöntemleri ve ifade biçimleriyle kendini gösterebileceği gibi, sanat ürünlerinde olduğu şekliyle kişisel kodlarla ya da doğa bilimlerinin evrensellik kaygısı taşıyan model kurucu yaklaşımlarıyla da gerçekleşebilir.

Özne ve nesne arasındaki ikilik soyut ve somut olanın ilişkisinde olduğu gibi kimi zaman totolojik bir yan barındırır. Nesne hem dışarıda kendi başına durur, özneden bağımsızdır hem de ancak öznenin algısı, bilişi ve yorumu ile bilinebilir. Modern

insan kendini özneleştirirken özne nesneyi ve nesne olarak kendini belirlenimci bir yaklaşımla nedensellik[1] ilişkisi içinde çözümlemeye çalışmış, açıklamanın yetmediği durumlarda sezgilerin ve Dilthey'in kullandığı anlamla empatinin[2] gerekliliğini saptamış ama bu gereklilik us dışının alanı olarak görülen alana girmeyi sağlamamıştır: "Özneyle nesne arasında doğrudan ve tümüyle deneysel bir temas da imkansızdır, çünkü öznenin kendi algısının bilincinde olması onları otomatik olarak birbirinden ayırır ve böylece katışıksızlığını yitirerek sadece düşünsel bir gerekçeye ve saik'e dönüşür. Oysa bu tekrarlanma sayesinde deneyim aynı anda hem imgesel hem de deneyimsel olmaktadır: Aynı anda hem bir çağrışımdır hem doğrudan bir algı; gerçektir ama sadece fiiliyat düzeyinde kalmıyordur, idealdir ama sadece soyut da değildir: İdeal gerçektir, özsel olandır, zamandışı olandır. Ama bu mistik deneyimin ilettiği şey zamandışı bir özse eğer, o zaman iletiyi alan da o an süresince zamandışı bir varlık olacaktır" (Beckett, 2001, s. 72-73).

Bu noktada bir verinin bilgi olabilmesi için gereken asgari nesnellik düzeyini belirleyen soyutlanmışlık, genellik, zamandan ve mekandan bağımsızlık, kanıtlanmışlık gibi ilkelerin yeniden oluşturulması ve kavramsal çerçevelerinin yenilenmesi gerekmektedir. İlk bakışta genelleyici ve soyutlayıcı olmayan bir bilgiden bahsetmek bir oksimoron oluşturmak gibi görünse de, bilginin verili olmadığı ve üretilebileceği düşüncesi kapsayıcı genellemelerin inandırıcılığını sarsmakta, soyutlamanın da tek bilgi üretme şekli olduğu varsayımının doğrulanma olasılığını azaltmaktadır. Özellikle ikinci bölümde dikkat çekilmeye çalışılan noktalar göz önüne alındığında hiçbir türlü bilginin mutlaklık ve kesinlik iddiasında bulunamayacağı uzlaşımına kolaylıkla ulaşılacaktır. Tam da bu nedenle bir anlama edimi olarak her türlü bilgi bir yorumdur ve dolayısıyla bilginin oluşumu insanın anlamlandırma sürecinin bir parçasıdır.

Tasarımcı olarak mimar da tasarım koşullarını belirleyen bilgiyi her seferinde yeniden üretir. Çeşitli tarihsel aralıklarda bilginin evrenselliği düşüncesi mimarlığın ve mimarlığın bilgisinin üretimini farklı ölçütler üzerinden belirlese de bugün

---

[1] Eğer nedenselliği "aralarında hiçbir iç mantıksal bağıntı olmayan önceki etmenlerin ve sonraki durumların düzenli bir art arda gelişi" (Ricoeur, 1990, s. 42) olarak anlarsak nedensellik, pozitivizmle özne olarak kendini kuran modern insanın, nesne olarak dünyayı açıklamak için bulduğu en vazgeçilmez yol olarak benimsenmiştir.

[2] Dilthey'de empati, "anlama" yönteminin psişik dayanağını oluşturur ve "kavrama, anlama ve bilme amaçlı bir edimdir." Bkz. Dilthey, 1999, s. 84 (dipnot).

bilginin üretildiği ve değişebilirliği belirleyicidir. Mimarlıkta da bilginin, üst-anlatıların (dokunulmaz, aşılmaz, değişmez, yenilenmez normlar, başlangıç sayılacak sıfır noktası belirleyici mitoslar, varlığı kendinden menkul biçemler ya da kişiler, yüce yapıtlar, kutsal kentler, ...) oluşturduğu zemine kök salarak yükselmesi inandırıcılığını yitirmiştir. Burada, bilgiyi mutlak kılan her türlü yaklaşıma ihtiyatla yaklaşılmaya çalışılarak ileri sürülen düşünceler, yapılı çevrenin bilgisinin nasıl üretildiği ve bu bilginin mimari tasarım için nasıl bir girdi olduğu sorunsalı akılda tutularak oluşturulacaktır.

4.1. Yapılı Çevre İle Kastedilen

Olgular, görüngüler ya da yapıtlar farklı düşünce gelenekleri ve farklı sözcük dağarları içinden farklı yollarla ve farklı erekler için değerlendirile gelmiştir. Modernite ile birlikte öznenin karşısındakiler olarak açıklanmayı bekleyen olgu, betimlenmeyi bekleyen görüngü ya da empati kurularak kendini açık edecek yapıt doğrudan ve yan anlamlarla örülmüş okunmayı bekleyen metinlerdir.

Yapılı çevre en genel anlamıyla mekan, yer, aura, kent, yerleşim, ev gibi birbirlerinden bambaşka anlamların taşıcısı olan kavramların kurduğu ortamı işaret eder. Daha incelmiş bir ifadeyle biçim ve kavram ara kesitinde deneyim yoluyla anlamlandırılmayı bekleyen bir görüngüdür yapılı çevre. Bu kapsamlı anlamlandırma çabasının konumuz bağlamında uzamsal odağı metropol ölçeğine ulaşmamış kentler, kent parçaları ve yerleşimlerdir. Burada yapılı çevreden bahsedildiğinde, farklı deneyim olanakları sunan, sayısız ölçütle karakterize olan deneyim ortamında ve deneyimin uçsuz bucaksızlığında insanın kaybolmasına neden olmayacak çevreler kastedilmektedir. Dolayısıyla yapılı çevreyle kastedilen; tek mekan ya da bina ölçeği olmadığı gibi, değerlendirme sürecinde daha karmaşık verilere ve ölçütlere gereksinim duyulan metropoller de değildir, genel anlamda yaşantının geçtiği, yerleşimi barındıran kentler ya da kent parçalarıdır. Ancak burada deneyim olanaklarının çok boyutluluğunun getirdiği karmaşık çeşitlilikte kaybolmamak olarak ifade edilen ve bu ifadeyle sınırları belirlenen tercihin gerekçeleri, bu düşünceyi olumlayacak bir yaklaşımdan söz açılarak berraklaştırılmaya çalışılacaktır.

Lerup "After the City"de metropolü kentten sonra gelen olarak tarifler. Ona göre metropol kentin yerini almıştır ve "sonuç itibariyle statik bir teşebbüs olarak

mimarlık da yerini bir yazılım biçimi olan mimarlığa bırakmıştır" (Lerup, 2000, s. 23). Yazılımın görece karmaşıklığı, müdahale edilemezliği, değişkenliği ve öncekinin sürekli yenisi ile ikame edildiği düşünüldüğünde metropol ölçeğine ulaşmış kentler ifadesiyle nicelik açısından sınırlılıktan çok bir nitelik değişimi, ve nitelik aşırılığı kastedilmektedir. Metropol için başlıca ayırt edicinin belirli bir alanda yoğunluk ve bu yoğunluğu besleyen altkentler (suburb) olduğunu düşünürsek metropolü metropol yapanın büyüklük olmadığı açıktır. Lerup'un metropol için altını çizdiği ayırt edici özellik harekettir. Burada yapılı çevre ile kastedilen tam da Lerup'un hareketin metropole göre sınırlı olduğunu söylediği kent dediği çevrelerdir. Hareketin ve hızın, anlamı çoğaltmayı ya da derinleştirmeyi sağlayamayacağı ancak anlamın üstünden geçmeye sebep olacağı düşüncesi göz önüne alındığında Lerup'un kent ve metropol ayrımı anlamlı gözükmektedir. Ancak bu ayrımda hareketin anlamla olan ilişkiyi dönüştürdüğü ve bunun her zaman yavanlaşma ya da sığlaşma ile sonuçlanmayacağı yolundaki itiraz hakkının saklı tutulması gerekmektedir.

Lerup'da metroplü kentten ayıran bir diğer özellik metropolün doğal olanla kurduğu ilişkidir. Ona göre altkent metropolü (suburban metropolis) yanında, eski kalan kentin yörüngesini, bitmiş ve kesinleşmiş bir yapaylık belirlerken metropol doğalı ya da doğalla yapayın olağandışı karışımını işaret eder: "Modern metropolde doğa kendine pragmatik ve karmaşık bir yer edinir."[3] Metropdeki doğal olana yapılan bu vurgu, metropolün hareket ve hızla ilişkisini de çok katmanlı bir okumaya tabi tutmayı gerektirmektedir. Çünkü kentten "zaman ve mekan kavramsallaştırmamızı destabilize eden metropole" geçiş basit bir ad değişikliğinden öte "bir halden fasılasız bir harekete radikal bir geçiştir" (Lerup, 2000, s. 77). Ve nasıl ki hareket bir eylem olarak anlamı sorunsallaştırmazsa, doğal olan da bir nesne olarak anlamla kurulmamıştır, doğal olanın anlamı salt yüklenmiş anlamdır. Dolayısıyla metropolün doğayla kurduğu ya da kurmaya çalıştığı çelişik ilişki, –çelişik çünkü metropol, bir yandan dev bir yapay dünya, diğer yandan tam da doğal olanı yeniden fark edişin ortamıdır– metropolün anlamla kurduğu ilişkinin anlaşılmasında benzer rotaları işaret etmektedir. Arkada bırakılan kent ve ondan sonra gelen metropol hem zamanla hem de mekanla kurulan ilişkiyi farklı yönlerde zorlamıştır. Lerup'un "kentin

[3] Lerup, düşüncesini kurarken Tafuri'nin "Architecture and Utopia"sı ile, hayranlık ve çok anlamlılığın getirdiği huzursuzluk arasında gelip giderek hesaplaşır: Tafuri'nin Amerika'yı ve altkent

arkitektonik düzeninin entropi ile yer değiştirdiği"ne ilişkin belirlemesi[4] mekanın ağırlığının metropolde zamana kaydığını ima etmektedir ancak bu belirlemenin doğurduğu "metropolde sadece zamanın kaldığı"na ilişkin düşünce yeniden gözden geçirilmelidir (Lerup, 2000, s. 174). Çünkü metropolde altkentlerin ve altkentlerle kuşatılmış merkezin sebep olduğu ya da sağladığı aradalıklar, bitmemişlikler, belirsizlikler verimli anlamsal potansiyellere sahip olsa da kentin bir *palimpsest*[5] olarak, metropolle kıyaslanmayacak bir zamansal çok katmanlılığa sahip olduğu şüphe götürmez. Bu metropolün zamansal katmanlılığı olmadığı anlamına değil olsa olsa metropolün zamansal katmanlarının değişken ve geçirgen olması anlamına gelebilir. Dolayısıyla altkentlerle karakterize olan, bununla bağlantılı olarak mekansal çoğulluğa sahip olan metropol, hareket ve doğal olanla ilişkisi ve kentlere göre daha faklı bir zamansal katmanlılığa sahip olması ile anlam üretmek konusunda farklı bir noktada konumlanmaktadır.

Değerlendirme sürecinde belirlenen yaklaşımın geçerliliği açısından, kent ve metropol farkı nasıl belirleyici ise yapılı çevre olarak kente ilişkin şu ayrımın akılda tutulması da önemli ve gereklidir. Bu ayrımla şu iki tip kentten bahsedilebilir. İlki; belirgin bir süreçte insanla yaşantı üzerinden kurdukları bağ itibariyle tarihsel ve kültürel geçmişlerinin derinliği ile karakterize olan ve bununla bağlantılı olarak daha yoğun anlam katmanları barındıran yapılı çevreler. İkincisi ise; anlam boyutu kullanımla, yüzeysel ya da güncel gösterimlerle, anlık deneyimlerle belirlenen ve bu nedenle katmanlı bir okumaya verdikleri olanaklar sınırlı olanlar –Metropol altkentleri genelde böyle kentlerdir.– Bu ayrım, çevreyi orada duran bir ortam olmak yerine yaşantının kendisi olarak ele aldığımızda geçerli ve işe yarardır. Yaşantı ile hemhal olma dolayısıyla anlam üretmeye olanak sağlama açısından ilk grupta tanımlanan yapılı çevrelerin daha elverişli oldukları tartışma götürmeyecektir. Bu nedenle burada yapılacak değerlendirmeler ilk gruptaki yapılı çevreleri anlamak ve bu çevreler üzerinden üretilen bilgiyi konumlandırmak için daha isabetli bir çerçeve oluşturmaktadır.

---

metropolünü "insan çevresinin acımasız ticarileşmesi" olarak tanımlamasını çok isabetli bulur ve önemser (Lerup, 2000, s. 22-23).

[4] Lerup'un bu belirlemesini Tafuri de desteklemektedir. Tafuri'ye göre metropolün mevcut aşırılığı kendini, strüktürün eksikliğinde, bitimsiz tekrarda, sadece kendini anlatan biçimin fazlalığında görünür kılmaktadır: "Boş göstergelerin evreni bütünüyle düzensizliğin yeridir" (Lerup, 2000, s. 26).

[5] Huyssen kentlerin ve yapıların, mekansal palimpsestler olarak değerlendirilebileceğini söyler (Huyssen, 2003, s. 7).

4.2. Yapılı Çevrenin Değerlendirilmesi

Öncelikle burada değerlendirme; çözümleme, açıklama, tanımlama, betimleme, okuma, yorumlama gibi farklı düşünce gelenekleri içinde farklı çağrışımları olan eylemlerin tümünün genel adı olarak kullanılmaktadır. Değerlendirme genel adıyla tanımlanmaya çalışılan bu düşünsel tavır alma biçimleri, benzer ya da birbirinden tamamen farklı bilgi üretme yollarına işaret etmektedir. Başka bir deyişle farklı –zaman zaman dirsek temasında zaman zaman karşıt– düşünce geleneklerinin benimsedikleri yapma biçimlerinin kendi sözcük dağarlarındaki karşılıklarıdırlar.

Mimarlıkta bilgi üretiminin, hem epistemolojinin ilkeleri hem inanç, ideoloji, yaklaşım bağlamında sorunsallaştırılması diğer disiplinlerle aynı tarihsel aralıklarda olmasa da benzer bir çizgide seyir etmiştir. Farklı epistemolojik çerçeve önerileri ya da –epistemolojinin, bilginin kesinliği ve genelliği üzerine kurulduğunu düşünürsek– epistemolojinin çizdiği çerçevenin silinmesi önerileri[6] mimarlıkta da bilgi üzerinden yapılan tartışmaları diğer bilgi alanlarıyla tam eşzamanlı olmasa da yönlendirmiştir. Mimarlık gibi birçok yapma biçimini kolayca bünyesinde barındıran bir uğraş alanı için kesin bilgiden, koşulların farklılaşmasını göz ardı eden genelleştirmeye yarayan metotların genel geçerliğinden bahsetmenin olanaksızlığı artık bugün açıktır. Bu argümandan hareketle mimarlıkta yapılı çevre üzerinden üretilen bilginin farklı rotalar izlenerek üretildiği de kolayca söylenebilir. Modayı pejoratif anlamının dışında zamanın ruhunu belirleyen izlekler olarak daha kapsayıcı bir anlamda anlarsak mimarlık bilgisinin üretilmesinin koşullarını "modalar"ın belirlediğini söylemek geçici ve isabetsiz bir durum tespiti olmayacaktır. Dolayısıyla her ne kadar aydınlanmanın ya da modernitenin kendi eleştirisini içinde barındırdığı iddiasının haklılık payı olsa da, düşünce gelenekleri tam anlamıyla eleştiriyle "moda"larının geçtiği noktada yüzleşmeye başlarlar. Bu nedenle yapılı çevre merkezli değerlendirmeler, mimarlığın kendi düşünsel çerçevesinin de ötesinde genel epistemolojik çerçevenin aşınmaya, yıpranmaya, eleştirisinin ses getirmeye başladığı noktada kendinden önceki ve sonraki ile daha isabetli ve ufuk açıcı ilişkiler kurmaya başlar denilebilir.

---

[6] Fiziksel çevre okuması yapan kimi kuramcılar felsefe, sosyoloji gibi alanlardaki öncüllerden aldıkları motivasyonla yeni düşünsel çerçeveler önermişlerdir. Genelde fenomenoloji ve hermeneutik geleneğinden temellenen bu çalışmalardan bazıları için bkz. Dovey, 1999; Lerup, 2000; Mugerauer,

4.2.1. Yapılı Çevrenin Değerlendirilmesinde Farklı Eğilimler

Bu bölümde, önce mimarlık bağlamında yapılı çevrenin değerlendirilmesinde bilinen ve yaygınlık kazanmış kimi yaklaşımlardan sonra konvansiyonel bilgi üretim yollarına mesafeyle bakan, yeni sözcük dağarları ve kavramsal çerçeveler öneren çalışmalardan bahsedilecektir. Burada bu iki grup içine dahil edilebilecek çalışmaların, bir dökümünü çıkarmak amaçlanmadığı gibi tümünden bahsetmek de amaçlanmamaktadır. İki grup içinde yaklaşımlarının karakteristiklerini taşıyanlar seçilerek, bakış açıları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu eleştirinin daha etkili yapılmasını sağlayacak, çizgileri daha keskin örnekler özellikle tercih edilmiştir.

Yapısalcılık, 19. yüzyılın sonlarında kuramsal çerçevesi oluşmaya başlamış ve birçok disiplini etkilemiş bir düşünce edimi, epistemoloji ya da yöntem önerisi olarak özellikle 20. yüzyılın ortalarında birçok disiplini olduğu gibi mimarlık söylemini de etkilemiş ve belirlemiştir.[7] Başlıca karakteristikleri kısaca hatırlanacak olursa; dizge, yapısalcılık için temel anahtar kavramdır. Dizge olarak yapı; kurallarla sağlanmış bütünselliği, dönüşümü ve kendine yeter olmayı içeren temel çerçevedir.[8] Dizge kendini, bütün elemanların kendini diğerleri ile girdiği ilişkide anlamlı kıldığı bir bütünlükle, bu sayede kendi kendine yetme ve sabit olmayan ancak ilkeli bir dönüşümle tanımlar. Bilgiye ulaşmanın yolunun teorik çözümlemeden geçtiği düşüncesi bütün farklı yapısalcı kollar için ortaktır. Ancak yapının, olgunun dizgesel doğasına mı yoksa kurgusuna/kompozisyonuna mı referanslık ettiği temel bir tartışma konusudur.[9] Bu da yapısalcılıktaki antropoloji ve dil bilim temelli yaklaşımlar arasındaki farka işaret etmektedir. Yapısalcılığın, tarihsel ve niceliksel olanı, çizdiği epistemolojik çerçevenin dışında bıraktığı söylenebilir.[10] Yapının çözümlenmesinin gerektirdiği bakışla eşzamanlılığı benimseyen bir yaklaşımın tarihin artzamanlılığına mesafeyle durmasının nedenleri açıktır. Niceliksel olanla mesafesi de ampirik[11] olanın sağladığı yığılı gözlemlerden ve uzun indekslerden çok

---

1995; Seamon, 1994. Çerçevelerin silinmesi önerisi ise bir grup post-yapısalcıdan gelmiştir ve mimarlık dahil yapılı çevre ile uğraşan kimi disiplinlerden destek bulmuştur, bkz. Mugerauer, 1994.

[7] Bkz. Lawrence, 1987, s. 51-67.

[8] Bkz. Piaget,1971, s. 4-5.

[9] Bkz. Lawrence, 1987, s. 39.

[10] Bkz. Glassie, 1975, s. 42.

[11] Derrida'ya göre yapısalcılık ampirizmin eleştirisi olma iddiasındadır. Bkz. Derrida, 1978, s. 288.

teorik akıl yürütmeyi benimsenmesiyle açıklanabilir. Pozitivizmin akıldan yola çıkarak ulaşmayı hedeflediği evrensellik ideali ile yolu kesişirken, olguyu ve niceliği ölçüt olarak kabul etmeyişi onu pozitivist dünya görüşünden ayırır.

Mimarlıkta yapısalcılık, yapılı çevreyi merkeze alarak üretilen kuramlarda özellikle 20. yüzyılın ortalarını geçtikten hemen sonra etkili olmuştur ve yüzyılın sonuna kadar pozitivist bakışın desteğiyle neredeyse tek bilgi üretme şekli olarak etkisini sürdürmüştür. Temelde yapısalcılığın çizdiği çerçeve mimarlığa etkisini dilbilim, göstergebilim, antropoloji, psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin yöntemleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Kentler başta olmak üzere yapılı çevrenin gramerini çözümlemek üzere yola çıkan sentaks ya da genelde düz anlamı konu eden ve yan anlamları sayılı hale getirmeye çalışan semantik çözümleyici yaklaşımların çerçevesini yapısalcılığın temel ilkeleri oluşturur. Sentaktik çözümleme denilince akla sadece mimarlığın ilgi alanında yer almayan bilişsel haritalara, zihin haritalarına, biçim grameri ve mekan dizimi kuramlarına,[12] semantik çözümleme denilince de Broadbent, Rapoport, Bechtel, Canter, Krampen, Hershberger gibi kuramcıların ortaya koydukları modellere işaret edilmektedir.

Lynch bugün yapısalcı yaklaşımın mimarlık ve kent planlamadaki kült ismidir artık. Kentlerin okunaklılığı saptamak için kullanıcıların gözlemlerinden yararlanarak belirlediği elemanların kullanıcı imgesindeki hallerinin ve bunların mevcuttaki durumlarının harita gösterimleri kentin bir dizge olarak çözümlenmesine ilişkin çalışmalardır.[13] Kentin okunaklılığına ilişkin bütünlüklü bir yaklaşım geliştirme iddiasında olan Lynch'in çalışması tanımladığı yöntemle de yapısalcı bakışa sağdıktır. Zaten bilişsel harita oluşturmak adına çok verimli bir çerçeve çizer yapısalcılık. Lynch'in çalışmasının ardılları mimarlığı dille ilişkilendirerek hem mevcut bağlamı hem de tasarım sürecini formel, algoritmik ve mantık temelli olarak açıklamaya çalışmışlardır.

Çok çeşitli bilişsel haritalarla birlikte Stiny'nin biçim grameri, Mitchell'in ve Coyne'nun algoritmik mantık modelleri, Hillier ve çalışma arkadaşlarının mekan

---

[12] Antropoloji ve dilbilim içinden kurulan yapısalcılık, birçok farklı disiplin içinde farklı noktaları öne çıkarılarak yorumlanmıştır. Yapısalcılık Piaget'nin önerdiği gibi global ve analitik olarak iki ayrılırsa mimarlık için de belirleyici olan bilişsel yapısalcılık, analitik yapısalcılık içinde değerlendirilebilir. Bkz. Lawrence, 1989, s. 39-41.

[13] Bkz. Lynch, 1996.

dizimine ilişkin çalışmaları ya da bilgisayar ortamındaki CAD temelli programların çıkışını oluşturan sistem teorisi[14] ilhamlarını yapısalcılık temelli dil kuramlarından almıştır. Stiny, kurduğu formel dilin kısıtlı çerçevesine sadık kalışı Mitchell ise ölçülemez olanı dışarıda bırakmasıyla bilgi üretiminin epistemolojik çerçevesine sadıktır ve pozitivizmin dışarıda bıraktıkları ile diyaloga geçmeye direnir.[15] Bu anlamda bir direnç göstermeyen, modelin kapsayıcılığı ve fazlasıyla tanımlı olmasının dışında yaygın bir iletişim ağına sahip olması ve yoğun kurumsallaşma çabaları ile de dikkat çekici olan çalışma mekanın sosyal mantığını çözümlemek üzere yola çıkan, Hillier ve arkadaşlarının ortaya koyduklarıdır.[16]

Mimarlığa ilişkin bilgiyi tasarımı merkeze alarak çözümlemeye çalışan Coyne'nun çalışmaları ise bilgiye tasarımın mantığını merkeze koyarak ulaşmaya çalışır. Mantığı, tutarlılık (aksiyomlar seti ile teoremin tutarlılığı kastedilmektedir) ve düzen içeren kesin kuralları olan bir usa vurma dizgesi olarak tanımlayan Coyne düşüncesini, tasarıma ilişkin bilginin mantıksal programlama ve bilgi tabanlı tekniklerin kullanılarak üretilebileceği üzerine kurar.[17] Dolayısıyla kendisinin de belirttiği gibi yaklaşımı aksiyomları sorgulamayı, yıkıp yeniden şekillendirmeyi, bir anlamda gerçekliği yeniden kurmayı sorunsallaştırmaz (Coyne, 1988, s. 11).

Kapsamlı bir konu ve ölçek repertuarını çözümlemek için yöntem tanımlamaya çalışan Hillier ve arkadaşlarının yaklaşımı, Alexander'ın Kalıp Dili'ne ya da biçim grameri çalışmalarına[18] olduğundan daha fazlasını Lynch'e borçludur. Şöyle ki yapısalcı geleneğin temellendirdiği Mekan Dizimi, her ne kadar mekana, dizim ya da biçim üzerinden yaklaşmayı tercih etmeyerek mekanın sosyal boyutunu, mekanın

---

[14] Stiny, 1980; Mitchell, 1990; Coyne, 1988, 1995; Hillier, Hanson, 1984 ve Hillier , 1996.

[15] Stiny, Mitchell ve Coyne'nun teorileri kent ölçeğinden çok tek yapı göz önüne alınarak kurulmuştur.

[16] Bu çalışmaların ana çıkış noktası ve erken örneklemeleri Hillier ve Hanson'ın "The Social Logic of Space" isimli, daha gelişmiş hali ise Hillier'ın "Space Is the Machine" isimli kitaplarında anlatılmaktadır. Bkz. Hillier, Hanson, 1984 ve Hillier, 1996.

[17] Bkz. Coyne, 1988, s. 3-7.

[18] Hillier teorisini 'kalıp dili' ve 'biçim grameri' ile karşılaştırarak konumlandırır: Alexander'ın "Pattern Language"nde konfigürasyonların olumsal özelliklerinin fazlaca sınırlı tutulmasını kendi çalışması için yararlı sayarken bu düşüncenin mekansal düzenlemenin hiyerarşisi ile belirlendiğini bu nedenle hiyerarşik olmayanı ve mekan ilişkilerinde vazgeçilmez gördüğü soyut nosyonları engellediğini iddia eder. Stiny ve Gips'in "Shape Grammer"ini "düzensiz dizgeleri modellemek için aşırı hassas" bulur ve 'biçim grameri'nin mekansal kalıpların soyut oluşturucu ilkeleriyle ilişkili olduğunu oysa kendi kavramı olan 'sentaktik oluşturucular'ın daha basit olduğunu ve biçim temelli olmadığını söyler (Hillier, Hanson, 1984, s. xi-xii).

toplumla ilişkisini[19] ortaya çıkarmayı hedeflese de Lynch'in haritalarında oluşan sonuçlara benzer şekilde Hillier ve arkadaşlarının elde ettiği sonuçlar da, daha çok boşluğun topolojisi hakkında fikir vermektedir. Bu yaklaşım her ne kadar sosyal temelli oluğunu iddia etse de kurduğu model, ancak biçimin geometrisini ve boşluğun topolojisini çözümleme potansiyeline sahip gözükmektedir: Bu nedenle de model kurucu yaklaşımların, görüngüsünü türdeşleştirici ve seçtiği metodun belirlenimciliğini kabul eden tavrını paylaşır. Yaşantı bağlamında birbirinden çok farklı fiziksel çevreler, Mekan Dizimi'nin ortaya koyduğu modelle benzer sonuçlar doğurmaktadır. Modelin belirlenimciliği sonuçları homojenleştirirken fiziksel çevrenin yaşantı bağlamında okunabilmesine olanak vermediği gibi biçime ilişkin özgüllüklerin de ortaya çıkmasını öngörmemektedir.

Hillier ve arkadaşları amaçlarını her ne kadar "bilginin akademik disiplinler içinde üretilmesi gerektiği inancını tersine çevirmek" (Hillier, Hanson, 1984, s. x) olarak belirleseler de sonucun bu amaçla örtüştüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. Modelin kullanılmasında araştırmacının gözlemlerinin ve deneyimlerinin modele katkısını tam da bu örtüşmeyi sağlamak için fazlaca önemsemektedirler[20] ancak bu katkının model kapsamında nasıl yapılacağı belirsizdir. Önerilen model özgül olanı yakalamayı, araştırmacının deneyimine bırakırken sonuçta elde ettiği genellemeler de özgül olanın doğasını anlamayı sağlamaz. Bu noktada Lawrence'ın Hillier ve arkadaşlarının çalışmalarını "morfolojik arketiplerin tipolojisi"[21] olarak değerlendirmesine de katılmak mümkün değildir. Arketipin biçimbilimle ilişkisinden şüphesiz söz edilebilir ancak arketip biçime değil öze ilişkin karakteristikleri ifade etmektedir. Dolayısıyla bir model olarak Mekan Dizimi'nin arketiplerle ilişkisi sınırlıdır. Diğer yandan Hillier ve arkadaşlarının vurguladıkları gibi Mekan Dizimi'nin amacı zaten formlar dünyasının çözümlemek değildir.

Burada bahsedilen belirleyici ve etkili olmuş örneklerin ve diğerlerinin dışında aslında yapısalcı yaklaşımın etkisi mimarlığın özüne ilişkin konularda kendini göstermiştir. Yapısalcılığın mimarlıktaki tezahürü, pozitivizmin desteğiyle tasarım sürecinin nesnelliğe ve iyi tanımlanmış bir yönteme ihtiyacı olduğu inancına,

---

[19] Hillier ve Hanson, 1984, s. x.

[20] Axman ve Pesh isimli bilgisayar programlarının anlatıldığı el kitabında bu konuya özellikle değinilmektedir (Space Syntax Laboratory, 1997).

[21] Lawrence, 1989, s. 52.

mimarlığın bilgisinin "rasyonalize" edilmesi ve mimari eleştirinin öznellikten kurtarılması gerektiği düşüncesine zemin hazırlayarak mimarlığın varoluşsal sorulardan uzaklaşmasında etkili olmuştur. Hepsinden önemlisi yapının keşfi, bu uzaklaşmanın hem sebebi hem sonucu olarak teorik yaklaşımın yaratıcısı da olan formalizasyona hız vermiştir.[22]

Yapısalcı yaklaşımda esas olan, her ne kadar teorik düşünce ise de –tasarım bilgisinin üretilir değil, bulunur ve keşfedilir olduğunu savunan pozitivizmin ve aydınlanmanın mimarlığa da mirası olan modernizmin tek, kesin ve mutlak rasyonel gerekçeler üreten anlayışı ile birlikte–, deneyimlenebilir olanı gözlemin nesnelliğine teslim ederek çözümlenmesi gereken bir veriye indirgemiştir; dizgeleri kurmak için önsel düşünce konstrüksiyonlarından hareketle, gözlemlenenin rasyonel olarak gerekçelendirilmesini sağlayacak ya da gözlemlenen olguda içkin olanı açığa çıkaracak çözümlemelere ihtiyaç olduğu düşüncesinin çerçevesini yapısalcılık belirler. Çevre-davranış çalışmaları da yapısalcı geleneğe zihindeki modelle, gözlenenin birbirine üstünlük kurma çabasının zayıfladığı noktada eklemlenir; dizge ampirik olanın desteği ile gözden geçirilmelidir. Sentaktik ve semantik çözümlemeleri de kapsayacak şekilde antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve bu temel alanların var ettiği ara kulvarları referans kabul ederek çevre ve insan ilişkisini çok boyutlu şekilde ele almaya çalışan çevre-davranış çalışmalarında birkaç on yıl gibi kısa zamanda azımsanamayacak sayıda çalışmayla donanmış bir literatür oluşmuştur.

Çevre-davranış çalışmaları denilince akla gelecek en önemli birkaç isimden biri olan Rapoport neredeyse teorisinin tamamını çevre tasarımında kullanıcının asıl olduğu üzerine kurar; kullanıcının anatomik, fizyolojik, psikolojik varlığı bir yana kültürel bağlamının oluşturduğu ve kültürel bağlamı oluşturan ve yaşayan kullanıcıdır özellikle üzerinde durduğu.[23] Mimarlık söyleminin oluşumuna hızlı bir göz atış bile, mimarlık ürününün kullanılır olmasının mimarlık bilgisinin özerkliğini tehdit altında tuttuğunu gösterecektir. Bu nedenle tasarıma referans olarak kullanıcı mimarlık için her zaman bir sorunsaldır. Rapoport ve genelde çevre-davranış çalışmaları her ne kadar kullanıcıyı fiziksel ihtiyaçlar bağlamında dar anlamıyla anlamasa da –ki anlayan yaklaşımlar üretilmiştir çevre-davranış çalışmaları içinde–, çevrenin

[22] Bkz. Piaget, 1971, s. 5.
[23] Özellikle bkz. Rapoport, 2004, s. 8-16.

oluşumunda ancak müelliflerden bahsedilmesiyle ve kullanıcının türdeşliği düşüncesinin zayıflamasıyla, kullanıcı temelli ölçütler tasarımda silikleşmeye başlamıştır. Burada kullanıcının tanımının netleşmeye başlamasıyla belirleyiciliğinin azalmaya başladığı anlamı çıkarılabilir ve bu da bir çelişki olarak görülebilir. Fakat bu yalnızca modernitenin içkin çelişkilerinden sadece biridir ve çözümlenmesi en az diğer çelişkiler kadar çetrefildir. Kullanıcıyı temel alan düşünce çevre-davranış çalışmalarında her ne kadar kültürel bir temele oturtulmaya çalışılsa da kullanıcı bir yana, tasarımda kullanımın ölçüt olarak belirleyiciliğinin üst sıralarda olduğu düşüncesi inandırıcılığını daha 20. yüzyılın ilk yarısında yitirmiştir. Zaten tasarım söz konusu olduğunda ortada ne inisiyatifli bir kullanıcı, ne istenenle mutluluğu sağlayacak ölçütler arasında tam bir örtüşme, ne sabit ihtiyaçlar ve istekler, ne de ortalama bir kullanıcıdan söz edilebilir. Dolayısıyla yapılı çevrenin tasarımında kullanıcıya ilişkin bilginin değerlendirilmesi tasarımcının yorum yeteneğine kalmıştır ve bu bilgi tasarım sürecindeki her hangi ölçütten biridir. Ancak Rapoport kültürün izi olarak çevrenin kolaylaştırıcı veya yasaklayıcı olabileceğini ama belirleyici olamayacağını söylese de[24] –bu değerlendirme çevre-davranış çalışmalarının geneli tarafından benimsenmiş gibi görünür– bilginin oluşturulduğundan değil keşfedildiğinden,[25] kurama giden yolda genellemeler yapmak ve bu genellemelere giderken daha çok kanıtla kapsayıcı olmak gerektiğinden,[26] tarafsız bir tanımlamaya ve kavramsallaştırmaya ihtiyaç olduğundan[27] dem vuran bir yaklaşım kültüre ancak kendini tanımlı bir kullanıcı ile belirleyen nedensellik penceresinden bakabilir, bu nedenle de işlevselciliğe getirilen eleştirileri "operasyonel bir tanımlama"[28] getiremedikleri için hafife alır.

Rapoport'da olduğu gibi genel olarak çevre-davranış çalışmaları, öznenin çevreyle ilişkisini semantik temelli olarak sorunsallaştırırken özne değil nesne odaklı bir yaklaşım geliştirmiştir: Örneğin Rapoport kullanıcıyı anlamın üreticisi olarak görmez, onun için kullanıcı, "nesnenin sağladığı anlam"ın peşindeki doğru öznedir.[29] Özellikle anlam ölçme niyeti ile yola çıkan bu çalışmaların amacı; anlamı

[24] Rapoport, 2004, s. 19.
[25] Rapoport, 2004, s. 8.
[26] Rapoport, 2004, s. 26.
[27] Rapoport, 2004, s. 27
[28] Krampen, 1980, s. 75.
[29] Rapoport, 1990, s. 19.

kesinleştirmek, yan anlamları olabildiğince azaltarak düz anlamı kolay anlaşılır kılmaktır. Yan anlamların çeşitliliğini görmezden gelen bir indeks oluşturmak,[30] oluşturulmuş sıfat gruplarıyla gösterenle gösterilen ilişkisini sabitlemek[31] bu amaca hizmet eder. Daha çok algı ve düşüncenin ürettiği kolay ele gelir düz anlamı çözümlemeye çalışır çevre-davranış kuramları[32] çünkü ulaşmaya çalıştığı nesnellik idealinde kişisel coşkulara, duygulara, sezgilere; anlamın çeşitliliğine, çok boyutluluğuna, dönüşümüne ve değişimine yer yoktur. Zaten çevre-davranış çalışmalarının ana damarını oluşturan birçok çalışma, insanda içkin olan öznel tercihleri, ideolojik gerekçeleri ve insanın ürettiği anlamın çeşitliliğini giderilmesi gereken bir problem ya da temizlenmesi gereken bir alan olarak değerlendirmiştir.[33] Yine Rapoport'un yaklaşımıyla örneklendirecek olursak ona göre kullanıcı ve tasarımcının olmak üzere iki türlü anlam vardır.[34] Kabul edilecektir ki bu ancak estetik parametreler söz konusu olduğunda yapılabilecek bir ayrımdır.[35] Oysa çevresel anlamın "örtüsünün aralanması" sadece estetik değil hiçbir parametrenin ağırlıklı belirleyici konumuna kolayca yerleştirilemeyeceği bir kavrama şeklini gerektirmektedir: Bütün anlam kategorilerinde olduğu gibi çevresel anlam da ancak çok yönlü bir anlama çabasıyla kendini açık edecektir. Anlam, nesnede içkin olmadığına göre anlama için gerekli ama yeterli olmayan optimum ön koşul da Husserl'in idealist fenomenolojisinden beri bilindiği gibi yönelmişliktir. Kullanıcının mı yoksa tasarımcının mı yönelmişlik adına daha avantajlı olduğu sorusu ise yapılan isabetsiz ayrımın tuzaklarına düşmeye sebep olacak gereksiz bir tartışma doğurur. Ve bu tuzaklar anlamın göreli olduğuna ilişkin düşüncelerle örülmüştür. Rapoport ve diğerlerinin fark edemediği ise anlamı nesnelleştirmeye çalışırken farklı insanlar için anlamın farklılaşacağı ön kabulü ile işe başlamanın anlamın göreliliğini peşinen kabul etmek olduğudur. Erken yapılı çevre değerlendirme çalışmalarında ölçülebilir olmayan her şey demek olan görelilik, kabul edilemeyecek bir durum, bir zaaf olduğu için anlam söz konusu olduğunda özne değil nesne başroldedir. Rapoport

---

[30] Bechtel, 1980, s. 220-22.

[31] Canter, Tagg, 1980, s. 4 ve Hershberger, 1980, s. 25.

[32] Hershberger, 1980, s. 22.

[33] Bechtel'in anlam söz konusu olduğunda problem olarak saptadığı maddeleri, öznel olan ve anlamın çok boyutluluğu oluşturur. Bkz. Bechtel, 1980, s. 215-219.

[34] Rapoport, 1990, s. 15-19.

[35] Rapoport kullanıcının ve tasarımcının anlamı arasındaki ayrımı yapının ve yapıyı oluşturan elemanların formları üzerinden örnekler. Bkz. Rapoport, 1990, s. 16.

anlamın nesnede içkin olmadığına ilişkin düşünceden haberdardır ve ilke olarak bu düşünceyi kabul eder ancak düşünce silsilesini bu argüman belirlemez. Kendini "nesnenin anlamı sağlayacağı"na ilişkin yargıdan kurtaramaz; problemin asıl mecrasının nesne olduğu üzerine kuruludur savı. Çünkü ona göre mimarlıkta kullanılan kimi elemanlar iletişimi; metaforik, incelikli ve öznel kullanımlarıyla zorlaştırırlar[36] dolayısıyla anlamın belirsizliği, kolay ele gelmeyişi, çok katmanlılığı çevreyle kurulan ilişkide insanın var oluşunu belirleyen bir kategori değil olsa olsa aranan anlama ulaşma yolunda bir engeldir. Özne olarak mimar ise bu belirsizlik içinden seçtiği anlamları kullanıcıya dayatır bu nedenle Rapoport mimarlıkta modern hareketi kullanıcının anlamına bir saldırı olarak değerlendirir[37] oysa asıl sorun anlamın sadece bu bahsedilen düz anlamlardan oluştuğunu sanmakta aranmalıdır. Rapoport'un anlam konusundaki ifadeleri çelişkilerle doludur. Anlamın öznede içkin olduğu düşüncesini sadece sözde kabul eder; birçok ifadesinden nesnenin anlam ürettiği düşüncesi çıkmaktadır.[38] Zaten nesnenin anlam ürettiğini kabul etmese, gösterge ve sembolün farkını ilkinin tek anlamlı ikincisinin çok anlamlı olmasında aramaz.[39] Çünkü sembol de bir göstergedir ve diğer göstergelerden daha çok şey göstermesiyle yani çok anlamlı olmasıyla değil, olsa olsa farklı bir sosyal uzlaşının nesnesi olmasıyla ayrılabilir. Nihayetinde Rapoport'un erken insan-çevre çalışmalarının, anlam gibi belirsiz ve yumuşak konuları, bilimsellik adına pozitivist yaklaşımları nedeniyle ihmal etmelerini ironik bulması[40] fazlasıyla ironiktir.

Krampen de anlam üzerine geliştirdiği düşüncelerinde pozitivist nesnelleştirme idealinin cenderesi içindedir. Semiyolojinin temel kurallarından hareket ettiği ve "bilişsel edimlerin semiyolojideki yeri"ni çözümlemeye çalıştığı için yaklaşımı, yapısalcılığın zaaflarını taşır. Yapılı çevrede ele alınmaya değer göstergelerin izini sürmeye çalışırken iletişim aracı olarak her türlü göstergeyi, dil dışında kendi düzeneği olan bir anlam iletici olarak değerlendirir.[41] Araçsal edimlerin nasıl kurulduklarını çözümlemek için genel bir model kurmayı önerirken göstergeleri nesnelere indirgemeyi uygun bir yaklaşım biçimi olarak görür ve ona göre bilişsel

[36] Rapoport, 1990, s. 19.
[37] Rapoport, 1990, s. 22.
[38] Bkz. Rapoport, 1977, s. 2, 11, Rapoport, 1990, s. 19, 46.
[39] Rapoport, 1990, s. 46.
[40] Rapoport, 1990, s. 19.
[41] Krampen, 1979.

ön-kavramsallaştırmalar özdeksel gerçekliği önceler.[42] Krampen'de kentsel çevrenin anlamı "araçsal anlam"a indirgenmiştir ve yapıların araçsal anlamı da işlevle oluşur. Gösteren gösterilen ilişkisi bu araçsal anlamın tanımladığı bir ilişkidir. Dolayısıyla Krampen'de dil diğer gösterge dizgelerini kuşatmaz, olsa olsa onlardan biridir. Zaten anlam, araçsal anlama indirgendiğinde dili herhangi bir kod dizgesinden ayrı bir yere koymak mümkün değildir. Aslında Krampen göstergebilimin salt anlam çözümleyiciliği ile ilgilenmez. Kentsel çevre için bilişsel bir göstergebilimsel model geliştirmek istemektedir ve bu nedenle de kavramsallaştırmayı önemser: "[B]ir nesnenin ayırt edici niteliğini bilmek onun bir grubun parçası olarak bilmek demektir, başka bir deyişle onu bir kavramın uzantısı olarak bilmek demektir. Bu nedenle bir nesneyi ayırt etmek kavramsallaştırmayı gerektirir" (Krampen, 1979, s. 53).

Anlamın nesne üzerinden çözümlenmesi aslında nesnenin anlam üzerindeki naif belirlenimciliğine işaret etmektedir. Yapılı çevre söz konusu olduğunda nesnenin belirleyiciliği çevre-davranış çalışmaları için neredeyse kaçınılmazdır. Ancak nesne anlamın ölçütü ve bu da bir gelişmişlik ibaresi olarak değerlendirilemez. Aslında pozitivizmin sağladığı nesne ve nesnellik merkezli düşünce biçimi söz konusu olduğunda anlamın nesne tarafından ortaya çıkarıldığı inancı ideolojik bir tercih sayılmalıdır. Bunun dışındaki bir önsel düşünce, yapılı çevreyi anlama ya da çözümleme yolundaki bir yaklaşımı, rasyonellik saplantısının tuzaklarına düşürecektir. Bu nedenle yapılı çevre üretilirken mutlak rasyonel gerekçelerin varsayıldığını ve bu varsayılanların keşfedilmesiyle yapılı çevrenin anlaşılacağı ve bilgisinin üretileceğini düşünmek ya safdillikten kaynaklanan bir yanılgıdır ya da bir tür ideolojileri güçlendirme yoludur.

Rapoport ilkel toplumları özdekle olan bağları zayıf olan toplumlar olarak değerlendirir ve fiziksel çevrelerinin salt ihtiyaç ve gerekliliklerle ya da topografya, iklim ve malzemeden hareketle açıklanamayacağına söyler.[43] Ancak özdeksel olanın neden olduğu belirlenimcilikten, ilkel toplumların yaşam çevrelerini biçimlendirirken sembol kurucu düzenekler kullandıklarını saptayarak ve bu çevreleri mitolojik, dinsel ve liturjik öğelerle anlamaya çalışarak[44] kurtulmak pek olası değildir. Çünkü bu

[42] Krampen, 1979, s. 51.
[43] Rapoport, 1969, s. 42-43.
[44] Rapoport, 1969, s. 42-43.

saptamadan ve anlama çabasından, fiziksel çevrenin "gelişmiş" toplumlarda özdeksel olanın önceliğinde açıklanabileceği anlamı çıkarılırsa belirlenimcilikten sakınılmış sayılınmaz.[45] Şöyle ki insanın çevresiyle ilgili inisiyatifi, tarihsel aralıklardan ve gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak özdeksel olanla tinsel olanın beraberliğinde kendini gösterir. Bu noktada yanılgı "ilkel" ve "gelişmiş" toplumlar arasındaki fiziksel çevrenin açıklanma ölçütlerinden özdeksel olanın kategorilerinin neredeyse hiç değişmemesi, tinsel olanın ise kaymalar göstermesinden kaynaklanmaktadır. Zaten Rapoport'un yaklaşımında gelişmişlik, doğrusal tarih anlayışının bugündeki ucunu tanımlamaktadır ve bu doğrusallığın geçmişteki her safhası toplumsallık söz konusu olduğunda ilkeldir yani Rapoport'ta toplumsallık ölçütü bağlamında eski olan ilkeldir ve bugün de, gelecekte ilkel olarak anılacaktır.[46] Ancak dönüşüp değişse de ritüeller, törenler, sosyal etkenler yapılı çevrenin biçimlenmesinde bugün de fazlasıyla belirleyicidir. Dolayısıyla sadece özdeksel olanın yapılı çevreyi biçimlendirdiği iddiası olsa olsa aydınlanma pozitivizminin rasyonel aklının yarattığı bir yanılsama olabilir. Hem herhangi bir tarihsel aralıkta toplumsal anlamda bir ilkellikten bahsetmek hem de bugün gelinen noktada toplumsal olanın değil özdeksel olanın yapılı çevreyi belirlediği düşüncesi inandırıcılıktan uzaktır ve bu düşünce sadece mutlak gelişimi varsayan ideolojik bir tercihin ürünü olarak değerlendirilebilir. Zaten çevre-davranış çalışmalarında büyük ölçüde pozitivizmin kurduğu metodolojik düşüncenin dışında alternatif bir anlama yolu tanınmadığı için nesneyi anlamanın ve anlamlandırmanın üretilen gerekçelere, bunların niteliğine ve bağlamsal tutarlılığına bağımlı olduğunu hesaba katmak akla getirilmez. Rapoport'un ilkel ve gelişmiş arasındaki sosyal yapı temelli farka, verneküler olanın teorik ve estetik iddialardan yoksun olduğuna ve insanlara ve çevreye saygısına, geleneksel olanın düzenleyiciliğinin yitişine ve bina tiplerine odaklı bir değişim öngörüsüyle bugün modern bir vernekülerin kurulabileceğine, ilkel ve verneküler olanda insanın kişilik özelliklerinin etkisinin sınırlı olduğuna oysa modern insanın kendini dayattığına[47] ilişkin düşünceleri tam da pozitivist sterotiplerle örülmüş bir

[45] Duffy, Alexander ve Rapoport'un yaklaşımlarını karşılaştırırken Rapoport'un belirlenimci açıklamalarda bulunmadığını söyler (Duffy, 2000, s. xxv) ancak Rapoport'un özdeksel olanı, ilkel toplumlar için değil, modern toplumlar için ayırt edici olarak görmesi tam da böyle bir belirlenimcilik içinden düşüncesini kurduğunun işaretidir.

[46] Rapoport, 1969, s. 3.

[47] Rapoport, 1969, s. 3, 5, 7, 9, 13.

yaklaşımın tezahürleridir.[48] Rapoport'da bu sterotiplere sık sık başvurulduğu için ilkel, verneküler ya da başka deyişle endüstri öncesi yaşantı, mimarlık, yapılı çevre endüstri sonrası ya da modern olanlarla karşı karşıya getirilir ve değişimin dinamikleri sorgulanmak yerine yitenin, kaybolanın muhasebesi yapılır.[49]

Buraya kadar yapılı çevreyi sentaks ya da semantik üzerinden çözümleme çabası içinde olan kimi kuramların ve kuramcıların yaklaşımları, bu yaklaşımların aksadığı bu nedenle de geçersizleştiği noktalara değinilmeye çalışılmıştır. 1950'lerden 1980'lere gelindiğinde bir yandan yapısalcı düşüncenin gölgesindeki dil temelli mimarlık kuramları ve bunlar içinde özellikle sentaks çözümleyici yaklaşımlar ve birçok üst disiplinden beslenen çevre-davranış çalışmaları kök salarken, diğer yandan mimarlıkta yapılı çevrenin bilgisini çözümleyici bir dizge geliştirerek üretmek yerine daha az kapsayıcı olmayı göze alarak, gözleyenin duruşunu açık eden, yapılı çevredeki ayırt edicileri öne çıkaran bir anlama ve anlam üretme çabasının ürünü olacak bilginin üretiminden bahsedilir olmuştur. Kendini her zaman pozitivist ve yapısalcı geleneğe eleştirel bir tavır alarak ortaya koymayan bu yaklaşımların mimarlıktaki geçmişi birkaç on yılı geçmez. Ancak yine de pozitivizmin ve yapısalcılığın ana çerçevesini çizdiği konvansiyonel bilgi üretme yollarına başvurmaktan kaçınan bu çalışmalar yapılı çevrenin okunmasında farklı yaklaşımlar geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu yaklaşımlar, mimarlıkta tezin ikinci bölümünde bahsedilen özgül bir disiplin içinden yapılmayan genel tanımlamaları kendilerine referans alarak birkaç iz üzerinden oluşmuştur. Relph, Tuan, Norberg-Schulz,[50] düşüncelerini kurarken yapısalcı gelenekten tam bir kopmayı öngörmeseler de konu ettikleri görüngülerin görece yeniliği ile farklı bir duruşun temsilcisi olmuşlardır. Yapılı çevreye ve mimarlığa yaklaşırken alışılmış, çözümleme yetenekleri sınırlı kavramlar yerine

---

[48] Rapoport'un yaptığı verneküler tanımında güç, failler ve özne ilişkisini sorgulamayışını ele aldığı makalesinde Duque, Rapoport'un, Batı'nın, batı dışı olana –vernekülere– yaklaşımında kapsamlı bir politik duruş tariflememesini benimsediğini ve mimarlığı stabilize eden batı dışı toplumlara ilişkin antropolojik kategorileri kabul ettiğini söyler (Deque, 2002, s. 124).

[49] "House Form and Culture"ın son bölümü olan altıncı bölümün ilk paragrafında "kaybolmak" kelimesi arka arkaya beş kez kullanılmıştır; modern hayattaki uzmanlaşma ve kurumsallaşmayla vernekülerin gücünü kaybetmesi, ilkel ve vernekülerin açık hiyerarşisinin kaybolması ve bunun yansıması olarak toplumdaki hiyerarşinin kaybolması, mitolojik ve kozmolojik yönelimlerin kaybolması, ortak imgelerin ve değerlerin kaybolması. Bkz. Rapoport, 1969, s. 126.

[50] Relph, 1976; Norberg-Schulz, 1971, 1980, 1984; Tuan, 1990, 1997.

özellikle fenomenoloji ve hermeneutiğin düşünce dünyasına armağan ettiği kavramlar, anlama çabalarını yönlendirirken pozitivizmin özne nesne ikiliğinin ve genellemelerle ve dışarıda bırakılanları kapsayamamakla sonuçlanan soyutlayıcı mantığının belirleyiciliğinden vazgeçilebilmiş değildir. Birçok erken yaklaşımda görüleceği gibi kavramlar yeni ancak bunların örüntü oluşturmasını sağlayan düşünsel bağlayıcı, konvansiyoneldir; bir başka deyişle insana, varlığa ve bunların yaşantı temelli varoluşlarına ilişkin kavramlar alışılmış metodolojik şablonlardan kurtarılamamıştır. Dovey, Seamon, Mugerauer, Lerup [51] gibi isimler ise fenomenoloji, hermeneutik ve post-yapısalcı düşünce geleneklerinin oluşturduğu sözcük dağarını yapılı çevre içinden yeniden üretmişlerdir. Değişen dünya trendlerinin en azından merkezde ve yakın periferide yapılı çevreyi oluşturduğunu düşündüğümüzde ideolojik her türlü angajman da yeni sözcük dağarlarını belirlemekte ve yapılı çevreyi oluşturan her aktörü etki alanına almaktadır. Bu nedenle hem yeni ideolojik angajmanlar hem de yeni ya da yeniden kullanıma sunulan düşünsel yapılanmalar yapılı çevreyi anlama ve oluşturma aşamasında etkili olmaktadır.

Mugerauer yapılı çevrenin yeniden yorumlanmasının, dinamik ve yarışan alternatifleri bulmak, en yakın olan ama az görülene bakmak, her neyle ilgili olursa olsun kesin kararlar yerine soruların ucunu açık bırakmak adına gerekli olduğuna dikkat çekerken geleneksel ve yaygın olanı ters yüz etmeye çalışmaktadır.[52] Aslında benzer bakış açısını paylaşanların ve Mugerauer'in önerisi; hem yaklaşım biçiminin, hem de bakılan şeyin ve onunla kurulan ve onun kurduğu ilişkilerin, rutinin, bilinenin, alışılmış olanın dışına çıkarak yeniden ve hermeneutik bir okumayla ele alınmasıdır.[53] Benzer bir yaklaşımla her mimari durumun özgüllüğünden yola çıkan Lerup yapılı bir çevrenin öğesi olarak belirlediği bir köprüden[54] edinebileceğimiz izlenimi beş kategoride ele alır; nitelik, büyüklük, ilişkisellik, yer, zaman. Ona göre senteziyle köprüyü oluşturan bu beş kategori köprünün yapımının farklı veçhelerini

---

[51] Dovey, 1995, 1999, 2002; Seamon, 1984, 1994, Mugerauer, 1994, 1995; Lerup, 1997, 2000.

[52] Mugerauer, 1995, s. 117-125.

[53] Mugerauer geleneksel, dekonstrüktivist ve hermeneutik yaklaşımların farklarını, her bir yaklaşımı farklı görüngüler –Wittgenstein ve Jung'un yaşamları, işleri ve evleri, Mısır'dan bugüne piramitler ve Amerikan peyzajı ve manzarası– üzerinden yaptığı üç değerlendirmeyle anlatmaya çalışmıştır. Bkz. Mugerauer, 1995.

[54] Köprü hem doğrudan anlamıyla hem de eğretileme olarak, Heidegger felsefesinde de önemlidir. Bkz. Heidegger, 1975, s. 152-154.

işaret eder fakat onun hakiki doğası (actual nature) hakkında fikir vermez. "Onun şeyliği baştan savma kalır, bizim anlayışımızdan saklanmıştır" (Lerup, 1977, s. 22). Lerup'un köprü örneğinden hareketle yaptığı saptama bir genel bir kurallar dizisinden kaynaklanmadığı gibi kural koyucu ölçütler belirlemeyi de amaçlamaz. Senteziyle oluştuğu söylenen köprü, ilkelerin her seferinde yeniden belirlenmesiyle oluşur. Değerlendirilmeyi bekleyen her mimari öğe anlaşılmak ve anlamlandırılmak için çeşitli çözümlemelere ihtiyaç duyar ancak değerlendirme sürecinde çeşitli kategoriler belirlemek gerekli ancak yeterli değildir. Mimarlık kuramını oluşturan bilgi dağarının ağırlıklı bir kısmı Lerup'un köprüyü çözümlemek için belirlediği beş ilkede olduğu gibi koyulan ölçütler, belirlenen kategoriler, sınıflandırmalar ve gruplamalarla oluşturulmuştur. Tüm bunlardan kısıtlayıcılığından sıyrılabilmek için Lerup sosyal olanla maddesel olan arasına yerleştirdiği etkileşimsel mekanı oluşturabilmek için bitmemişi inşa etmeyi öngörür. Lerup'un bu yaklaşımı, tasarımı ya da yapılanmayı, fiziksel çevrenin oluşmasında girdilerden sadece biri olarak değerlendirmesi ile ilişkilidir. Diğer bileşen ikamet eden insanın –Lerup işlevselci bir bakış açısına sahip olmadığını işaret etmek için insanları kullanıcı olarak adlandırmaz– desteği ve yaptıklarıdır.

Lerup'un "bitmemiş sahne" (unfinished scafford) dediği şeyin mekansal esneklikle pek ilgisi yoktur, sahne ile kastettiği, kavramının doğrudan anlamının ifade ettiği gibi seyircileri ve aktörleri barındıran bir alan yaratmak, etraflı, çok yönlü bir bakış geliştirmek ve açık uçlu çevreler oluşturmakla ilişkilidir; farklı alternatiflerin bu bitmemişliğin altında yattığına inanmaktadır. Fiziksel çevrenin ikamet edenlerce oluşturulduğunu, yapılı çevreyi oluşturan her bir elemanın kullanımla yaşama katıldığını düşündüğümüzde en kapsamlı tasarımlar bile bitmemişlikten kurtulamazlar aslında. Ancak Lerup'un da dikkat çektiği gibi "bir yapı, ikamet edenin alternatiflerini azaltır ve onun hareketini belirli özelliklerle özgül bir yere ve zamana yerleştirerek sabitler" (Lerup, 1977, s. 24-25). Dolayısıyla yapılı çevreyi asıl var edenin onu deneyimleyen olduğunu saklı tutarak, deneyimin niteliğini arttıracak yapılı çevreler oluşturmak gerekmektedir.

Yaşantının niteliği sadece yapılı çevrenin sunduğu alternatiflerle ya da nitelikle ilinti değildir. Yaşantıyı belirleyen yapılı çevrenin kullanıma ilişkin sundukları da değildir. Yaşantı anlam ve anlamlandırmayla kurulur. Bağlamın anlamla doğrudan bir ilişkisi

vardır. Bir yapıyı "anlamlı bir nesne" haline getiren; bağlamın, hislerin ve düşünülenlerin karşılıklı etkileşimidir" (Lerup, 1977, s. 25). Nihayetinde tasarımcı yapıyı oluştururken sadece belirlediği kısıtlı ölçütlere müdahale edebilir. Asıl iletişime geçenlerin, deneyimleyen ve yaşantısının parçası haline getirenlerin ulaştığı sentez yapının anlamını var edecektir. Anlam katmanları en kısıtlı olduğu düşünülebilecek strüktürlerin bile anlamlarının bir metin gibi okunduklarında açığa çıkacağı düşüncesindedir. Bir yerleşimi okurken 'sosyal' ve 'kişisel' kavramlarına özel bir önem atfeder. Ona göre bu kavramlar, kavram olmaları itibariyle yüzeysel bir bakışta kendilerini ele vermezler dolayısıyla ancak biçimler ve bu biçimlerle ilişkiye giren insanlar aracılığıyla kendilerini görünür kılarlar.[55] Lerup ve Mugerauer alternatif yaratmak ve özgül olanı açığa çıkarmak üzerine kurdukları yapılı çevre okumalarını, metot temelli çözümleyici yaklaşımlardan kaçınarak düşünsel bir arka plan desteğiyle gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Genel olarak insan bilimlerinin yaklaşımlarından alınan referanslarla yapılan bu değerlendirmelerin mimarlık içinden yaygınlıkla üretildiğini söylemek kolay değildir. Ancak Cooper Marcus, Seamon, Dovey, Lerup, Mugerauer, Moore, Lyndon gibi isimlerin mimarlık içinden yaptıkları yapılı çevre okumaları, başka bir duruşun ve sözcük dağarının içinden oluşan, farklı bir güzergahı işaret etmeleri itibariyle anlamlıdır.

4.2.2. Yapılı Çevrelerde Okunabilirliğin İki Yüzü; Açıklama ve Betimleme

Aynı ya da benzer kavramsal çerçeveler belirli hakikatleri üretir. Hakikatin onu kuran kavramsal çerçeveden ayrı bir şey olmadığı kabul edildiğinde, adlandırılırken kavramsal çerçeve, sözcük dağarı, dil, hakikat kurucu araçlar gibi ifadelerden hangisi seçilirse seçilsin, aslında tüm bu biçime dökme yollarını, düşünsel anlamda konumlandırmanın gerekliliği açıktır.

Özellikle pozitivizmin tanımladığı konvansiyonel bilgi üretme yolları ve bu yaklaşımlara karşı geliştirilen eleştiriler, farklı kavramlarla dolayısıyla da farklı sözcüklerle kurarlar kuramsal çerçevelerini. Analiz etmek ya da çözümlemek, deney yapmak, gözlemek, öngörmek eleştirel konumda olanlar için kullanışsız araştırma yolları ya da kullanışsız ifadelerdir. Ya da tam tersi; betimlemek, okumak,

[55] Bkz. Lerup, 1977, s. 27.

yorumlamak pozitivist ana damar üzerindekiler için belirsiz, göreli, öznel yapma yolları ya da ifadeler oldukları için kullanışsızdırlar; daha iyimser bir yaklaşımla bu ifadeler onlar için sadece düz anlamlarıyla vardır ve geçerlidir. Bu noktada asıl sorunsal, "ikna edici söylem" olarak retoriğin farklı dünya görüşleri tarafından nasıl kullanıldığıdır. Pozitivist görüş kendini bulguların görece kesinliği ile meşrulaştırırken, argüman üretici olarak retoriği dışlayarak işe başlamıştır. Pozitivizmin kendini gerekçelendirirken ortaya koyduğunun, retoriğin çizdiği çerçeve ile belirlendiği uzun yıllar görmezden gelinmiştir. Bu nedenle ancak bugün bahsedilen tüm bu değerlendirme yollarının, benimsenen yaklaşım biçimini kurarken herhangi bir sözcük dağarının içinden üretildiği rahatlıkla söylenebilmektedir.

Merleau-Ponty fenomenolojisi açıklama ve betimleme arasındaki farkı, temel bir fark olarak görür.[56] Bu görüş Merleau-Ponty'de bilimin dışarıda bırakılmasından çok felsefe bağlamında yadsınması anlamına gelir. Atıcı, (1994, s. 9-10). Merleau-Ponty ve Bergson'un felsefesindeki yakınlığın bu noktada kurulabileceğini dikkat çeker: "Her iki düşünür için de, bölüp parçalayarak, durdurup hesaplayarak felsefe yapmanın olanağı yoktur, çünkü felsefe yaşamın yalnızca bilim dolayısıyla kavranan yönünü değil, aklın kavramlarında dondurulmamış, önceden ne olduğunu kestiremediğimiz canlı, kıpırdayan, yaşayan yönünü görmeye çalışmalıdır." Bu canlılığı indirgemeden hissetmeye ve hissettirmeye çalışan betimselliktir. Açıklamanın aracılara ihtiyaç duyması gibi bir dolayıma ihtiyaç duymaz betimleme; görüngüyü olduğu gibi insanın öznel bilincine tabi kılar, bir anlamada bulmak üzere değil aramak üzere yola çıkanların değerlendirme yoludur. Dilthey açıklamanın tek başına anlamayı sağlamayacağına dikkat çekerken Merleau-Ponty'nin açıklamak ve betimlemek arasına koyduğu farkı, açıklamak ve yorumlamak (açımlamak) arasına[57] koyarak anlamayı ancak bu iki bilme şeklinin birlikteliğinin sağlayacağına vurgu yapar, Ricoeur'ün ise açıklamanın karşısına yerleştirdiği değerlendirme yolu anlamaktır.[58] İnsan bilimleri'nin yaklaşımını kuran tüm bu isimlerinden en etkilisi olan Heidegger'de de betimlemek asıl olandır.[59] Şüphesiz, burada açıklamak ve

[56] Zaten Merleau-Ponty'e göre: "Fenemenoloji, deneyimimizin, psikolojik oluşumunu ve bilim adamının, tarihçinin, sosyoloğun ondan çıkaracağı nedensel açıklamaları göz önüne almadan, olduğu gibi, doğrudan betimlenmesidir." Merleau-Ponty, 2001, s. vii.

[57] Dilthey, 1999, s. 84, 109.

[58] Ricoeur, 1998, s. 145

[59] Özlem, 1998, s. 10.

betimlemek arasındaki fark özellikle metot tanımlamaya çalışan kimi kitaplarda olduğu gibi basit bir metodoloji farkı olarak ortaya konmamaktadır; insanın kendisi de dahil her türlü görüngüyü anlama yolunda çok daha temel bir yaklaşım ya da dünya görüşü farkına işaret edilmektedir.

4.3. Yapılı Çevrenin Bilgisinin Yorum Temelli Bir Yaklaşımla Yeniden Üretilmesi

Dilbilim ve göstergebilim terminolojisinde gösterge, fenomenoloji ve hermeneutikteki yoruma denk düşer. Göstergede, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki olabildiğince tanımlı kılınmaya çalışılmışken yorumda, görüngü ve yorum arasındaki mesafe belirsizdir.[60] Deleuze (2002, s. 45-46) göstergeyi, bir gösterge olan anlam olarak değil ama bir öz olarak değerlendirir[61]: "Göstergenin ve anlamın gerçek birliğini oluşturan özdür; göstergeyi, onu yayan nesneye indirgenemez kılan odur, anlamı, onu kavrayan özneye indirgenemez kılan da odur." Ricoeur (1998, s. 141) ise yorumun apaçık ya da en saklı olanı görme işi olduğundan dem vurur: "Artık hermeneutiği, metnin arkasında saklı olan insanın psikolojik eğilimlerini araştırmak ya da yapıları sökmek olarak ele almıyorsak geriye yorumlanacak ne kalır? Diyebilirim ki: yorumlamak, metnin hemen altında, örtüsü açılmış olarak bekleyen dünya-içinde-varlık'ı (being-in-the-world) göstermektir."

Müdahale etmek tercih etmeyi, tercih etmek adayları tanımlamayı, adayları tanımlamak da sınırları çizmeyi gerektirir. Oysa kamusal özel, geçilen varılan, boşluk doluluk, ön arka, iç dış, eski yeni gibi birbirlerini değilleyen ya da var eden kavramlar arasındaki çizginin silikleştiği, bu kavramları birbirinden ayırt etmenin zorlaştığı hatta olanaksızlaştığı durumlarda müdahale etmek sorun olarak kronikleşmeye başlar. Harekete geçebilmenin, tercihleri oluşturmak ya da tamamen ortadan kaldırmanın dışında nasıl gerçekleşeceğine ilişkin ipuçları bulabilmek için yeni alet edevatlara ihtiyaç vardır. Bu alet edevatlar bir susuş anını takip eden yeni kavramsal çerçeveler içinden oluşturulacak betimler, yorumlar, okuma önerileridir.

---

[60] Deleuze 'Kayıp Zamanın İzinde' üzerinden göstergeleri ele alırken, göstergeyi göstergebilimcilerin kullandığı gibi kullanmaz, ona göre: Odunun göstergelerine duyarlı olunduğunda marangoz, hastalığın göstergelerine duyarlı olunduğunda hekim olunur" (Deleuze, 2002, s. 12).

[61] Deleuze'ün özden kastını, Bogue Kayıp Zamanın İzinde üzerinden anlatır; Proust'ta Combray'daki madlen deneyimi ile o günkü madlen deneyimi arasındaki fark; Combray deneyiminin o andaki deneyimin parçası olmasıdır: "Zamanla madlen bilinçten uzaklaşır ve Combray bir öz olarak öne çıkar" (Bogue, 1996, s. 118).

4.3.1. Belleğin Fenomenolojisi ve Boşluğun Yıkılışı

"Ne var ki, uzak bir geçmişten geriye hiçbir şey kalmadığında, insanlar öldükten, nesneler yok olduktan sonra, bir tek, onlardan daha kırılgan, ama daha uzun ömürlü, daha maddeden yoksun, daha sürekli, daha sadık olan koku ve tat, daha çok uzun bir süre, ruhlar gibi, diğer her şeyin yıkıntısı üzerinde hatırlamaya, beklemeye, ummaya, neredeyse elle tutulamayan damlacıklarının üstünde, bükülmeden, hatıranın devasa yapısını taşımaya devam ederler" (Proust, 2003, s. 53).

Başlıkta geçen iki ifade Kayseri eski kent merkezinin düşündürdükleridir. Bu okuma denemesinde bir yandan bu bölgeyi anlamak için bellek ve boşluk kavramları, diğer yandan bu bölge, bellek ve boşluk üzerine derinleşebilmek için araç kılınacaktır. Anlamak için yorumlama edimine sırtını dayayan bu okumayı asıl var eden ise bölgeye ilişkin bilginin araçsallaşmadan kurgulanmasıdır, yeniden üretilmesidir. Görüngü ile yorum arasındaki mesafe anlamı yoğultmak adına açılmaktadır; görüngü ve yorum ne birbirlerini göstermektedir ne de birbirlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle görüngünün özdekselliğinin varlıkla yokluk arasında salındığı kronik bir durum söz konusu olduğunda, bu mesafenin açılması gerekliliği kaçınılmazdır. Bu hem operasyonel olanı erteleyeceği hem de özneyi kendi içinden geçerek yoruma dahil edeceği için gereklidir.

İnsan zamanı ölçerek ona nüfuz ettiğini düşünse de insan zihninin soyutlayıcılığı ile anlaşılamayan görüngüler sıralamasında en başta yer alır zaman. An ise zamanı oluşturan dilimler arasında en kolay dokunulan parça gibi görünür fakat an, geçmişte kalarak geçmişin parçası olduğunda, temsil edilerek bellekte yerini aldığında üzerine söz söylenilebilir bir biçime bürünür. Temsil etmenin bir bellek edimi olduğu şüphe götürmez. "[B]elleğin kendisi, bizi sahici bir başlangıca götürmek ya da gerçeğe doğrulanabilir bir erişim sağlamaktan çok, geç kalmışlığında bile ve özellikle bu yüzden temsile dayanır" (Huyssen, 1995, s. 13). Dolayısıyla bellek, anın temsillerinden oluşur ya da anın temsillerinin ortamıdır. Geçmişin anımsanması da bugünün temellendirilmesini kolaylaştıran bir bellek edimi ise mevcudun varlığının kanıtı olan an da bugünün kaçınılmazıdır. Anla bellek arasındaki çelişkili ve muğlak ilişki deneyimin belirleyiciliğinde su yüzüne çıkmaktadır. Anın ele gelmezliği deneyimin sadece bellekten ibaret olduğu yanılsamasını yaratsa da deneyim ilke olarak geçmişten bugüne değil bugünden geçmişe evrilir.

Deneyim anla aynı ortak belirsizliğe sahiptir. An gibi deneyim üzerine konuşabilmek de onu temsil etmekle mümkündür. İndirgeme, seçme, ayıklama, yok sayma, dönüştürme, yeniden oluşturma gibi temsilin doğasından kaynaklanan edimler nedeniyle anın olduğu gibi deneyimin de ancak bir kısmı biçime dökülebilir ve ancak bir kısmı özdeksel bir karakter kazanır. Bellekteki deneyim görüntüleri sürekli değişir, dönüşür ve yenilenir. Bellek hem deneyimi temsil ederek depolarken hem de depolanmış izlenimlerin yanında yer alacak yeni deneyimleri edinirken dönüşür. Deneyimin biçime dökülerek kendini paylaşıma açmış halleri yorum süzgecinden geçerek başka belleklerde dönüşmeye devam eder. İzlenim olarak deneyimin ortamı bellek, hem kendini resmeden hem de resmi değerlendiren yorumcunun durduğu yere bağlı olarak her defasında yeniden kurulur.[62] Tam da dönüşümün kaçınılmazlığı ya da yeniden kurulmanın vazgeçilmezliği nedeniyle Augé unutmayı önermektedir.[63] Unutmak kaçınılmaz olduğu için değil ana, şimdiye, bugüne yer açmak için kabul edilmelidir.[64] Augé unutmaya övgünün belleği küçümsemek ya da anıyı göz ardı etmek için yapılmadığına işaret eder. Unutmak bellekle ilgili bir edimdir, belleğin kendi için kendinin tercihi ile oluşur; iradi olanın, zihnin nedensel ölçütlerinin ve algının bilinçliliğinin, anı olarak deneyimin kendi imgesinin[65] ansızın ortaya çıkması lehine bir tarafa bırakılmasıdır. Dolayısıyla unutmak, unutturmak gibi belleğin kendi iradesi dışında gerçekleşmez. Unutmak, deneyimin geçmişe gömülmesi değil geçmişin dolayısıyla doğrusal zaman düşüncesinin ortadan kaldırılmasıdır aslında.[66]

---

[62] Proust'un "Kayıp Zamanın İzinde'si belleğin, deneyimlerin eski deneyimleri hatırlatması ile tekrar tekrar kurulmasına verilebilecek en iyi örneklerle örülüdür; kahramanın çaya ya da ıhlamura batırılmış madleni tatmasıyla "özdeş bir anın" kendi "bilincinin aydınlık yüzeyine ulaşması" (Proust, 2003, s. 52-53), tuvaletteki küf kokusunun hatırlattıklarıyla kahramanın içinin sevinçle dolması (Proust, 2004a, s. 61), botlarının ilk düğmesine dokunmasıyla büyükannesinin "canlı gerçekliğini, irade dışı ve eksiksiz bir hatırada bulması" (Proust, 2004b, s. 164) gibi örnekler işaret etmektedir ki Proust'ta hatırlama iradi bir eylem değildir, geçmiş deneyimin imgesinin beklenmedik bir zamanda aniden ortaya çıkmasıdır; bellek güncel deneyimle yeniden kurulurken, güncel deneyim bellekten çağırdıklarıyla anlam katmanlarını zenginleştirir.

[63] Bkz. Augé, 1999, s. 35, 281.

[64] Augé gibi Huyssen de unutmayı önerir. Özellikle müze kavramı üzerinden yaptığı değerlendirmede "çoğul anlam anlatıları sunabilecek bir zemin"in bulunabilmesi için "müzenin yaratıcı bir unutma alanı olarak yeniden keşfedilmesi" gerektiğini söyler. Bkz. Huyssen, 1995, s. 51.

[65] İmgenin sahip olduğu faklı anlamlar kısaca hatırlanacak olursa: Canter'e göre Bartlett'te imge özgül bir olguyla ilgili soyut şemadır, Boulding'te "öznel bilgi"dir; ister nesne ister özne kaynaklı açıklansın imge gerçek olmayandır. Bkz. Canter, 1977, s. 20, 21.

[66] Beckett, Proust'un 'Kayıp Zamanın İzinde'sinin zamanı geri almayı değil ortadan kaldırmayı önerdiğini söyler. Bkz. Beckett, 2001, s. 67. Dolayısıyla unutmak, iradi olan hatırlamanın panzehiri olarak görülebilir ve 'Kayıp Zamanın İzinde' de unutmaya övgü olarak okunabilir.

Anda geçen ancak bellekte ele gelen deneyim de unutmakla ve unutturmakla[67] yüzleşmelidir ki bellekte depolananlar yerine anda geçen deneyimin hakikati kurduğu söylenebilsin. Belleğe atılanların oluşturduğu depodan çağrılacak her bir an parçası, o anın kendisi değil anın zihin tarafından soyutlanarak azaltılmış ya da dönüştürülmüş halidir. İradi bellek de hatırlamayı ancak bu azaltılmış ya da dönüştürülmüş anı, çağırarak gerçekleştirebilir. "İstemli [iradi] bellek, fiili bir şimdiden "olup bitmiş" bir şimdiye, yani mevcut olup artık olmayan bir şeye gider. Demek ki istemli belleğin geçmişi iki bakımdan görecelidir: olduğu şimdiye ve artık geçmiş olduğu şimdiye göre. Bu da bu belleğin geçmişi doğrudan kavramadığı anlamına gelir: onu şimdilerle yeniden oluşturur" (Deleuze, 2002, s. 64). Dolayısıyla anla deneyim, iradi bellek katında aynı akıbeti paylaşırlar. Bellekteki depolanmış temsillerinin kendilerinden başka her şey olma potansiyelleri ile unutulmaları hatta hiç hatırlanmayacak olmaları kaçınılmazdır. Zaten ancak anın ya da deneyimin iradi olarak bellekteki aldığı yeri oluşturan bu temsiller unutulabilir, yoksa tekinsizliği ile ne zaman ortaya çıkacağı bilinmeyen imgenin unutulması söz konusu değildir.[68]

Belirtildiği gibi an gibi deneyim de kendini bellekteki temsille görünür kılar. Ancak kendini göstermesi, ele gelmesi, üzerine konuşulması temsille mümkün olsa da deneyim anda oluşur. İnsanla görüngü arasındaki etkileşim, deneyimin temel oluşturucusudur; insan kadar anı dolduran görüngü de deneyimi belirler. Dolayısıyla deneyim ya da deneyim silsilesi olarak yaşantı denilebilecek bir etkileşim süreciyse görüngüyü insan için orada kılan, kentin varlığının gücünü böyle bir etkileşimden alması kaçınılmazdır. Belleğin ve anın bir aradalığının onaylandığı uzam olarak deneyim kent mekanında iz sürmemizi sağlar. Modern zamanlarla deneyimin sorunsallaşmasında farklı açılımlar sunan çağdaş kent, bireyin kendi izini sürebilmesinde de karmaşık fakat vazgeçilmez bir ortam sunmaktadır. Ancak birey

---

[67] Unutmaya yapılan vurgu, birçok düşüncenin kendine temel aldığı geçmiş kavramıyla yüzleşmedir aslında. Augé unutmanın üç cephesi olduğunu söyler. İlk unutma biçimi geriye dönmedir; yakın geçmişi unutarak kaybolmuş bir eski geçmişi aramaktır. İkincisi ertelemedir, şimdiki anın estetikleştirilmesidir; şimdiyi gelecekten ve geçmişten bir süre uzaklaştırarak yeniden bulmaya çalışmaktır. Üçüncüsü ise yeniden başlamadır; olabilir geleceklerin hiçbirine ayrıcalık tanımadan yeni bir doğuşun koşullarını sağlamaya çalışmaktır. Bkz. Augé, 1999, s. 169-173.

[68] 'Kayıp Zamanın İzinde'yi bu imgelerin unutulmazlığı (62. dipnottaki örnekler hatırlanmalı) üzerine kuran Proust'un başarısını, Rorty, kamusal tutkuları olmamasına bağlar. Rorty'e göre Proust, bir sözcüğün, yerin, görüngünün çağrıştırdıklarını nesnelleştirmeye ve herkes tarafından anlaşılır kılmaya çalışmaz; bu çağrışımların ve çağrışımların yarattığı imgenin anlaşılmasını, başkaları tarafından kabul görmesini zamana bırakır. Bkz. Rorty, 1995, s. 174.

kendi izini sürebilmek için öncelikle kentin neliğine ilişkin ipuçlarını yakalamak zorundadır. Kent imgesi bu ipuçlarını barındırır.

Kent imgesini var eden güç, deneyimler silsilesi olarak yaşantıdır. Görüngüler toplamı olarak kent yaşantıdan kaynaklanan gerçekliğini ancak imgeler yoluyla dayatır. Kent imgesiyle yaşantı arasında totolojik bir ilişkiden bahsedilebilir; yaşantı imgeyi doğurur; imge yaşantıyı besler. Kent imgesinin oluşumu yaşantıya bağlıdır ancak imgenin dönüşümü ve devamlılığı yaşantıdan kaynaklanmaz. Dolayısıyla kent imgesinin oluşumunda kaynak olarak yaşantı ilk sırada yer alabilir ancak tek oluşturucu değildir. Etkileşim olarak yaşantıda taraflar olarak insan ve kentin fiziksel varlığı, bellekteki iz olarak yeni deneyimler ve görüngüler oluştururlar ve kent imgesinin kurulmasına bu yeni izler ve görüngüler katkı sağlamaya başlar. Yeni izler deneyimin sahibi olan insana bağlı olmadığı gibi kentin fiziksel varlığına da bağlı değildir. Deneyimin bellekteki taze iz, anının ise bellekteki iz olan deneyimlerin dönüşmesiyle oluşan izlenim[69] olduğundan hareketle imgenin kurucusu sadece yaşantı ya da kentin fiziksel varlığı değil, anılardır. Kısaca imgenin kurucusu; kentin fiziksel varlığı ve yaşayanın belleğindeki iz olarak deneyimle birlikte bu izin dönüşmesiyle oluşan anılardır.[70]

İmgesi anlık deneyimden ya da kendinin fiziksel varlığından kaynaklanmak yerine izlenimlerin anlatısı olan anılardan oluşan birçok kentten bahsedilebilir. Fiziksel varlığının hiçbir izi kalmamış dolayısıyla deneyimlenme olasılığı ortadan kalkmış kentlerin imgesinin devamlılığına anılar kaynaklık etmektedir. İmgenin varlığının fiziksel varlığa bağımlı olmadığı açıktır. Dolayısıyla kentin fiziksel varlığının yok oluşu kenti yok kılmaz. Başka bağlamlarda da olduğu gibi asıl yok oluş, imgenin silinmesidir. İmgenin kendini gösterebildiği temsil düzlemlerinden bahsedilebildiği sürece görüngü, kendini etkileşime kapatmış sayılmayacaktır. Bir tür yeniden üretim olarak temsil, imgenin dolaşımını sağlar. Kent, imgesinin varlığı sayesinde

---

[69] Augé, anının, bellekte kalan izlenim olduğunu söyler. Bkz. Augé, 1999, s. 45.

[70] Lefebvre, imge ile anının yakınlığına dikkat çeker: "İmge, imgelem ve imgesel, zamansal akışın içine girmiş ve onu sürdürür gibi görünürler; yine de imgeselin özünün anımsama içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Böylelikle imge ile anı, imgesel ile hafıza ve bilgi birbirine yaklaşır. Hem zaten felsefeciler bilginin anımsamayı ve ayırdına varmayı (düşüncenin içinde kendiliğin, kavramın içinde ötekinin, kesinliğin içinde varlığın ayırdına) da kapsadığını en başından beri biliyorlardı. Böylece imge, hafıza, bilgi, bozulmuş bir birliği, kaybolmuş bir ortaklığı yeniden bulmuş gibidirler." Lefebvre, 1998, s. 25.

kendini yeniden deneyime açabilecektir. Dolayısıyla imgenin üretimini, dolaşımını ya da devamlılığını sağlayan sürecin zembereği her yeni deneyimle kendini yeniden kuracaktır. Ancak imgenin üretilemediği ya da imge üretilmesini sağlayan temsil düzlemlerinin kendini kapattığı durumlarda yok oluşun üstesinden gelmek sorunsaldır. Bu bir nihai yok oluş değilse de kentin kendini imgesi üzerinden de deneyime kapatmasıdır. Kente ilişkin imgenin temsilinin zayıf olması durumuna ek olarak kentin fiziksel varlığı da kendini tamamen deneyime kapatırsa imgenin okunabilirliği iyiden iyiye zorlaşır. Kentin fiziksel varlığının kendisini deneyime kapatması dediğimiz bu hal öncelikle yaşantının ve insanın kentten çekilişiyle ilintilidir. Bu çekiliş boşluğun yıkılışını da beraberinde getirir. Sonunda kent kendini karşıtı ile doldurur ve deneyimler üzerinden kentin izini sürmek olanaksızlaşır. Mekandaki yok oluş bellektekini de beraberinde getirir. "Zamanın ve mekanın düzenlenmesi sosyal etkileşime özellikle diğerlerinin görünürlüğüne ve görünmezliğine aracı olmak için baskının etkili bir şekilde uygulanmasında önemli hale gelir. Mekanın ve zamanın parçalanması, yön ve tarih duygusunun kaybolması baskıcı bir denetime sebep olur" (Dovey, 1999, s. 11). Bu baskıyla yavaş ilerleyen bir unutuş süreci bellek zararına başlar. Dolayısıyla boşluğun yıkılışı modern kentin bellek karşısındaki çaresizliğidir aslında.

Birçok kentin farklı yok oluş öyküsü vardır. Kentlerin fiziksel varlığının ortadan kalkışı farklı tarihsel dönemlerde, farklı sebeplerden kaynaklanarak farklı süre ve süreçlerde gerçekleşmiştir. Bu yok oluştan geriye ya bugünden bakışın kaçınılmaz sonucu olarak ancak özgün olmayan deneyimler sunabilen "harabe"ler ya imgenin "kötü" temsillerinden kurulu deneyim olanağı vermeyen dekorlar ya da güncel olanın baskısından kurtulamamış zor fark edilir izlerin hissettirmeden gezindiği kentler kalmıştır. Bu sorunlu varoluşlar yerine, güçlü bir imge olarak belleklerde kalmak unutmaya yapılan övgüyü daha da anlaşılır kılacaktır.

Fiziksel varlığının yok oluşu yanında imgesi de silinen kentler arasında unutmaya övgüyü en dolaysız yapanlar zor fark edilir izler taşıyanlar ya da tam yok olmuş olanlardır. İzlerin zor fark edilir olmasını en iyi boşluğun yıkılışı sağlayacaktır. Boşluğun yıkılışıyla imgenin tahrip olması kaçınılmaz bir hal alır. İzleri devam eden, birbirleriyle hep aynı noktada buluşan sokaklar; hacimsel kurguları değişmemiş geçitler, pasajlar, avlular; formları korunmuş meydanlar hala söz söylerler. İz

sürmeyi bu boşluklar sağlar. Ne zaman ki boşluklar yıkılmıştır kent hatırlanmak için sadece imgesinin temsillerine güvenebilir çünkü kendinden geriye kalan, sadece irade dışı belleğin ortaya çıkaracağı imge ya da iradi belleğin hatırlatacağı imgenin temsilleridir. Boşluğun yıkılışının ilk evresi izlerin silinişiyse ikinci evresi yaşantının

Şekil 4. 5 Kayseri eski kent merkezi imgesi

Şekil 4. 6 Kayseri eski kent merkezi imgesi

Şekil 4. 7 Kayseri eski kent merkezi imgesi

silinişidir. Boşluk yerini yeni boşluklara bırakırken yaşantılar da sürgün edilenlerin yerine gelen konuklarla değişir. Yeni yaşantılar konuktur çünkü her ne kadar yıkılmış boşlukları yeniden kurmak gibi bir niyetleri olsa da köklerini zamandan almayan her yeni kurgu gibi yerleşmeleri, içselleştirilmeleri, kök salmaları kolay olmayacaktır. Boşlukların yıkılması kentin yok oluşunun en uç noktasıdır, kent için geri dönüş yolları neredeyse kapanmıştır. Bu durumda kentin yaşama ya da kendisini hatırlatma imkanı sadece imgesini devam ettirmekten geçmektedir. Kentin yok olarak kendini deneyime kapatması bir anlamda unutturması bellekten sessizce uzaklaşmasından farklı bir durumdur. Deneyime ortam sağlayan her veri sırayla yok olurken adeta amnezinin gerçekleşmesi için kent kendine zor kullanır. Bu yok oluş

sırasında semantik dönüşümler yaşayan kent yeni başlangıçlar için bir katarsis ortamı sunmak yerine büründüğü niteliksiz görüntü ile unuttuklarını hatırlaması için belleği zorlar. Kentin bu çöküntü hali, bir yandan amneziyi hızlandıran diğer yandan da belleği eski "iyi günleri" hatırlamak için zorlayan birbirinin karşıtı iki edimi birlikte barındırır. Bu noktada Augé'nin bahsettiği üç unutma biçiminden biri kendiliğinden devreye girer ve hatırlanacak nesneyi belirler. Bu hatırlama işi ya ideal bir uzak geçmişi yeniden inşa ederek, ya şimdiyi kendinden uzaklaştırarak ya da geleceğe ilişkin bir doğum anı beklemekle sonuçlanır.[71] Amnezi ve hatırlamaya çalışma arasındaki gerilimi tetikleyen çöküntü halini, asıl acıklı kılan ise boşluğun yıkılışıdır. Boşluk bile yıkılmıştır, amnezinin kendini dayatması için bir engel kalmamıştır. Ancak belleğin amneziye karşı direnci, kenti yok olmaktan kurtaracak olan kurulmuş imgeyi beslerken, kurulacak imge için de tek güvenli dayanaktır.

İmgesinin devamlılığı kendi fiziksel varlığına koşut kentlerde boşlukların iz sürmeye olanak vermesi belleği ayakta tutmak için elzemdir. Fakat boşluk doluluk kadar kendini kolay ikame edemeyeceğinden ve kendi olmayanla dolma ihtimali çok yüksek olduğundan yok oluşu da o kadar geri dönüşsüz olacaktır. Bu durumda alışılmamış ve farklı donanmış düşünsel açılımlara ihtiyaç vardır ki kent imgesi yeniden kurulabilsin. Boşlukların yıkılışının bellek yitiminin en uç noktası olması kent imgesinin yeniden kurulması yolunda yüzleşilmesi gereken temel bir problemdir. Belleğin yer bağımlı bir kavram olmasının[72] arkasındaki argüman gücünü temsil ortamı olarak belleğin yaşantı olarak yapılı çevreyi göstermesinden almaktadır ve sonuçta boşluğun yıkılışı ve yaşantının çekilmesi ile bellek ancak imgenin kurulmasını sağlayabilecektir. Bu imge yeniden kurulurken yaşantının sağladığı; bir pazar yerine fon oluşturan eski sokağın bir yakasını tanımlayan yapı yüzeyleri, koyunlara ağıllık eden bir evin çıkmasının altı, tutunamayanlara barınaklık eden her köşe ve aynı zamanın parçası olmaya çalışan bir at arabası ve eski model bir araba ve benzerleridir. Ve tüm bu bahsedilenler, ancak Kayseri eski kent merkezini yıkalım ya da olduğu gibi yeniden inşa edelim gibi kestirme önerilerin yetersizliği açıkça görüldüğünde anlamlı olacaktır.

---

[71] Bkz. Augé, 1999, s. 169-173.

[72] Malpas'ın düşüncelerinde etik ve politik olanı da kapsayan yere ilişkin anlatı bellekten kaynağını alır ve tam da bellek kimlik kurucu ve yer bağımlı bir kavram olduğu için önemsenir. Bkz. Malpas, 1999 ve Malpas, 2004, s. 8-10.

4.3.2. Yüzeyin Derinliği ya da Derindekinin Yüzeydeki Görünürlüğü

Görünen, belleğin derinliklerinde yer edindiğinde göründüğünden bambaşka bir kimliğe bürünür. İradi belleğin genelde hatırladığı, yüzeydekinin zihne ilk yansısıdır. İrade dışı bellek ise hatırlama bir nedenle tetiklendiğinde görünenin bellekte kendiliğinden aldığı biçimi hatırlar. Aslında içerde, derinde, içerikte, özde olan her neyse tüm bunlar, nesnede içkin olmadığına göre öznenin kurduğudur; bir anlamda yüzey nesnedir, derindeki, içteki nesneyle empati kuran öznedir. İçerikle ve anlamla karakterize olan derindeki, iradi bellekten çok irade dışı bellekle açığa kavuşur. İradi bellek, görüngüler dünyasını belirli kodlara tabi kılarak formatlar ve depolar. Bu nedenle de iradi bellekte olan, gerektiği zaman bilinçle çağrılmak üzere depolanmıştır; iradi bellekteki bilginin derindekine, içeriğe, anlama dokunabilme olasılığı sınırlıdır. İrade dışı bellek ise formatlanmamış tekinsiz bilginin ortamıdır; apansız, en beklenmedik zamanda kendiliğinden ortaya çıkan bu bilgi, derindekine ulaşmanın asıl yoludur ve irade dışı bellek bu bilginin kaynağıdır. Yüzey ve derin arasındaki ilişki özne üzerinden olduğu kadar nesne üzerinden de sorunsallaştırılabilir. Yüzey ve derindeki, nesne ve özne üzerinde ayrı ayrı tanımlanırsa yüzey; nesnenin sınırı ya da öznenin ilk algısı ve iradi belleği iken, derindeki; –hem fiziksel hem de eğretileme olarak perdelendiği için– nesnenin görünmeyen tarafı ya da öznenin kurduğu kişisel ya da ortak, paylaşılan anlamdır.

Bütün sınırlar gibi sınır olarak yüzey de yüzleştirici ya da hesaplaştırıcı bir arayüz olarak kritik bir pozisyona sahiptir. İki tarafında kalanlar ve sınırın kendi, bizzat kendileri olarak ya da birbirleriyle hemhal olarak bir varoluşu tanımlar. Leatherbarrow ve Mostafavi (2005), yapıların yüzeyleriyle hem özerkliklerini hem de çevrelerine katılımı işaret ettiklerini belirtirken yüzeyin iç dış, ön arka, alt üst arasındaki sınır oluş haline dikkat çekmektedirler. Sınırın tanımlanmışlığı, bulunduğu yapılı çevreyi, okunaklılık ve yavanlık ile karakterize olan iki uç arasında bırakır, belirsizliği ise düzene dönüşüm peşinde olan bir kaos göstergesidir. Sınırların belirsizleşmesini sağlayan en kestirme bir o kadar da en yok edici etkinlik yıkımdır. Her yıkıcı etkinlik yapılı çevreyi, derindeki sonsuz bilinmezliğin sularına gömerken bir *'palimsest'*e dönüştürür; aslında yıkıcı etkinlik derindekini daha dibe iterken bir potansiyel olarak anlamın üstünü örtmektedir. Bu durumda sadece yüzeyin dolayısıyla da sınırların belirsizleşmesi, derindekini ortaya çıkarır. Yüzeyi olmayan

bir derinlikten bahsetmek, biçimi olmayan bir özden bahsetmekle aynı şeydir. Anlamsal çok katmanlılık için verimli bir ortam sağlayan yıkım, her ne kadar sınırları belirsizleştirse de sonunda biçimi yok ettiği için mahkum edilir. Biçimin ve biçim tanımlayıcı her öğenin anlam üretilmesine aracı olması kesintiye uğramış olur. Bu noktada anlamı gösteren olarak biçim, anlamı betimleyen olarak dile fazlasıyla ihtiyaç duyar.

4.4. Yaşantının/Hakikatin Dilden Bağımsızlığı, Dille Görünür Kılınması, Dilin Kendisi Olması

"Aşkın gösterilenin yokluğu, alanı ve anlamın oyununu sonuna kadar uzatır"
(Derrida, 1978, s. 280).

Dilin hakikat kurucu olarak belirleyiciliğine ve hatta dilin hakikat olduğuna ilişkin yapılan tüm vurgulara rağmen dile gelmeyen bir şeylerden bahsedilebilir mi? Sadece yaşantıda ve deneyimde içkin olan, kendini açık etmeyen, iletişime sunmayan hakikati oluşturamaz mı? Eğer oluşturursa bu ele gelmeyen ancak fikri olan hakikat önsel bir bilgiyi mi gerektirir? Önsel bilginin gerekliliği önkabul olarak mutlaklığı çağıracağı için hakikat düşüncesi kesin olan bilgi anlamına gelir mi? Kesin olan bilginin metafizik çağrışımları, hakikatin kurulur değil keşfedilir olması demek olacağına göre dile henüz gelmeyen keşfedilmeyi mi beklemektedir?

Konvansiyonel felsefi düşünceye getirilen eleştiriler göz önüne alındığında, son soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Son sorudan yeniden ilk soruya dönüldüğünde fark edilecek totolojiyi –her totolojiyi olduğu gibi– kırmak da mümkün görünmemektedir. Ancak bu soruların her birine her düşünce geleneği kendi düşünce yapısı ve sözcük dağarı içinden en azından tutarlı olmaya çalışan cevaplar vermiştir. Dil söz konusu olduğunda iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir: İlki dili bir hakikat kurucu olarak ele almaktan çok, çözümleyici bir araç, nesne olarak görenler –ki tüm metafizik böyle yapar–, ikinci ise dili bir temsil aracı, biçime dökücü olarak görmek yerine kendi gerçekliği olan özgönderimsel (self-referential) bir oluşum[73] bununla bağlantılı olarak dışarıdaki gerçeklikten bir anlamda hakikatten ayrı olmayan olarak değerlendirenler. Dilin hakikati göstermeye çalışan bir ayna ya

[73] Karatani'ye göre Derrida da olduğu gibi dilin ya da metnin dışında bir gerçeklik öngörmemek, dilin özgönderimselliği kabul edildiğinde mümkündür, post-yapısalcıların eleştirdiği "yapısalcılar, dengeli bir sistemi, özgönderimselliği bastırarak inşa etmeye çalışmışlardır" (Karatani, 1995, s. 74, 93).

da hakikatin anlaşılmasını sağlayan bir katalizör olmadığı düşüncesi, 20. yüzyılın eleştirel ortamıyla iyiden iyiye itibar görmeye başlamıştır. Mimarlık ve çevreyle ilgili disiplinler bağlamında sorunsal olarak daha çok ve çeşitli veçhesi olan dile ilişkin bu eleştirel düşüncenin çevreyle ilgili disiplinlere etkileri çok geç tarihlidir. Mimarlığın kullandığı her türlü kodun bir gösterenden çok kendi gerçekliği olduğu ya da mimarlığın gerçekliğinin bu kodlar içinden üretildiği üzerine ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında konuşulur olmuştur. Bu kodların salt bir araç olmadığının izleri Rönesans'tan beri sürülebilir fakat bu izler ya çok cılızdır ya da ortada bu izleri sarmalayacak bir düşünsel örüntü noksanlığı söz konusudur.

Mimarlıkta yapısalcılık içinde temellenen dilbilimin etkisiyle üretilen göstergebilim temelli kuramlar –ki bu kuramlar yukarda bahsedilen sentaktik çözümlemelerin ve çevre-davranış çalışmalarındaki kimi eğilimlerin ana çerçevesini oluşturur– göz ardı edilemez bir etki alanı oluşturmuştur.[74] Jenks, Baird, Broadbent, Bonta, Preziosi, Dorfles gibi isimler, yapılı çevre okumalarında dilbilim kuramlarından yararlanmışlardır. Ancak yapısalcı bakışın hemen bütün karakteristiklerini taşıyan bu okumalar dili bir ifade aracı, herhangi bir kodlar dizgesi, göstergeler haznesi olarak değerlendirmişlerdir.

Düşünsel gelenek içinde nerede konumlandırılması gerektiği tartışmalar yaratan Barthes, dili diğer gösterge dizgelerinden biri olarak gören yapısalcılık içinden yapılan değerlendirmeye[75] can alıcı bir eleştiri getirir; Barthes'a göre dilbilim göstergebilimin bir alt başlığı değil kapsayıcısıdır. Dile biçtiği bu ayrıcalıklı durum Barthes'ı, yapısalcı geleneğe eklemlenmekten çok fenomenolojiye ve tüm yaşantının dilden kaynaklanan bir yönü olduğunu ileri süren hermeneutiğe ya da "dilbilim bütün göstergebilimin genel patronu olabilir"[76] diyen Derrida ve post-yapısalcılığa yakınlaştırmaktadır. Barthes'a göre göstergebilim, toplumsal derinliği olan dizgeleri

---

[74] Dilbilimden yararlanarak geliştirilen mimarlık kuramlarına ilişkin adeta bir retrospektif niteliliği taşıyan şu iki derleme kitap, yapılı çevrenin bilgisinin dilbilim ilkelerinden yararlanılarak nasıl üretildiği konusunda fazlasıyla fikir vericidir. Bkz. Broadbent, Bunt, Jenks, 1980a ve Broadbent, Bunt, Llorens, 1980b. Bu derlemelerden ilki genel olarak dilbilimi doğrudan bir çözümleme aracı olarak gören metinlerden oluşurken, ikincisinde metinler daha çok yapılı çevre üzerinden anlam çözümlemesi yapmaya çalışarak dilbilimle yakınlık kurar.

[75] Yapısalcı dilbilime göre dilbilim birçok göstergebilimden biridir ancak Karatani'ye göre Saussure yine de dilbilimi göstergebilimin alt başlığı olarak değerlendirmek konusunda tereddütlüdür. Karatani Saussure'u katı bir yapısalcı olarak görmez ve onun dilin özgöndergesel doğasını kabul ettiğini söyler. Bkz. Karatani, 1995, s. 61, 74.

[76] Kristeva ve Derrida'nın karşılıklı konuşmalarından, 1999, s. 177.

ele aldığında yolu her zaman dille kesişecektir. "Bir tözün ne anlama geldiğini algılamak, zorunlu olarak dilin bölümlenmesine başvurmak demektir: Yalnızca adlandırılmış anlam vardır; gösterilenler dünyasıysa dilin dünyasından başka bir şey değildir" (Barthes, 1997, s. 24). Gösterilenler dünyasına, dilin dışında bir yer biçmeyen Barthes'ın tanımlaması, doğal dil ve –basit gösterge dizgeleri ve her türlü kültürel dizge olarak– kurmaca dil ayrımı üzerinden kavranmaya çalışılırsa daha belirginlik kazanacaktır. Bu ayrım nedensellik ve zamanla kurulan ilişki bağlamında açıklığa kavuşabilir. Köksal'a (1994, s. 43) göre doğal dillerle kurmaca dillerin ortak özelliği tekilliktir ancak tekillik bu iki tür dili benzer kılmaz; çünkü doğal dil evrime uğrar bu nedenle artzamanlıdır, kurmaca dil ise eşzamanlı kesitte değişebileceği için durağandır. Köksal aslında kurmaca dili eşzamanlı sayarak, onun için hem bir başlangıç hem de bir bitiş anı öngörmektedir. Bu noktada kurmaca dilin, doğal dil gibi nedensiz olmadığı ve doğal dil gibi tekil olduğu kabul edilebilir fakat Köksal'ın söylediği eşzamanlılıktan kaynaklanan bir durağanlığının olduğu ve zaman içinde bir noktada kapanacağı, sonlanacağı düşüncesi inandırıcılıktan uzaktır, en içeriksiz kurmaca dilin bile kültürel oluşundan kaynaklanan bir tarihselliği vardır ve kültürel oluşu da onu, şimdiki zamana taşır. Kurmaca bir dilin kültürel oluşundan ve tarihselliğinden bahsedildiğinde ise doğal dilin kurmaca dili kapsayacak olması neredeyse kaçınılmazdır. Kurmaca dilin, kuran dolayımı ile belirlenecek olmasından kaynaklanan olumsallığı, doğal dille girdiği ilişkide bir dizi zorunluluğa dönüşür. Bu zorunluluk belirlenimci bir içerik taşımasa da kurmaca dil için kaçınılmaz bir referans oluşturur.

Kurmaca dil olarak uzlaşılmış birçok dizgenin, birçok alana göre daha kurumsal bir profil çizdiği mimarlık için dil tartışmaları daha çetrefil bir hal almaktadır. Kartezyen geometrinin kurallarından, daha karmaşık geometrik dizgelere ve imge aktarımına dayalı görsel ifadelere kadar farklı kodlar ve gösterge repertuarları kullanan mimarlık, dil kurmak ve bunu bir araç olarak kullanmak konusunda birçok disiplinden farklı bir pratiğe sahiptir. Dilin kurulan bir yapısının olduğundan bahsedildiğinde araçsallaşmaması da neredeyse imkansızdır. Her göstergede, gösteren ve gösterilen ilişkisi gerekçelendirilerek kurulacak, gösteren gösterilen ilişkisini nedenler belirleyecek ve gösteren gösterileni kurmak için araç olmaktan öteye gidemeyecektir. Kurmaca dilin geçerlilik kazanmasının benimsenmesine ve kullanılmasına bağlı olduğu düşünüldüğünde dilin geçerli olabilmesi için nedensellik

ilişkisi içinde kurulması gerekliliği ilk akla gelendir; bunun dilin yaşayabilmesinin hem ön koşulu hem de sigortası olduğu varsayılmaktadır. Ancak model alınan yapılar doğal diller ise sanıldığının aksine, dilde gösteren gösterilen ilişkisi ne nedenseldir ne de sarsılmaz kurallara bağlıdır. Kimi basit işaret dillerinin dışında böylesi bir kurulum aşamasından geçmiş bir dilin olduğunu söylemek pek kolay görünmemektedir.

Tüm kurmaca dillerin, doğal dillerin içinden geçerek kurulduğu söylenebilir. Zaten doğal dillerde, nedenselliğin belirleyici olmaması ve doğal dillerin göstergelerinin kendilerini salt düz anlamlarla kurmamış olmaları da işaret etmektedir ki nedensel ilkelerle göstereni göstermek için araçsallaştıran her türlü dizge ancak gösteren gösterilen ilişkisinin yavan matematiksel eşitliği ile kendini oluşturur. Kısaca, yeni bir göstergeler dizgesi kurmak için model alınan doğal dillerin, nedensellik ilişkileri ile kurulmadığı ve gösterenin, gösterdiği için araçsallaşmadığı, gözden kaçırılmamalıdır. Ancak yeni kurulan dizgenin başka şansı yoktur, kendini ya nedensellik içinde kuracak ya da yan anlamlar üretmek adına yapay bir tesadüfilik yaratmaya çalışacaktır. Bir istisna, kadim kurmaca diller olarak kültürel dizgeler için söz konusu olabilir; bu dizgelerin nedenselliklerinin okunmasındaki güçlük, kurulma aşmalarındaki belirsizlik onların doğal diller kadar nedensiz sayılmalarına sebep olabilir.

Dil ve söz arasında bir ayrım gözeterek dili söz için bir ifade aracı kılmak ve dili hakikatin kendisi olarak değerlendirmek bir birine karşıt iki dünya görüşü ile temellenir.[77] Ancak dili ifade aracı olarak görmek hakikatin keşfedilirliğini, dili hakikat olarak görmek de dile gelmeyenin olamayacağını imlediği için daha orta yolcu bir yaklaşımdan bahsedilir olmuştur: Dili araçsallaştıran düşünce itibar kaybetmiş, dilin yaşantının kendisi olduğunu öne sürmek dil ve hakikat ilişkisini kısmen de olsa gevşetmiş böylece tartışma yaşantının hakikat olup olmadığına ve dilin yaşantıyı içine alıp almadığına kaymıştır. "[Ç]evrenin bilimsel bilgisi sadece önsel deneyimi oluşturan bütünlüklü bir okuma varsa muhtemeldir. Biz kendimizi her zaman yorumlanmış çevrelerin ortasında bulduğumuz için bildiklerimiz

[77] Bu iki zıt görüş Wittgenstein örneğinde olduğu gibi aynı kişi bünyesinde dahi bulunabilmiştir. Wittgenstein'ın ilk dönem metinlerinde dil mantıksal pozitivizmin tanımladığı çerçevede açık, kesin, doğrudan, belirli olması gereken olarak değerlendirilirken, sonraki metinleri dili kültürle ve konvansiyonlarla örülmüş yaşamın somutluğundan ayrı düşünmez (Snodgrass, Coyne, 1997, s. 3-6).

kemikleşir ve bu yüzden durmadan hata yaparız. Daha ileri gidecek olursak öncelikli olan yorumsal deneyim ve sonradan gelen bilimsel soyutlama, çevre ve insan dilde bir araya geldiğinde mümkündür" (Mugerauer, 1985, s. 51).

Buraya kadar dilin hakikati keşfetmeyi sağlayan bir araç olmadığı ve bir hakikat kurucu olduğu ana savı üzerinde duruldu. Bu noktada dile gelmeyen, hakikati ancak zımnen imleyebilecek bir şeylerden bahsedilemez mi? sorusuna cevap aramak anlamlı gözükmektedir. Ancak bu soruya cevap bulmak bir yana soruyu hakkıyla formüle etmek bile oldukça zordur. Öncelikle dile gelmeyenlerin olduğunu söylemek dili hakikat kurucu olarak gören düşünceyle çelişir mi? Dile gelmeyenlerden bahsetmek dili araç kılmayı kabul etmek anlamına gelmeyeceğine göre soru çelişik değildir. Dışarıdaki olarak yapılı çevrenin, anlaşılması ve bilgiye dönüştürülmesi içinden geçeceği bir araç olarak dile ihtiyaç duymaz, olsa olsa yönelen indinde kendini, dil içinden hakikat olarak yeniden kurmaya çalışır. Diğer idealist duruşlar bir yana, Husserl'in idealist fenomenolojisi bile, dili aradan çıkarma çabası yerine, dille görüngüyü bir kılma çabası olarak okunabilir. "Fenomenolojik analiz yapan kimse, kavramların sözcüklerinden hiçbir yargı çıkartmaz. Dilin ilgili sözcüğü ile canlandırdığı fenomenin içine bakar, ya da deneyin kavramlarının matematik vb. gibi kavramlarla çok açık bir görüşünün gerçekleştiği fenomenlerde derinleşir" (Husserl, 1995, s. 47).

Bugün gelinilen noktada post-yapısalcı söylemin biçime ve metine ilişkin vurgusu, dile ilişkin bir vurgu olarak değerlendirilebilir. Aslında hem fenomenoloji ve hermeneutik hem de post-yapısalcı düşünce, dille dil lehine hesaplaşır görünmektedir. Ortak paylaştıkları görüş ise; yaşantıyı ya da hakikati betimleyen her türlü dil dizgesinin yaşantıyı ya da hakikati gösterenden öte, kuran olduğudur;[78] bunu yaparken eleştirdikleri metafizik kavramlardan kaçınabildiklerini söylemek ise kolay değildir.

4.5. Özgül Olanın Bilgi Değeri

Bilginin, "bilimsel" yollarla üretilmeye başlanması ile genelleyici ve kapsayıcı olanın bilgi olduğuna dair inanç her türlü bilgi üretme mekanizmasını belirlemiştir.

[78] 20. yüzyılda dile yapılan bunca vurguya rağmen, Karatani bugün dilin ve topluluğun önceliğine dikkat çekmenin kurumsallaştığını söylerken aslında, dile vurgu yapan düşüncenin, eleştirelliğinin tavsadığına dikkat çekmektedir (Karatani, 1995, s. 155).

Yaklaşık altı yüzyılda oluşmuş pozitivist bilimselci geleneğe sırtını dayayan modern mimarlığın tarih yazıcıları da son birkaç on yıla kadar mimarlığın bilgiyi evrensel kural demeti olarak ele aldığını öne sürmüştür. Ancak tasarımcı olarak mimar kendini nasıl meşrulaştırırsa meşrulaştırsın tasarımı asıl var edenin, tekil ve özgül olan olduğu şüphe götürmez.[79] Çünkü yapılı çevreye girdi olarak ürün, tasarımı yapandan talep edene kadar bir dizi kişisel yorumun ve tercihin yönlendiriciliği altındadır. Özgül bağlamı, hem bu tercihler hem de fiziksel koşullar her seferinde yeniden tanımlamaktadır. Mimar bunları hesaba katsın ya da katmasın özgül olanın bilgisi her seferinde hesaplaşılmayı bekler. Mimarlıkta yapılı çevreyi biricik kılanın bilgisinin üretilmesi, mimarın konumunun sanatçı/tasarımcı olarak oluşması ve belirginleşmesi ile ilişkilidir. Dolayısıyla Deleuze ve Guattari'nin (1996, s. 15-16) tümellerin hiçbir şey açıklamadığına, kendilerinin açıklanmaya muhtaç olduklarına ve yaratıcı etkinliğin ancak tekillikle mümkün olduğuna ilişkin düşünceleri yapılı çevre bağlamında da bütünüyle geçerlidir. "Temaşa (contemplation), düşünüm (reflexion) ve iletişim (communication) tümelleri oluşturan makineler"[80] olarak yapılı çevreyi değerlendirmek için, işe yarar önerilerde bulunmuştur ancak yararlılık ikincilliği ile anlamanın yolunu açmakta yeterli değildir.

Arendt, (2000, s. 82, 83) genelleyici olan tümelin gücü ve dışarıda kalanın gözden kaçmasına sebep olan yarattığı yanılsama hakkında bambaşka bir konu bağlamında çok etkili bir çözümleme yapar; ona göre istatistik ve kökeninde "insanlar eylemez davranırlar" gibi aynı konformizmin yattığı ekonomi, mükemmelen bir toplumsal bir bilim durumuna gelmiştir. Dolayısıyla bu bilimlerin sağladığı haklılaştırmayla "gündelik davranışa veya otomatik eğilimlere girmeyen her şey önemsiz sayılıp devre dışı bırakıldığında tarihte mana ya da siyasette anlam arayışı da umutsuz bir çabaya dönüşür." Dilthey (1999, s. 85) de Arendt'in dışarıda kalanlardan hareketle bahsettiği bu anlam arayışını, asıl olarak değerlendirirken ikincil olarak gördüğü;

---

[79] Genelde "evrensel ya da tümel"in (universal) karşıtı "kısmi ya da tikel" (particular), "genel"in (general) karşıtı "münferit ya da tekil" (singular) olarak kullanılmaktadır. Bu kavramların kullanımında yer değiştirmeler olabilmektedir. Karatani 'tekil'i 'tikel'den farklı olarak herhangi bir küme kapalılığına, genelliğe indirgenemez olarak tanımlamaktadır (Karatani, 1995, s. 152). 'Tikel'in parça anlamını da içermesi Karatani'nin 'tikel'in genellenebilir olabileceğine ilişkin düşüncesini desteklemektedir.

[80] Deleuze ve Guattari'e göre temaşa, düşünüm ve iletişim, tekile ulaşmayı zorlaştıran hatta engelleyen tümel oluşturuculardır; temaşa şeylerin sadece kendilerine odaklanmayı gerektirdiğinden, düşünüm kendi kendini tanımayı asıl saydığı ve hiçbir şey kendiliğinden olmuyormuş gibi davranmaya sebep olduğundan, iletişim ise görüşlerin gücüyle sağlanan uzlaşıma bağlı olduğundan yaratıcılıkla ilgili değildir (Deleuze ve Guattari, 1996, s. 15).

tekil olanı kapsaması amaçlanan tümelin bilgisinin üretilmesidir. Anlama, tekil olandan hareketle gerçekleşebileceğine göre tekilin kendini meşru bir şekilde var edebilmesi için tümelin genel geçerliğine talip olmasının çözüm olamayacağı açıktır.

Tümeli oluşturduğu iddiasında olan bilginin kendini meşrulaştırması her zaman daha kolay olmuştur. Tam da bu nedenle mimarlıkta yapımdan, işlevden, fiziksel koşullardan, niceliğe ilişkin değerlerden yola çıkılarak üretilmiş, yararlılık ilkesinden kaynaklanan gerekçelerin kabul edilebilirliği daha fazladır. Gerekçe üreten bu kanallar, pozitivist geleneğin kurucu öğesi olan rasyonalizmle şekillenen bir tek doğru akıl yürütme şeklinin olabileceği düşüncesinin doğruluğunu ispatlamak ya da inandırıcılığını arttırmak için verimli bir ortam sunmaktadırlar. Ancak tekilliklerden kurulu bağlamın değişkenliği ve bağlamı belirleyen bambaşka girdilerin olduğu hesaba katıldığında birbirine üstünlüklerini tutarlılığın ya da uzlaşımın belirleyeceği bambaşka akıl yürütme şekillerinden bahsedilebileceği açıktır. Farklı akıl yürütmelerin olabileceği düşüncesi de ikincil olanları, alternatifleri değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Bağlamın bilgisini üretmek üzerine yola koyulan kuramcı genel olanın dışarıda bıraktığının peşine düşmelidir. Bitmemiş olanlar, vücuda gelerek varlık kazanmamış olanlar, ipuçları ile imgelemi harekete geçirenler; konvansiyonlar dışında kalanları bulmak adına vazgeçilmezdir. Bu noktada evrensel olanı yakalamak için peşinden gidilen kapsayıcı genellemeler yerini özgül olanın anlam üreticiliğine bırakır. Üst-anlatılar olarak pozitivizmin, aydınlanmanın, modernizmin[81] eleştirildiği ortamın sağladığı bağlamda kişisel deneyimlere ve bunların dolaysız meşruiyetine yer açılır. Aslında yapılı çevrenin konvansiyonel bilgisini genellemeler belirlerken, tasarımın özgül olan tarafından belirleneceği kaçınılmazdır. Bilgi, doğası gereği soyutlayıcı ve genelleyici olduğuna göre özgül olanın bilgisinin nasıl üretilmesi gerektiği bir sorunsal olarak yüzleşilmeyi beklemektedir.

Daha öncede belirtildiği gibi özgül olanın bilgisini üretmeye çalışan Lerup'un mimarlık kuramı da motivasyonunu alternatife yer açma çabasından alır. Lerup anlamı var eden yorumun ilhamını ikincil olandan aldığına dikkat çekmektedir.

[81] Modernite modernizm kutupsallığını irdelediği makalede Tanyeli, modernizmin; özne, rasyonalite, bilim, metropol vb. kavramları nasıl tahsisatçı bir mantıkla kullandığından bahsetmektedir. Bu etkili okuma için bkz. Tanyeli, 2004, s. 135-149.

İnsanı anlam kurucu olarak değerlendiren ve yorumun getirdiği belirsizliği dışarıda bırakmamaya çalışan Lerup etkileşimi zorlaştıracak ya da engelleyecek her türlü belirlenimci yaklaşımı eleştirir. Alternatifi içeri almak adına bitmemiş olanı inşa etmeyi önerir. Ona göre "mimarlığı sadece insanların yararcı ihtiyaçlarının hizmetine vererek bir araca indirgeme isteği hem keyfidir hem de mantıksızdır. Keyfidir çünkü geleneksel olarak yarar mimarlığın minör fonksiyonudur, mantıksızdır çünkü mimarlık doğası gereği bu fonksiyonunu tam olarak gerçekleştiremez" (Lerup, 1977, s. 18-19). Lerup insanın fiziksel çevresiyle kurduğu ilişkiyi, karşılıklı etkileşime dayanan bir bakış açısıyla (interactionist view) değerlendirmeyi önerir. Tasarım ölçütlerini, insanın fiziksel çevresiyle tam uyumu ve örtüşmesi üzerine belirleyen davranışçı ve işlevselci yaklaşımlara karşıdır. Ona göre bu gibi yaklaşımlar da tasarım sürecinde insanı hesaba katarlar şüphesiz fakat onlar için insan, bir "davranış ünitesi", "ortalama insan" ya da "antromorfik veri" olarak bir tasarım girdisidir ve bu yönde değerlendirilmelidir. Ancak Lerup'un amacı insanlar tepki veren organizmalar olmaktan çok aktif bireyler olduklarına göre, kişisel düşüncelere ve yorumlara dayanan bir etkileşimi öngören bir bakış açısı geliştirebilmektir. Fiziksel çevrenin anlamını oluşturan etkileşim kişisel düşünceye ve yoruma bağlıdır buna göre insanın çevresiyle kurduğu ilişki ortalamalara bağlanamaz.[82] "Etkileşim açısından insan hareketi öngörülemezlik, bitmemişlik ve açık uçlulukla karakterize olan bilinmeyen kombinasyonlardan oluşan karmaşık bir matristir. Bu faktör kenara itildiğinde, görmezden gelindiğinde, unutulduğunda mimarlık yararcı, tasarım kör, tekrarcı ve mekanik bir hal alır" (Lerup, 1977, s. 21).

Burada fiziksel çevrenin bilgisini özgül olan üzerinden üretmeye çalışan çalışmalar kapsayıcı olmak adına genellemelere gidenlerle karşılaştırılarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada özgül olanın bilgisinin üretimini eskizler –başka bir ifadeyle izlenim aktaran şemalar– ve karşılıklı değerlendirmelerle yapan Lyndon ve Moore'un çalışması, ilkeler koymak yerine doğrudan temasla bilgiyi üretmeye çalışmasıyla dikkat çekicidir. Benzer bir yaklaşım içinde olan ancak kendilerini Alexander ve kısmen de Thiis-Evensen gibi konumlandırmayan Lyndon ve Moore tasarım ya da tasarımların yorumlanması için reçeteler oluşturmazlar ve sadece kendi değerlendirmeleri ile örülmüş kitaplarında baktıkları görüngüyü açığa çıkaracak

[82] Bkz. Lerup, 1977, s. 19-21.

karakteristikleri[83] belirlemeye çalıştıkları her bölümde, mekanların hatırlattıkları ile doldurulacak boş odalar yaratmaya çalıştıklarını söylerler; bu mekanların onlar tarafından kurulan imgeleri ile doldurulan her bölüm kesin bir bilgi aktarma niyetinde olmayıp okuyucuya ev sahipliği yapmaya çalışmaktadır aslında.[84] Onların ele alış biçimlerinde görüngünün çözümlemek adına dağıtılmasına, göstergeleri yorumlayabilmek için gösteren ya da nesnenin gösterdiği ile açık ve doğrudan ilişkisine, anlamın nesneden çıkarak özneye boca edilmesine, yorumu geçerli kılmak ya da kanıtlamak için sahte uzlaşımlara ihtiyaç yoktur.

Sonuç itibariyle mimarlığın içinden yapılı çevrenin bilgisinin bilimsel olma öngörüsü ile üretilmesi, 20. yüzyılın ikici yarısına tarihlenir. Bizzat mimarların farklı kuramsal bilgi repertuarlarını kullanarak bu dönemde oluşturmaya çalıştıkları bilginin geçerliliği, çok kısa soluklu olmuştur; bunun sebeplerini sadece ortamın gerektirdiği çoğulluk ile ya da bugün her tür bilginin direncinin zayıflığı ile ilişkilendirerek açıklamak bahsedilen bilgi üretme biçimlerinin sorunlarını görmeyi zorlaştırır. Bu bilginin kapsamsızlığı ve geçerliğinin zamana karşı zayıflığı, mimarlığın operasyonel yüzü, kuramsal bilgiyle zayıf bağı ve araçsallaştırılmaya açıklığı üzerinden sorgulanmalıdır. Diğer bilgi üretim alanlarında olduğu gibi yapılı çevre üzerinden üretilecek olan mimarlık bilgisi için de üst-anlatıların belirlediği, metafizik ölçütlerin sınırını çizdiği epistemolojik çerçevenin sorgulanması gerekmektedir. Genelleyici olanın dışarıda bıraktıklarıyla malul olduğu düşünüldüğünde; genele dahil olanın, önerilerden sadece kısıtlı bir kısmını oluşturduğu, dışarıda kalanın ise alternatiflere yer açma potansiyelinin olduğu açıktır. Mimarlık için çok yeni olan bu tartışmada, müdahale olarak tasarımı var eden dolayısıyla meşru kılan; üretilen özgül bilginin meşruluğudur aslında.

[83] Bu karakteristikler kitaptaki bölümlerin başlığına da taşınmıştır; Ulaşan Akslar / Dolaşan Yollar, Ölçü Veren Ağaçlar / Yumuşatan Plastırlar, Çevreleyen Açıklıklar / Saklı Tutan Arkatlar vb. Lyndon, Moore, 1994.

[84] Bkz. Lyndon, Moore, 1994, s. XIII.

5. SONUÇ

Mimarlıkta genel olarak bilginin üretimi ya da kuramsal çözümlemeler ürün, süreç ve bağlam olmak üzere üç kanat üzerinden yapıla gelmiştir. Bu üç kanattan üretilen bilgi birbirinin tıpatıp aynısı olan güzergahları izlemedikleri gibi pozitivizmle de aynı tarihlerde mesafelenmemişlerdir. Ürüne ilişkin bilgi daha 20. yüzyılın başlarında kendine, özerk bir alan inşa etmeye başlarken, sürece ilişkin bilginin üretilmesinde ve özellikle de eğitimde, yeni rotaların varlığından son birkaç on yıldır bahsedilmektedir. Dolayısıyla bağlam üzerinden yapılan sorgulama diğer iki alan için de pekala yapılabilir ancak burada bağlam olarak yapılı çevre temelli bilginin nasıl üretildiği bir yandan en eski ve bilinen bilgi üretim biçimi olması diğer yandan da görece geç kalmışlığı nedeniyle odak olarak seçilmiştir. Mimarlıkta en belirleyici bağlam olan yapılı çevre temelli kuramlar, evrenselcilik ve genellik iddiası taşıyan işe temiz bir sayfa açmakla başlayanlar ya da bağlamı kendi özgüllüğü ve bütünlüğü içinde özne dolayımıyla çözümlemeye çalışanlar tarafından oluşturulmuştur. Her iki koldan da birbirleriyle ilişkilendirilebilecek birçok farklı hibrid değerlendirme biçimi geliştirilmiştir. Ancak bu değerlendirme biçimleri yöntemlerini araçsallaştırdıkları anda yapılı çevreyi anlama çabası bambaşka amaçlar için araçsallaşmaktadır. Dolayısıyla dil düşünce için, biçim içerik ya da öz için, yöntem araştırma sonuçları için araçsallaştığında anlamak olanaksızlaşır. Çünkü her araçsallaştırma etkinliğinde olduğu gibi anlama edimi aracın gösterdiği ya da hizmet ettiği bir amacın gölgesinde kalır. Gidimli düşüncenin salt anlamayı ya da bilgiyi kendi için üretilir kılmayı öngörmemesi gibi araçsallaştırıcı bir etkinlik de amacın olmadığı bir belirsiz duruma itibar etmez. Her tür araçsallaştırıcı etkinlik, yönelinilen şeyden uzaklaşmayı ve amacın vazgeçilmezliğini beraberinde getirir. Hiç şüphesiz amaç, her düşünce dizgesinde açık seçik tarif edilmemiştir. Düşünce edimi kendini gerekçelendirmek için sonucun başarı-başarısızlık, doğruluk-yanlışlık gibi ölçütlerle belirlenmesini sağlayacak amaçları her zaman en başından belirlemez, bu amaçlar süreç içinde sonuçta ya da etkinin geçmesiyle su yüzüne çıkabilir. Ancak başlangıçtaki bu örtüklük amacın olmadığı anlamına gelmez. Aracın ve amacın birbirini var eden ilişkisi dışarıda keşfedilmeyi bekleyen gerçeği bulmak için düzen, bütünlük,

dizgesellik peşindeki metafizik düşünce edimlerinin hemen hepsi için geçerlidir. Dolayısıyla bugün ancak aracın ve amacın sebep olacağı belirlenimcilik tuzaklarından sakınan, bilginin üretilmesindeki dolayımların kaçınılmazlığını ve vazgeçilmezliğini bu kaçınılmazlık nedeniyle de olumsallığını kabul eden bir bilgiden ve bilgi üretim yollarından bahsetmek anlamlı gözükmektedir.

Araç ve amaç ilişkisine ilişkin yapılan bu sorgulama, bilginin özerkliğine dikkat çekerken, gerçekle tekabüliyetini de sorunsallaştırır. Bu nokta da hakikat kurucu olarak dil üzerine düşünmek kaçınılmazlaşmaktadır. Post-yapısalcığın düşüncesini öncelikle dilin biçimi üzerinden kurması, post-yapısalcı bir yaklaşım olarak dekonstrüksiyonda yıkma, bozma, sökme ediminin biçim olarak metinde tezahür etmesi, tarih yazımında anlatı formuna çekilen dikkatler, fenomenolojinin betimlemeyi önermesi, hermeneutiğin tüm yaşantının dile ilişkin olduğunu belirterek tüm yaşantıyı dile bağlaması, 20. yüzyılda dile biçilen ayrıcalıklı konumu işaret etmektedir. Bu konum, araçları dolayısıyla araç olarak dili tasfiye ederken bilginin özerkleşmesinin yolunu açmaya çalışmaktadır. Bu yolun açılmasında araçlarla birlikte üst-anlatılar olarak amaçların da tasfiyesinin kaçınılmazlığı açıktır.

Kültürel bir dizge olan dil, aslında öznenin görüngüler dünyasını, kendi dolayımıyla kurma yoludur. Bu nedenle dilin öne çıkması ‘dahi’ ya da ‘tanrı özne’nin değil ama anlam kurucu öznenin (insanın) öne çıkması demektir. Doğal görüngüye bakarken öznenin duruşunu, kolayca geriye itebilen pozitivizmin, –ki özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında doğa bilimlerinde de bilimin dille ilişkisi vurgulanmaktadır– özneyi hesaba katması gerektiği, kültürel olan çözümlenmeye çalışılınca açıkça fark edilmiştir. Aslında anlamanın koşulu olarak belirlenen özerkliğin sağlanmasının yolu, dilin ve öznenin farklı angajmanlardan arındırılarak yeniden içeri alınmasından geçmektedir, yoksa kastedilen, özerkliğin, mutlak bir ideolojik arınmışlıkla sağlanacağı değildir.

20. yüzyıldaki bu düşünsel motivasyonlardan geç ve sınırlı oranda referans alan mimarlık bilgisi ise dilin araçsallaşması ile baş edebilmiş sayılmaz. Köken ve kökene ilişkin arketipleri bugünü meşrulaştırma araçları, kalıbı –bir imgenin tezahürü olarak görmek yerine– tekrarlanacak bir şablon, tipolojiyi sınıflandırdıktan ve gruplandırdıktan sonra nesnesini donduran bir çözümleme yolu olarak görmek, nihayetinde bilgi yığınını açıklayıcı bir değişmez veri bankası olarak görmek

mimarlık adına anlama çabasının önünü kesici düşünme biçimleridir. Her türlü açıklayıcı etkinlik, bağlamı anlama yolunda dinamik, değişebilen, dönüştürücü yaklaşım biçimleri geliştirme potansiyeli taşımalıdır. Köken, arketip, kalıp ve tipin bu potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Kökenin tekrarlanan süreklilik ile kurulduğu düşüncesi, mutlak başlangıç olarak köken anlayışı ile yer değiştirdiğinde; köken, imge olarak arketipin görünen yüzü olacaktır, kavramsal çerçevesi de kalıp ve tipi anlamak için de ister istemez yeniden kurulacaktır. Alexander'ın kalıp dili, yaşantısal olanı içermesi, deneyimi betimlemesi, derinlikli bir sezgisellikle kurulmasıyla kalıbın sözlük anlamının sınırlarını genişletmiştir. Yüzeydeki sınıflandırıcı ve genelleyici yanı, teorik çerçevesinin kalıpların oluşma sürecini açıklamadaki yetersizliği, bir paradigma değişimi öngördüğü ve fenomenojik bir duyarlılık barındırdığı düşüncesini örtememektedir. Mimarlık bilgisinin üretimine, özgülü açık etmeye çalışan yanı ile konvansiyonel epistemolojik çerçevelerin dışında kalan bir yaklaşım getirmektedir. Kalıba göre daha çok biçimsel referanslar barındıran tip ise özellikle 20. yüzyılda bağlamı hesaba katan yanı ile özgül bilginin üretimine katkı sağlamıştır; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bağlama dikkat çekilmesini sağlarken, evrenseli, mutlağı tanımlayan idealist duruşun süreç çözümlemesi olarak tipte içkin olmadığı anlaşılmıştır. Mimarlıkta bilgi üretimi söz konusu olduğunda metafizik bir yaklaşım olarak pozitivizmin kendini temellendirmek için kullandığı köken ve arketipin, kalıp ve tipin yapılı çevreyi anlamak için eleştirel yaklaşımlar içinden yeniden düşünülerek "yararlı" hale getirilebileceği düşünülmektedir.

Mimarlıkta kural koyucu ve kesin çözüm üretici metafizik yaklaşımlar pozitivizmin, koyu bir nesnelcilik ve bilimselcilik tutkusunun peşinde şekillenmiştir. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında biliniyor ki üretilen kuramlara bilimsellik örtüsü bir genel geçerlik sağlayamamıştır. Mimarlıkta da bütün düşünce dünyasında olduğu gibi kuramsal rotalar zamanın ruhu ve ideolojik angajmanlar dolayımı ile değişmektedir, yenilenmektedir. Bu bağlamda yapılı çevrenin bilgisinin üretilmesi yolunda "bilimsel" yöntemlerin üretmeye çalıştığı bilginin birkaç on yıl gibi kısa bir zamanda geçerliliğinden şüpheye düşülmesi ve dönüşmeye başlaması şaşırtıcı değildir. 20. yüzyılın hemen başında üretilen manifester metinler, ütopik öneriler, kişisel argümanlar, keskin çıkışlar yüzyılının ikinci yarısında yapılan bir çok çözümleyici çalışmaya göre büyük bir olasılıkla bir kırılma ve dönüşüm anını daha

etkili ve ihtiyatsız bir şekilde işaret edebildikleri için haklarından daha çok bahsettirmektedirler; bir başka deyişle mutlaklık ve kesinlik öngörüsü taşısalar da kurgusal/spekülatif olduklarını saklamadıklarından daha yakın tarihli kuramsal çalışmalara göre daha geçerlidirler.

Modern insan yapılı çevreye her müdahalesinde kendi ideolojik duruşuna göre bir dizi gerekçe üretir başka bir deyişle müdahalesini gerekçelendirir. Ancak bu gerekçelerin tamamen müdahalenin koşullarından kaynaklandığını iddia etmek, tek bir doğru müdahaleyi öngörmek demektir. Bunun doğru olamayacağını, aynı koşullar için gerçekleştirilen bambaşka tahayyül ve tasarımların varlığı göstermektedir. Yapılı çevrenin bilgisinin üretiminde de benzer bir durum söz konusudur. Bu sefer de bu gerekçeleri deşifre etmenin bir tek yolunun olduğunu iddia etmek safdillik olacaktır. Yapılı çevreyi anlamak için deşifre edilmeye çalışılan gerekçeler de anlamlandıranın pozisyonuna bağlı olarak çeşitlenir. Bu gerekçeleri mutlak bir rasyonel akıl yürütmenin belirlediğini öne sürmek inandırıcılıktan uzaktır. Makuliyet, uzlaşımsallık, bağlam bağımlılık gibi daha "öznel" kavramlar bu gerekçelerin çeşitliliğine vurgu yaparken tek bir rasyonel gerekçenin de altını oymaktadır. Bu durum, bilginin gerçeklikle tekabüliyetinden çok bilgiyi üreten öznenin anlamlandırma sürecini sorunsallaştırmaktadır. Dördüncü bölümde bahsedilen aksiyomatik, model temelli değerlendirme yolları, –sentaktik ve semantik çözümlemeler, çevre-davranış çalışmaları vb.– görüngü olarak yapılı çevrenin özdekselliğinde saklı olduğu sanılanı aramaları itibariyle anlamı sorunsallaştırma konusunda sorunludur. Tam da bu nedenle ad koyucu etkinlikler olarak kalıp ve tip; tikel ve özgül olanla kurduğu ilişki, dili içeri alma çabaları nedeniyle yapılı çevreyi anlamak ve anlamlandırmak adına daha avantajlı görünmektedir; bugün dışardan kaynaklanan yöntemin belirlenimi yerine özdeksel, imgesel ve öznel olanın belirlenimi daha kabul edilebilirdir.

Mutlak bir çözümleyici bilgi düşüncesinin zayıflaması ve olasılıklardan biri olduğunu peşinen kabul eden üretilen bilgiden bahsedilmeye başlanması, çok belirgin bir ifadelendirme farkını da beraberinde getirmiştir; her ne kadar aynı görüngüye odaklansalar da iki yaklaşımın kullandığı kavramlar, adlar basit bir dilsel farklılıktan öte kavramsallaştırma, adlandırma mantığı açısından bir farklılıktan kaynaklanmaktadır. Mimarlıkta yapılı çevreye ilişkin bilginin üretimi de bu farkı

gözeten düşünsel duraklarla oluşmuştur. Hem yöntem temelli genellemeler kurmaya çalışan yaklaşımların hem de biricik olanı anlama yolunda asıl kabul edenlerin duruşlarını, metafizik zeminlerin belirleniminden kurtarmaları bugünün konjonktüründe bile hiç kolay görünmemektedir. Aslında bugün, bu zeminlerim belirleyiciliği bütünüyle ortadan kaldırılınamazsa da; imge betimlenirken ve gösterge kurulurken özdek ile düşünce, görüngü ile yorum, gösterenle gösterilen, arasındaki mesafe ne kadar açılırsa bilginin içeriğini derinleştirmek ve anlamı yoğultmak o kadar kolaylaşacak gibi görünmektedir. Bu saptama, doğrudan olmayana bir övgüden çok anlama ulaşma yolunda bir telkin ya da öneri olarak değerlendirilmelidir. Yapılı çevrenin bilgisinin üretiminde, başka bir ifadeyle yapılı çevrenin anlamlandırılmasında, özne dolayımıyla, görüngünün pozitivist sterotiplerin dışına çıkılarak kendini açmasının olanaklarının izini sürebilmek; eleştirel, özgül olana odaklı, alternatif bakış açılarını gerektirmektedir

KAYNAKLAR

Abel, C., 1997. Architecture and Identity, Architectural Press, Cornwall.

Adorno, T. W., 1998. Minima Moralia, çev. O. Koçak, Metis, İstanbul.

Agrest, D. J., 1991. Architecture from Without, The MIT Press, Cambridge.

Alexander, C., 2002a. The Process of Creating Life: The Nature of Order Book 1, Center for Environmental Structure, Berkeley, Calif.

Alexander, C., 2002b. The Process of Creating Life: The Nature of Order Book 2, Center for Environmental Structure, Berkeley, Calif.

Alexander, C., H. Neis, A. Anninou, I. King, 1987. A New Theory of Urban Design, Oxford University Press, New York.

Alexander, C., 1979. The Timeless Way of Building, Oxford University Press, NY.

Alexander, C., S. Ishikawa, M. Silverstein, 1977. A Pattern Language, Oxford University Press, New York.

Alexander, C., B. Poyner, 1973. The Atoms of Enviromental Structure, *Emerging Methods in Environmental Design and Planning*, s. 308-321, G. T. Moore (ed.), MIT Press, Cambridge.

Alexander, C., 1970. An Early Summary of "The Timeless Way of Building, *Designing for Human Behavior: Architecture and Behavioral Sciences*, s. 52-59, J. Lang, C. Burnette, W. Moleski, D. Vachon (ed.), Hutchinson and Ross, Pennsylvania.

Alexander, C., 1966. Notes on the Synthesis of Form, Harvard University Press, Cambridge.

Alexander, C., 1965. A City Is Not A Tree, *Architectural Forum*, Vol 122, No 1, Nisan, s. 58-62 (I. Bölüm), Vol 122, No 2, Mayıs, s. 58-62 (II. Bölüm).

Arendt, H., 2000. İnsanlık Durumu, çev. B. S. Şener, İletişim, İstanbul.

Argan, A., 1996. On the Typology of Architecture, *Theorizing a New Agenda for Architecture*, s. 242-246, K. Nesbitt (ed.), çev. J. Rykwert, Princeton Architectural Press.

Argın, Ş., 2005. Taşraya İçeriden Bakmak Mümkün müdür?, *Taşraya Bakmak*, s. 292-291, T. Bora (ed), İletişim, İstanbul.

Atıcı, M., 1994. Giriş, *Algının Fenomenolojisine Önsöz*, s. 7-17, M. Merleau-Ponty, Afa, İstanbul.

Augé, M., 1999. Unutma Biçimleri, çev. M. Sert, Om Yayınevi, İstanbul.

Balesescu, A., 2002. "Fashion and Orientalizm", Beirut Instıtute of Media Arts Conferences, http://inhouse.lau.edu.lb/bima/papers/Alex_Balasescu.pdf

Barthes, R., 1997. Göstergebilimsel Serüven, çev. M. Rifat, S. Rifat, YKY, İstanbul.

Bauman, Z., 1996. Yasa Koyucular ile Yorumcular, çev.K. Atakay, Metis, İstanbul.

Bechtel, R. B., 1980. Architectural Space and Semantic Space: Should the Twain Try to Meet, *Meaning and the Behavior in the Built Environment*, s. 215-222, G. Broadbent, R. Bunt, T. Llorens (ed), John Wiley & Sons, New York.

Beckett, S., 2001. Proust, çev. O. Koçak, Metis, İstanbul.

Berlin, I., 2004. Romantikliğin Kökleri, çev. M. Tunçay, YKY, İstanbul.

Berman, M., 1999. Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, çev. Ü. Altuğ, B. Peker, İletişim, İstanbul.

Bernstein, R. J., 1983. Beyond Objectivism and Relativism, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Bilgin, İ., 1997. "Aldo Rossi'nin Ardından...", *Yapı*, 191, s. 97-100.

Bilgin, İ., M. Karaören, 1992. Aldo Rossi'de Akıl ve Hafıza, *Defter*, 18, s. 47-75.

Bogue, R., 1996. İki Örnek Okuma Proust ve Sacher-Masoch, *Toplumbilim*, 5, s. 115-125.

Brill, M., 1994. Archetypes as a "Natural Language" for Place Making, *Ordering Space*, s. 61-78, L. H. Schneekloth, K. A. Franck (ed.), Van Nostrand Reinhold, New York.

Broadbent, G., R. Bunt, C. Jenks, 1980a. Signs, Symbols and Architecture, John Wiley & Sons, New York.

Broadbent, G., R. Bunt, T. Llorens, 1980b. Meaning and the Behavior in the Built Environment, John Wiley & Sons, New York.

Canter, D., 1977. The Psychology of Place, The Architectural Press Ltd, London.

Canter, D., S. Tagg, 1980. The Empirical Classification of Building Aspects and Their Attributes, *Meaning and the Behavior in the Built Environment*, s. 1-17, G. Broadbent, R. Bunt, T. Llorens (ed), John Wiley & Sons, New York.

Capra, F., 1983. The Turning Point, Flamingo, London.

Cassirer, E., 1997. İnsan Üzerine Bir Deneme, çev. N. Arat, YKY, İstanbul.

Coates, G. J., D. Seamon, 1993. Promoting a Foundational Ecology Practically Through Christopher Alexander's Pattern Language: The Example of Meadowcreek", *Dwelling, Seeing and Designing*, s. 331-354, D. Seamon (ed.), State University of New York Press, Albany.

Colquhoun, A., 1990. Mimari Eleştiri Yazıları, çev. A. Cenkizkan, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara.

Coplien, J. O., 1997. "On the Nature of "The Nature of Order", http://www.cmcrossroads.com/bradapp/docs/NoNoO.html

Coyne, R., 1988. Logic Models of Design, Pitman, London.

Coyne, R., 1995. Designing Information Technology in the Postmodern Age, MIT Press, Cambridge.

Deleuze, G., 2002. Proust ve Göstergeler, çev. A. Meral, Kabalcı, İstanbul.

Deleuze, G., F. Guattari, 1996. Felsefe Nedir?, çev. T. Ilgaz, YKY, İstanbul.

Derrida, J., 1978. Writing and Difference, The University of Chicago Press, Chicago.

Dilthey, W., 1999. Hermeneutik ve Tin Bilimleri, çev. D. Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Dovey, K., 2002. Dialectics of Place: Authenticity, Identity, Difference, *De-Placing Difference; 3rd International Symposium of CAMEA*, s. 45-52, S. Akkach (ed.), The University of Adelaide, Adelaide.

Dovey, K. 1999. Framing Places, Routledge, New York.

Dovey, K., 1995. Place/Power, *Architectural Design*, 114, s. 36-41.

Dovey, K., 1993. Dwelling, Archetype and Ideology, *Center*, Vol 8, s. 9-21.

Dovey, K., 1990. The Pattern Language and Its Enemies, *Design Studies*, Vol 11, No 1, s. 3-9.

Duffy, F., 2000. Preface, *Culture-Meaning-Architecture*, s. xxi-xxvii, K. D. Moore, (ed.), Ashgate, Aldershot.

Duffy, F., J. Torrey, 1973. A Progress Report on the Pattern Language, *Emerging Methods in Environmental Design and Planning*, s. 261-277, G. T. Moore (ed.), The MIT Press, Cambridge.

Duffy, F., J. Friedman, 1970. Patterns and Semiology, *EDRA 1,* s. 60-72, H. Sanoff, S. Cohn (ed.), Halsted Press, Pennsylvania.

Duque, E., 2002. House Form Culture Revisiter: A Subaltern Critique of Rapoport's Reading of Vernacular, *De-Placing Diffrence; 3rd International Symposium of CAMEA*, s. 115-126, S. Akkach (ed.), The University of Adelaide, Adelaide.

Ergüven, M., 2002. Kurgu ve Gerçek, Gendaş Kültür, İstanbul.

Feyerabend, P., 1999a. Özgür Bir Toplumda Bilim, çev. A. Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Feyerabend, P., 1999b. Yönteme Karşı, çev. E. Başer, AyrıntıYayınları, İstanbul.

Foucault, M., 2003. The Order of Things, Routledge, London.

Gadamer, H., 1999. Truth and Method, çev. J. Weinsheimer, D. G. Marshall, Continuum, NY.

Gelernter, M., 2000. Sun-filled Window Seats, *Architectural Research Quarterly*, Volume 4, No 1, s. 190-192.

Gelernter, M., 1983. Christopher Alexander and Pattern Language, *Architect's Journal*, 5 January, s. 17-21.

Glassie, H., 1975. Folk Housing In Middle Virginia, University of Tennessee Press, Knoxville.

Grabow S., 1983. Christopher Alexander: The Search for a New Paradigm in Architecture, Oriel, Boston.

Healt, T., 1984. Method in Architecture, John Wiley&Sons, Chichester.

Heidegger, M., 1971. Poetry, Language, Thought, çev. A. Hofstadter, Harper&Row, New York.

Hekman, S., 1999. Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, çev. H. Arslan, B. Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Hershberger, R. G., 1980. A Study of Meaning and Architecture, *Meaning and the Behavior in the Built Environment*, s. 21-41, G. Broadbent, R. Bunt, T. Llorens, (ed), John Wiley & Sons, New York.

Heynen, H., 2000. Architecture and Modernity: A Critique, The MIT Press, Cambridge.

Hill, G., 1997. Heidegger's Absent Presence in Design: A Response to Snodgrass and Coyne's 'Is Designing Hermeneutical', *Architectural Theory Review*, Vol. 2, No. 2, s. 1-16.

Hillier, B., 1996. Space Is the Machine, Cambridge University Press, Cambridge.

Hillier, B., **J. Hanson**, 1984. The Social Logic of Space, Cambridge University Press, Cambridge.

Horkheimer, M., T. W. Adorno, 1995. Aydınlanmanın Diyalektiği, çev. O. Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Husserl, E., 1995. Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe, çev. T. Mengüşoğlu, YKY, İstanbul.

Huyssen, A., 2003. Present Pasts Urban Palimpsests and the Politics of Memory, Stanford University Press, Stanford.

Huyssen, A., 1995. Alacakaranlık Anıları, çev. K. Atakay, Metis, İstanbul.

Hvattum, M., 2004. Gottfried Semper and The Problem of Historicism, Cambridge University Press, Cambridge.

Jacobs, J., 1994. The Death and Life of Great American Cities, Penguin Books, NY.

Jung, C. G., 2003. Dört Arketip, çev. Z. A. Yılmazer, Metis, İstanbul.

Karatani, K., 1995. Architecture as Metaphor, çev. S. Kohso, The MIT Press, Cambridge.

Kelbaugh, D., 1996. Typology-An Architecture of Limit, *Architectural Theory Review*, Vol. 1, No. 2, s. 33-52.

Koyré, A., 2000. Bilim Tarihi Yazıları, çev. K. Dinçer, Tübitak, Ankara.

Köksal, A., 1994. Zorunlu Çoğulluk, ATT Yayınları, İstanbul.

Krampen, M., 1980. The Correlation of 'Objective' Façade Measurements with Subjective Façade Ratings, *Meaning and the Behavior in the Built Environment*, s. 61-78, G. Broadbent, R. Bunt, T. Llorens, (ed), John Wiley & Sons, New York.

Krampen, M., 1979. Meaning in the Urban Environment, Pion Limited, London.

Kristeva, J., J. Derrida., 1999. Götergebilim ve Gramatoloji, *Toplumbilim*, 10, s. 175-183.

Kruft, H.-W., 1994. A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present, çev. R. Taylor, E. Callender, A. Wood, Princeton Architectural Press, New York.

Kuhn, T., 1995. Bilimsel Devrimlerin Yapısı, çev. N. Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Lang, J., 1987. Creating Architectural Theory, Van Nostrand Reinhold, New York.

Laugier, M. A., 1977. An Essay on Architecture, çev. W. Herrmann, A. Herrmann, Hennessey & Ingalls, Los Angeles.

Lawrence, R. J., 1989. Structuralist Theories in Environment-Behavior-Design Research, *Advances in Environment, Behavior, and Designs Vol 2,* s. 37-70, E. H. Zube, G. T. Moore, (ed.), Plenum Press, New York.

Lavin, S., 1992. Quatremére de Quincy and the Invention of a Modern Language of Architecture, The MIT Press, Cambridge.

Leatherbarrow, D., 1993. The Roots of Architectural Invention, Cambridge University Press, Cambridge.

Leatherbarrow, D., M. Mostafavi, 2005. Surface Architecture, The MIT Press, Cambridge.

Lefebvre, H., 1998, Modern Dünyada Gündelik Hayat, çev. I. Gürbüz, Metis, İstanbul.

Lerup, L., 2000. After the City, The MIT Press, Cambridge.

Lerup, L., 1977. Building the Unfinished: Architecture and Human Action, Sage Publications, Beverly Hills, Calif.

Lynch, K., 1996. The Image of City, The MIT Press, Cambridge.

Lyndon, D., C. W. Moore, 1994. Chambers for a Memory Palace, The MIT Press, Cambridge.

Madrazo, L., 1994. Durand and the Science of Architecture, *Journal of Architectural Education*, Vol 48, No.1, 2-24.

Malpas, J. E., 2004. Place and Topography: Responding to Cameron and Stefanovic, *Environmental & Architectural Phenomenology*, Vol 15, No. 3, s. 8-10.

Malpas, J. E., 1999. Place and Experience: A Philosophical Topography, Cambridge University Press, Cambridge.

Mannheim, K., 2002. İdeoloji ve Ütopya, çev. M. Okyayuz, Epos Yayınları, Ankara.

Megill, A., 1998. Aşırılığın Peygamberleri, çev. T. Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Merleau-Ponty, M., 2001. Phenomenology of Perception, çev. C. Smith, Routledge, London.

Mitchell, W. J., 1990. The Logic of Architecture, The MIT Press, Cambridge.

Moles, A., 2001. Belirsizin Bilimleri, çev. N. Bilgin, YKY, İstanbul.

Moneo, R., 1978. On Typology, *Oppositions*, 13, s. 23-45.

Mugerauer, R., 1995. Interpreting Environments, University of Texas Press, Austin.

Mugerauer, R., 1994. Interpretations on Behalf of Place, NY: Sunny Press, Albany.

Mugerauer, R., 1993. Toward an Architectural Vocabulary: The Porch as a Between, *Dwelling, Seeing and Designing*, s. 103-128, D. Seamon, (ed.), State University of New York Press, Albany.

Mugerauer, R., 1985. Language and Emergence of Environment, *Dwelling, Place and Environment*, s. 51-70, D. Seamon, R. Mugerauer (ed.), Martinus Nijhoff Publishers, Dortrecht.

Norberg-Schulz, C., 1984. The Concept of Dwelling, Electra/Rizzoli, New York.

Norberg-Schulz, C., 1980. Genius Locı, Academy Editions, London.

Norberg Schulz, C., 1971. Existence, Space & Architecture, Studio Vista, London.

Oechslin, W., 1986. Premises for the Resumption of the Discussion of Typology, *Assemblage*, Vol.1, s. 37-54.

Ong, W. J., 1995. Sözlü ve Yazılı Kültür, çev.S. Postacıoğlu Banon, Metis, İstanbul.

Özlem, D., 1998. Heidegger ve Teknik, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, s. 9-41, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Pemberton, L., R. N. Griffiths, 2005. The Timeless Way: Making Living Cooperative Buildings with Design Patterns, http://www.it.bton.ac.uk/staff/lp22/CoBuild98.pdf

Pérez-Gomez, A., 1983. Architecture and the Crisis of Modern Science, The MIT Press, Cambridge.

Piaget, J., 1971. Structuralizm, çev. C. Maschler, Routledge and Kegan Paul, London.

Polkinghorne, J., 1996. Beyond Science, Cambridge University Press, Cambridge.

Polkinghorne, J., 1983. Methodology for the Human Sciences, State University of New York Press, Albany.

Prigogine, I., I. Stengers, 1998. Kaostan Düzene, çev. S. Demirci, İz Yayıncılık, İstanbul.

Protzen, J. P., 1978. The Poverty of Pattern Language, *Design Metods and Theories*, Volume 12, No3/4, s.191-194.

Proust, M., 2003. Swann'ların Tarafı, çev. R. Hakmen, YKY, İstanbul.

Proust, M., 2004a. Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde, çev. R. Hakmen, YKY, İstanbul.

Proust, M., 2004b. Sodom ve Gomorra, çev. R. Hakmen, YKY, İstanbul.

Quatremére de Quincy, A., 1998. Type, *Oppositions Reader*, s. 617-620, K. M. Hays (ed.), Princeton Architectural Press.

Rapoport, A., 2004. Kültür, Mimarlık, Tasarım, çev. S. Batur, Yapı Yayın, İstanbul.

Rapoport, A., 1990. The Meaning of the Built Environment, The University of Arizona Press, Tucson.

Rapoport, A., 1977. Human Aspects of Urban Form, Pergamon Press, Oxford.

Rapoport, A., 1969. House Form and Culture, Prentice-Hall, N. J.

van Reijen, W., 1999. Adorno: Bir Giriş, çev. M.Cemal, Belge Yayınları, İstanbul.

Relph, E., 1976. Place and Placelessness, Pion, London.

Ricoeur, P., 1998. Hermeneutics and the Human Sciences, çev. J. B. Thompson, Cambridge University Press, Cambridge.

Ricoeur, P., 1990. Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, s. 27-44, P. Rabinow, W. Sullivan (ed.), çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Rorty, R., 1995. Olumsallık, İroni ve Dayanışma, çev. M. Küçük, A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rossi, A., 1994. The Architecture of the City, The MIT Press, Cambridge.

Rykwert, J., 2002. The Seduction of Place, Vintage Books, New York.

Rykwert, J., 1997. On Adam's House in Paradise, The MIT Press, Cambridge.

Salingaros, N. A., 2000. The Structure of Pattern Languages, *Architectural Research Quarterly*, Volume 4, No 1, s. 149-161.

Saydam, M. B., 2003. Carl Gustav Jung: Nesnel Ruhun Şamanı, *Dört Arketip*, s. Jung, C. G., Metis, İstanbul.

Schneekloth., L. H., Franck, K. A., 1994. Type: Prison or Promise?, *Ordering Space*, s. 15-38, L. H. Schneekloth, K. A. Franck (ed.), Van Nostrand Reinhold, New York,

Seamon, D., 2003a. Duyguları Açmak: Fenomenoloji, Çevresel Deneyim ve Yer Yapmak, çev. S. Serim, *TOL 3*, vol 2, s. 33-35.

Seamon, D., 2003. Fenomenoloji, Yer, Çevre ve Mimarlık: Literatürün Değerlendirilmesi , çev. S. Serim, *TOL 3,* vol 2, s. 36-53.

Seamon, D., 2002. Book Review, Phenomenology Newsletter, vol 13, no.1, s. 4-8.

Seamon, D., 2000. A Way of Seeing People and Place, *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research*, s. 157-178, S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto, H. Minami (ed), Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York.

Seamon, D., 1998. Concretizing Heidegger's Notion of Dwelling: The Contributions of Thomas Thiis-Evensen and Christopher Alexander, http://www.tu-cottbus.de/BTU/Fak2/TheoArch/Wolke/eng/Subjects/982/Seamon/seamon_t.html

Seamon, D., 1994. The Life of the Place, *Nordic Journal of Architectural Research,* 7, Norway, s. 35-48,

Seamon, D., 1987. Phenomenology and Environment-Behavior Research, *Advances in Environment, Behavior, and Designs Vol 1*, s. 3-27, E. H. Zube, G. T. Moore, (ed.), Plenum Press, New York.

Seamon, D., 1984. Phenomenology and Vernacular Lifeworlds, *Built Form and Culture* (Conference), University of Kansas, Lawrence, KS.

Silverstein, M., 1993. The First Roof: Interpreting a Spatial Pattern, *Dwelling, Seeing and Designing*, s. 77-101, D. Seamon (ed.), State University of New York Press, Albany.

Snodgrass, A., R. Coyne, 1997. Is Designing Hermeneutical, *Architectural Theory Review*, Vol. 2, No1, s. 65-97.

Snow, C. P., 2001. İki Kültür, çev. T. Birkan, Tübitak, Ankara.

Space Syntax Laboratory, 1997. An Advanced Tutorial in Axman, London.

Stiny, G., 1980. Introduction To Shape and Shape Grammers, *Environment and Planning B*, Vol. 7, s. 343-351.

Tafuri, M., F. Dal Co, 1986. Modern Architecture/2, çev. R. E. Wolf, Electa/Rizzoli, New York.

Tanyeli, U., 2004. Mimarlik, Modernizm, Modernite: Aykırı Rotalar, *Sanat Dünyamız*, 92, s. 135-149.

Thiis-Evensen, T., 1989. Archetypes in Architecture, Oxford University Press, NY

Toulmin, S., 2002. Kozmopolis Modernite'nin Gizli Gündemi, çev. H. Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Tuan, Y., 1997. Space and Place, University of Minnesota Press, London.

Tuan, Y., 1990. Topophilia, Colombia University Press, New York.

Vedder, B., 2002. Dilthey'de Hermeneutiğin Metafizik Arkabahçesi, *İnsan Bilimlerine Prologomena*, s. 291-306, çev. H. Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Vidler, A., 1998. The Idea of Type: The Transformation of the Academic Ideal, 1750-1830, *Oppositions Reader*, s. 439-459, K. M. Hays (ed.), Princeton Architectural Press.

Vidler, A., 1982. The "Art" of History: Monumental Aesthetics from Winckelmann to Quatremére de Quincy, *Oppositions*, 25, s. 53-67.

Whorf, B. L., 2000. Language, Thought and Reality, The MIT Press, Cambridge.

Yücel, A., 1981. Mimarlıkta Biçim ve Mekanın Dilsel Yorumu Üzerine, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Zizek, S., 1999. Yamuk Bakmak, çev. T. Birkan, Metis, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Sema Serim, 1975 yılında Kayseri'de doğdu. 1993 yılında K. N. M. Küçükçalık Anadolu Lisesi'ni bitirdi. 1997 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nden lisans, 1999 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Bilgisi Programı'ndan "Yaşanan Mekan Olarak "Yer" başlıklı tezle yüksek lisans derecesi aldı. 1999 yılından beri İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı'nda doktora çalışmasını sürdürmekte, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.